

2017:20

Vattenanknutna kulturmiljöer vid Bräkneån

Rapport: 2017:20

Rapportnamn: Vattenanknutna kulturmiljöer vid Bräkneån

Utgåva: Digitalt och tryck.

Utgivare: Länsstyrelsen Blekinge län, 371 86 Karlskrona.

Dnr: 436-4700-16

Författare: Rapporten har tagits fram av Jon Almcrantz, arkeolog vid Länsstyrelsen Blekinge län, Lisa Sihlberg, landskapsantikvarie, konsult Sihlberg Conservation, Jenny Brantestad, byggnadsantikvarie vid Länsstyrelsen i Blekinge, Eva Eliasson, arkeolog vid Länsstyrelsen Blekinge län, Lars Eriksson, byggnadsantikvarie vid Länsstyrelsen i Blekinge. Samverkan mellan Länsstyrelsen i Blekinge län, Kronobergs län och Länsstyrelsen i Skåne län inom projektet Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för Södra Östersjöns vattendistrikt (SÖVD). Vidare är rapporten ett resultat med finansiering av Länsstyrelserna, Vattenmyndigheten i Södra Östersjöns vattendistrikt, Havs- och Vattenmyndigheten och Riksantikvarieämbetet.

Kontaktperson: Karl-Oskar Erlandsson, karl-oskar.erlandsson@lansstyrelsen.se, 010-22 40 227

Foto/Omslag: Jenny Brantestad

Foton i rapporten: Jenny Brantestad och Jon Almcrantz om ej annat nämns.

Layout: Länsstyrelsen i Blekinge.

ISSN: 1651-8527

Tryckeri:

Upplaga: 162

Länsstyrelsens rapporter: <http://www.lansstyrelsen.se/blekinge/Sv/publikationer>

Förord

Rapporten har tagits fram av Jon Almcrantz, arkeolog vid Länsstyrelsen i Kronobergs och Blekinge län, Jenny Brantestad, byggnadsantikvarie vid Länsstyrelsen i Blekinge län, konsult Lisa Sihlberg, Sihlberg Conservation, landskapsvetare och miljökonsult, Eva Eliasson, arkeolog vid Länsstyrelsen Blekinge län och Lars Eriksson, byggnadsantikvarie vid Länsstyrelsen i Blekinge, i samverkan med Länsstyrelsen i Blekinge, Kronoberg och Skåne län för projektet *Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för Södra Östersjöns Vattendistrikt (SÖVD)*. Rapporten är ett resultat av finansiering av Länsstyrelserna, Havs- och Vattenmyndigheten genom anslag 1:12 och Riksantikvarieämbetet genom anslag 7:2.

Rapportens syfte är att öka kunskapen kring kulturmiljöer i anknytning till vattendrag och behandlar de kulturmiljömässiga värden som på något vis kan beröras av eventuella naturvårdsåtgärder. Den skall fungera som underlag vid dessa naturvårdsåtgärder och bygger på förstudien *Kulturbeskrivning av vattendrag i Blekinge 2005–2008* av Petra Torebrink, samt delrapport 2 *Kunskapsöversikt för kulturmiljö och vattenförvaltning, Bräkneån HARO 84* utförd av antikvarie Jakob Marktorp och antikvarie Petra Torebrink. Projektet har även verkat för att utöka och utvärdera möjligheterna till ett tvärsektoriellt samarbete mellan de Länsstyrelser som arbetat inom Östersjöns avrinningsområden.

Bräkneåns avrinningsområde (HARO 84) innehåller både ekologiska och kulturbeskrivningsvärden. Denna rapport ska fungera som underlag för hur vi på bästa sätt kan bibehålla och värna om kulturmiljövärden som en del i att uppnå miljömålet *Levande sjöar och vattendrag*, såväl som planeringsunderlag för att hantera intresse- och målkonflikter som kan uppstå mellan natur- och kulturvård när åtgärder ska genomföras.

Synpunkter på rapporten har lämnats av:

Miljöövervakning samt Områdesskydd, Kunskapsuppbyggnadsavdelningen,
Länsstyrelsen Blekinge län

Vattenvård, Miljövårdsenheten, Länsstyrelsen i Kronobergs län

Skåne-Blekinges Jordägareförbund

Innehåll

Förord	3
Inledning.....	8
Flottningsverksamhet längs Bräkneån.....	9
Landskapsbilden och dess kulturhistoriska betydelse	10
Rapportens upplägg	18
Tabell över inventerade miljöer.....	22
1. Orraryd	23
Historik	24
Beskrivning av miljön.....	24
Kulturhistorisk värdering.....	25
Förslag till kulturmiljöhänsyn	25
Bilder av miljön 2015	26
Historiska dokument, kartor och bilder	30
Kartbilaga	33
2. Eskilskvarn.....	34
Historik	35
Beskrivning av miljön.....	35
Kulturhistorisk värdering.....	36
Förslag till kulturmiljöhänsyn	36
Bilder av miljön 2015	37
Historiska dokument, kartor och bilder	41
Kartbilaga	43
3. Tingsmåla / Ekefors (Ekeryd)	44
Historik	45
Beskrivning av miljön.....	45
Kulturhistorisk värdering.....	46
Förslag till kulturmiljöhänsyn	46
Bilder av miljön 2015	47
Kartbilaga	55
4. Tingsryd syd.....	56
Historik	57
Beskrivning av miljön.....	57
Kulturhistorisk värdering.....	57
Förslag till kulturmiljöhänsyn	57
Bilder av miljön 2015	58
Historiska dokument, kartor och bilder	61
Kartbilaga	64
5. Tåkens utlopp.....	65
Historik	66

Beskrivning av miljön.....	66
Kulturhistorisk värdering.....	66
Förslag till kulturmiljöhänsyn	66
Bilder av miljö 2015.....	67
Historiska dokument, kartor och bilder	69
Kartbilaga.....	70
6. Stenfors.....	71
Historik	72
Beskrivning av miljön.....	73
Kulturhistorisk värdering.....	74
Förslag till kulturmiljöhänsyn	75
Bilder av miljön 2015.....	76
Historiska dokument, kartor och bilder	80
Kartbilaga.....	83
7. Stenfors / Nytorp	84
Historik	85
Beskrivning av miljön.....	86
Kulturhistorisk värdering.....	87
Förslag till kulturmiljöhänsyn	87
Bilder av miljön 2015.....	88
Historiska dokument, kartor och bilder	92
Kartbilaga.....	94
8. Knällsberg	95
Historik	96
Beskrivning av miljön.....	97
Kulturhistorisk värdering.....	97
Förslag till kulturmiljöhänsyn	98
Bilder av miljön 2015.....	99
Historiska dokument, kartor och bilder	103
Kartbilaga.....	106
9. Gummagölsmåla	107
Historik	108
Beskrivning av miljön.....	109
Kulturhistorisk värdering.....	110
Förslag till kulturmiljöhänsyn	110
Bilder av miljön 2015.....	111
Historiska dokument, kartor och bilder	115
Kartbilaga.....	117
10. Belganet övre (Hunnamåla).....	118
Historik	119
Beskrivning av miljön.....	120
Kulturhistorisk värdering.....	120

Förslag till kulturmiljöhänsyn	121
Bilder av miljön 2016	122
Kartbilaga	133
11. Belganet mellan	134
Historik	135
Beskrivning av miljön.....	136
Kulturhistorisk värdering.....	136
Förslag till kulturmiljöhänsyn	137
Bilder av miljön 2016	138
Historiska dokument, kartor och bilder	141
12. Belganet nedre	144
Historik	145
Beskrivning av miljön.....	146
Kulturhistorisk värdering.....	147
Förslag till kulturmiljöhänsyn	147
Bilder av miljön 2016	148
Historiska dokument, kartor och bilder	153
Kartbilaga	154
13. Trånhem	155
Historik	156
Beskrivning av miljön.....	157
Kulturhistorisk värdering.....	157
Förslag till kulturmiljöhänsyn	157
Bilder av miljön 2016	158
Historiska dokument, kartor och bilder	166
Kartbilaga	169
14. Tararp	170
Historik	171
Beskrivning av miljön.....	172
Kulturhistorisk värdering.....	172
Förslag till kulturmiljöhänsyn	173
Bilder av miljön 2015	174
Historiska dokument, kartor och bilder	178
Kartbilaga	181
15. Lindefors	182
Historik	183
Beskrivning av miljön.....	183
Kulturhistorisk värdering.....	184
Förslag till kulturmiljöhänsyn	185
Bilder av miljön 2015	186
Historiska dokument, kartor och bilder	191
Kartbilaga	193

16. Röafors	194
Historik	195
Beskrivning av miljön.....	195
Kulturhistorisk värdering	196
Förslag till kulturmiljöhänsyn	196
Bilder av miljön 2015.....	197
Historiska dokument, kartor och bilder	199
Kartbilaga	202
17. Ekfors	203
Historik	204
Beskrivning av miljön	205
Kulturhistorisk värdering	206
Förslag till kulturmiljöhänsyn	206
Bilder av miljön 2015.....	207
Historiska dokument, kartor och bilder	210
Kartbilaga	213
18. Evaryds kvarn.....	214
Historik	215
Beskrivning av miljön.....	217
Kulturhistorisk värdering	218
Förslag till kulturmiljöhänsyn	219
Bilder av miljön 2015.....	220
Historiska dokument, kartor och bilder	224
Kartbilaga	230
19. Snittinge.....	231
Historik	232
Beskrivning av miljön.....	232
Kulturhistorisk värdering	233
Förslag till kulturmiljöhänsyn	233
Bilder av miljön 2016.....	234
Historiska dokument, kartor och bilder	236
Kartbilaga	241
20. Björstorps kvarn och såg.....	242
Historik	243
Beskrivning av miljön.....	245
Kulturhistorisk värdering	247
Förslag till kulturmiljöhänsyn	247
Bilder av miljön 2016.....	248
Historiska dokument, kartor och bilder	261
Kartbilaga	265
Referenslista	267

Inledning

Avrinningsområdet för Bräkneåns norra och mellersta delar tillhör den sydsmåländska sjö- och slättbygden. Ån rinner sedan genom en markerad sprickdal som i Blekinge skär igenom landskap med tre olika terrängtyper. I norra Blekinge består avrinningsområdet av ett kulligt plåtaområde som sluttar långsamt söderut. Plåtaområdet övergår till ett starkt kuperat dallandskap som är rikt på små sjöar. Dallandskapet övergår därefter söderut till ett flackare något mer sjöfattigt kustland. De fyra största sjöarna med storlek 1-10 km är Fiskestadsjön, Hyllen, Ygden och Tiken.¹ Byarna och städerna kring ån har en historisk anknytning till vattnet och dess förutsättningar bl.a. genom tvättning, sågning, kvarn- och industriverksamhet samt som transportsträcka.

Bräkneån (HARO 84) rinner både i djupvattensträckor och steniga forsar. Avrinningsområdet som domineras av skog ligger inom Växjö, Tingsryd och Ronneby kommuner. Huvuddelen av åkermarken ligger i Ronneby kommun och omfattande vattenuttag för bevattning inom jordbruket förekommer i åns nedre delar.²

I HARO 84 ligger 3 områden av riksintresse för kulturmiljövården (dock utan direkt vattenanknytning), 11 Natura 2000-områden och 7 naturreservat. Hela huvudvattendragets dalgång i Blekinge är av riksintresse för naturvården³. Huvudfåran mellan Tikens utlopp och Knällsberg är utpekad som Värdefullt vatten av Naturvårdsverket⁴. Huvudfåran mellan Knällsberg och åns mynning är utpekad som Särskilt värdefullt vatten av Fiskeriverket, Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet⁵. I Bräkneåns vattensystem förekommer bl.a. tjockskalig målarmussla, flodpärlmussla, hårklomossa, flodkräfta, öring och utter. Fiskgjuse, storlom, strömstare och forsärla förekommer i området. Sedan 1993 har ån fått ett utökat skydd mot vattenkraftsutbyggnad enligt naturresurslagen.⁶

Berggrunden i HARO 84 utgörs huvudsakligen av svårvittrade graniter och granodioriter. Dominerande jordart är morän med stråk av isälvsediment som i regel följer Bräkneåns nuvarande dalgång.⁷

¹ Marktorp, Jakob & Stråkendal, Petra, Kunskapsöversikt för kulturmiljö och vattenförvaltning, Bräkneån HARO 84, Delrapport inom Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för Södra Östersjöns vattendistrikt, Blekinge län och Kronobergs län, Arbetsmaterial Mars 2014, Vattenmyndigheten Södra Östersjön, Länsstyrelserna, s. 6

² Marktorp & Stråkendal 2014, s. 7

³ Marktorp & Stråkendal 2014, s. 12-16

⁴ Länsstyrelsens WebbGis, NV Värdefulla vatten Fiskeriverket

⁵ Länsstyrelsens WebbGis, NV Särskilt värdefulla vatten Fiskeriverket, NV Särskilt värdefulla vatten Naturvårdsverket & NV Särskilt värdefulla vatten Riksantikvarieämbetet

⁶ Marktorp & Stråkendal 2014, s. 12

⁷ Ibid, s. 7

Flottningsverksamhet längs Bräkneån

I södra Sverige hade flottningsverksamheten historiskt sett inte blivit föremål för en professionell litterär vetenskaplig framställning innan boken *“Flottnings och flottleder i södra Sverige”* skrevs, eftersom den endast omsatte ca 5% av landets totala flottnings. Däremot har verksamheten varit av stor vikt för utvecklingen på landsbygden längs vattendragen och har skildrats i hembygdsböcker genom åren, samt av kunniga skribenter.

Flottningen i södra Sverige hade pågått i hundratals år när den till slut upphörde på 1960-talet. Den hade då haft betydande ekonomisk, social och kulturhistorisk inverkan längs ett flertal av de mindre vattendragen. Den spelade en avgörande roll för transport av virke till de sågverk och massaindustrier som var positionerade längs vattendragen då järnvägsnätet ännu inte var utbyggt och innan vägtransporter var möjliga och fraktade ca en halv miljon kubikmeter årligen och sysselsatte omkring tusen flottare på 1930-talet.⁸

Bräkneån har under lång tid fungerat som en viktig länk mellan skogsbygd och kust inte bara för lokala transporter av virke genom flottningsleder utan även för virkesbehov i det Kungliga amiralitetet. I hushållningssällskapets handlingar från 1814–1821 beskriver flottningen i Bräkneån som en fast verksamhet under 1800-talet. År 1821 var sträckan från Belganet ner till havet så pass upprepats att det gick att flotta 4–5 grova stockar i bredd, samt 5–6 sammanlänkade stockar. Flottningsverksamheten går dock att spåra ända tillbaka till 1600-talet genom Blekingearkivet. Dessa tidiga belägg beskriver inte flottnings metoder och åtgärder, utan beskriver istället de tvister som uppkommit i samband med flottningsleder. B.l.a år 1675 beskrivs en tvist som handlar om stöld av virke. Ärendet beskriver att flottningsleveransen fullföljdes till Kullåkra men att den därefter försvann. Från år 1728 finns ett annat tvisteärende beskrivet, där Lars Persson innehavare av sågen i ”Bälkanet” av misstag ha tagit virke under flottningsleder från Erik Persson i Gummagölsmåla. Denna skuld återbetalades senare.⁹

År 1817 betraktades Bräkneån som en allmän flottled och ett övergripande åtgärdsarbete med rensning av flottningsleden gjordes främst mellan Björkeryds och Strångamålas lastageplats till Östersjön¹⁰. På storskifteskartan från år 1819 finns en lastageplats för timmer utmärkt mellan Gummagölsmåla och Belganet. Även en lastageplats, ”Björkery lasta”, belägen där idag Strångamåla festplats idag ligger, finns utmärkt på enskifteskartan från 1823. Denna transport gick till hamnen i Järnavik. I början av 1900-talet till 1920-talet finns även dokumentation över att flottningsleder förekommit mellan Hultalycke och Örserys såg.¹¹

⁸ Ahlbäck och Albertsson 2006, s. 6ff.

⁹ Stråkendal, 2014, s. 27.

¹⁰ Stråkendal, 2014, s. 28.

¹¹ Stråkendal, 2014, s. 29.

Landskapsbilden och dess kulturhistoriska betydelse

Även om Bräkneåns vattendrag idag främst bidrar till rekreation, turism och friluftsliv, är fortfarande några elkraftverk i småskaligt bruk som vittnar om den långa kontinuiteten av mänskligt nyttjande av ån. Flera mjöl- och sågkvarnar fanns längs med ån. Det finns i dagsläget endast ett fåtal kvarnar kvar men det finns många rester efter lämningar och dammvallar kvar. Kvarnverket vid Trånhem som var en kombinerad såg- och mjölkvarn är i stort sett intakt med maskinell utrustning och inventarier och är en stor kulturhistorisk kunskapskälla. Björstorps kvarn drevs fram tills nuvarande ägaren tog över. Det har även funnits ett några stycken industrier längs ån i form av pappersbruk och toffelfabrik men ingen av dessa finns kvar idag.¹²

Enligt Sveriges Nationalatlas (SNA), ligger Bräkneåns HARO84 inom två landskapsregioner, Blekinge samt Mellersta och Södra Småland. Blekinges kulturlandskap idag präglas till stor del av 1800-talet med uppodlade dalgångar i kontrast till skogsklädda höjdryggar med inslag av bok och ek i de sydliga delarna. Skogsområdena koloniserades under vikingatiden. Mindre och större förändringar i betes- och odlingstrycket förekom i efterföljande tid. Men det var först under 1800-talet som bebyggelsen expanderade på grund av ny odlingsteknik och expansion av jordbruksområden genom dikesföretag vid kärr och mossar och stenröjning på moränjordar. Mycket av jordbruksbebyggelsen har idag försvunnit, hagar har växt igen och den ekonomiska näringen kring vattendragen har avtagit. Bebyggelsen har koncentrerats in mot städerna.¹³

Mellersta och Södra Småland är sedan 1600-talet känt för dess många järnbruk och redan under järnåldern framställdes järn i små blästerugnar av sjö- och myrmalmer. Betydelsen av skogsnäringen var stor då skogssvedjor var betydande komplement till den odlade jorden. Järnbruken gjorde det möjligt för bönderna att framställa träkol men också pottaska, tjära, virke och ved. Under 1800-talet bidrog nya uppfinningar inom järnframställning till att "järnriket" växte till "glasriket". Under 1860–90-talet växte verksamheten "Kosta" fram och ett 40-tal nya bruk anlades. Nyanläggandet av järnvägen under slutet av 1800-talet skapade nya förutsättningar för industrier och det grundades många nya sågverk, snickeriföretag, cellulosafabriker, pappersbruken och mekaniska verkstäder.¹⁴

Bräkneåns avrinningsområde rinner genom fyra landskapsregioner med olika karaktärsdrag: skärgård, kustsamhälle, drumlinlandskap och östra höglandet (glasriket). Områden kring Bräkneån har varit kontinuerligt befolkade sedan stenåldern, detta kan man se spår av i miljön genom t.ex. gravfält, ortnamn från järnåldern och historiska byar. Efterleden på många ort- och gårdsnamn, som t. ex. –måla kan härledas till medeltid.¹⁵

¹² Torebrink, Petra 2010, s. 15

¹³ Stråkendal, Petra 2014, s. 7

¹⁴ Stråkendal, Petra 2014, s. 7–8

¹⁵ Stråkendal, Petra 2014, s. 8–9

Större delen av avrinningsområdet består av ett småbrutet odlingslandskap med inslag av skogsbruk, fiskeverksamhet och småbruk vilket de många sågarna och småindustrierna vittnar om. Äng- och betesmarker hade stor betydelse för den agrara ekonomin och kan kopplas direkt till vattnets betydelse. Men även som kommunikationsled spelade vattnet en betydande roll som koppling mellan skogsbygd, odlingsbygd och kust. Nyttjandet av vattenkraften har gjort det viktigt att kunna förändra vattnets hydromorfologiska väg. Vattnets kulturhistoriska betydelse kan därmed starkt kopplas till vattenkraftsutnyttjandet, vilket kan påvisas b.l.a av de många kvarnar och sågar, samt flottningslämningar längs Bräkneån. Kontinuiteten i vattennyttjandes kulturhistoriska betydelse går även att påvisa av de många andra verksamheter som tidvis funnits i anknytning till vattnet, som masugnen vid Ekefors, handpappersbruket i Tararp men även genom de många herrgårdar som indikerade god ekonomi.¹⁶

Värdet av att kulturmiljöerna brukas

I enlighet med de nya nationella målen för det statliga kulturmiljöarbetet som gäller sedan den 1 januari 2014, som ska främja *”ett hållbart samhälle med en mångfald av levande och tillgängliga kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas”*¹⁷, underlättas många gånger bevarandet, användandet och utvecklandet av många överlopsbyggnader av att det finns någon slags sekundär användning för dem. Att ta tillvara vattenkraften med hjälp av moderna tekniker i gamla anläggningar kan därför vara ett sätt att bevara dessa äldre anläggningar, förutsatt att ägarna är rädda om dem. Det är med andra ord större chans att taket repareras på en byggnad som ägaren har nytta av än på en byggnad som inte behövs för gårdens drift. Det ska tilläggas att det är av stor vikt att bevara kvarnverk och äldre maskiner i interiörerna, då dessa kan ge teknikhistorisk och övrig information till eftervärlden som vi i dagsläget kanske inte ens reflekterar över.

Till skillnad från icke-förnybara energikällor så som kol, olja och bensin m.m. räknas vattenkraft till de förnybara energikällorna¹⁸ och bidrar således till en hållbar utveckling, förutsatt att den ”tillgodoser dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillgodose sina behov”¹⁹.

Äldre anläggningar som vattenkvarnar har i allmänhet ingen användning idag. Dessa överlopsbyggnader kan vara svåra för ägare att bevara då det inte finns något lönsamt incitament att bevara något som inte längre används. Kulturhistoriskt värdefulla byggnader kräver kontinuerligt underhåll och en förutsättning för detta är många gånger att anläggningen på något sätt är i fortsatt

¹⁶ Stråkendal, Petra 2014, s. 10.

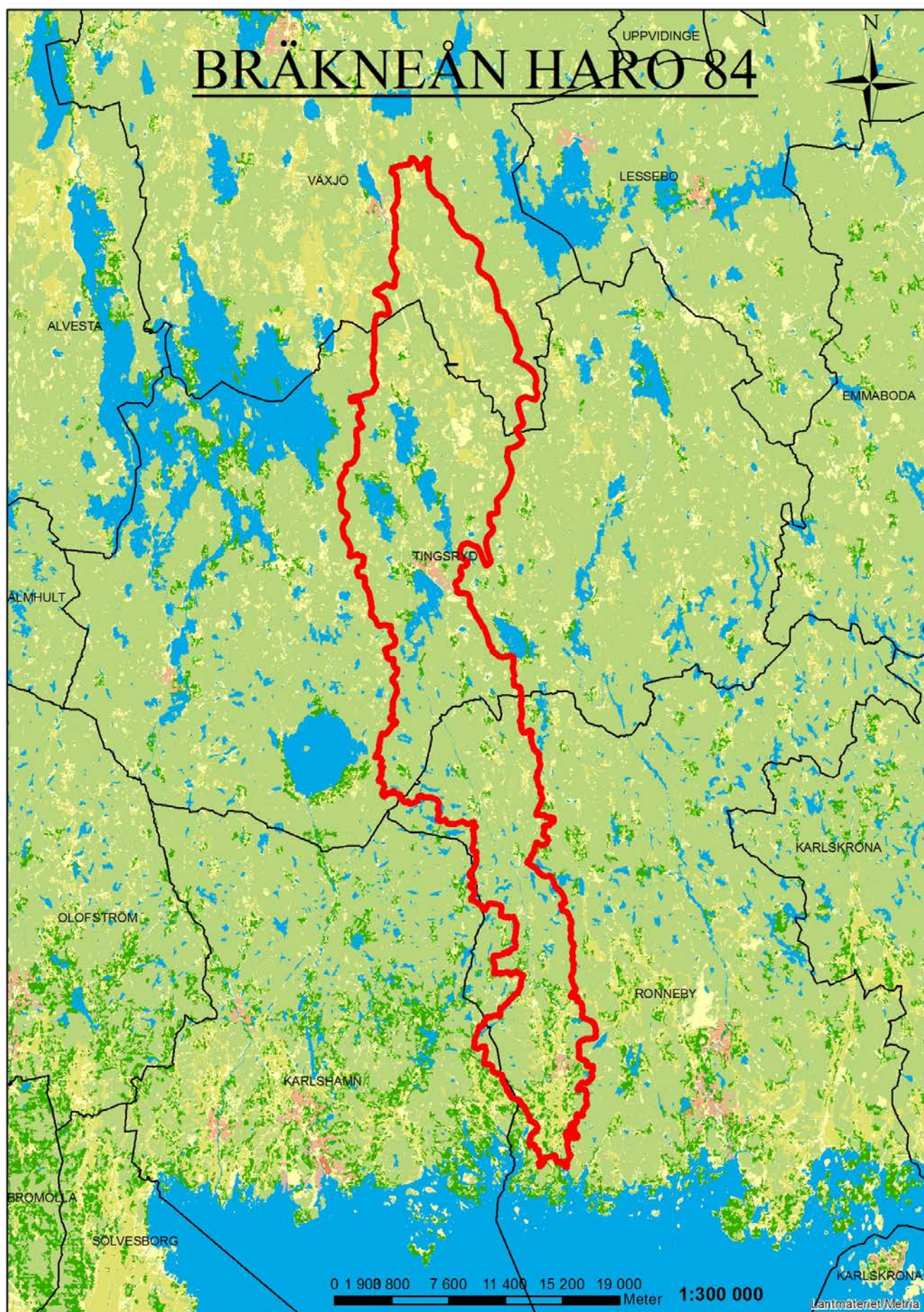
¹⁷ Kulturmiljöarbete i en ny tid (SOU 2012:37), s. 18

¹⁸ Statens jordbruksverk, Vad är förnybar energi?,

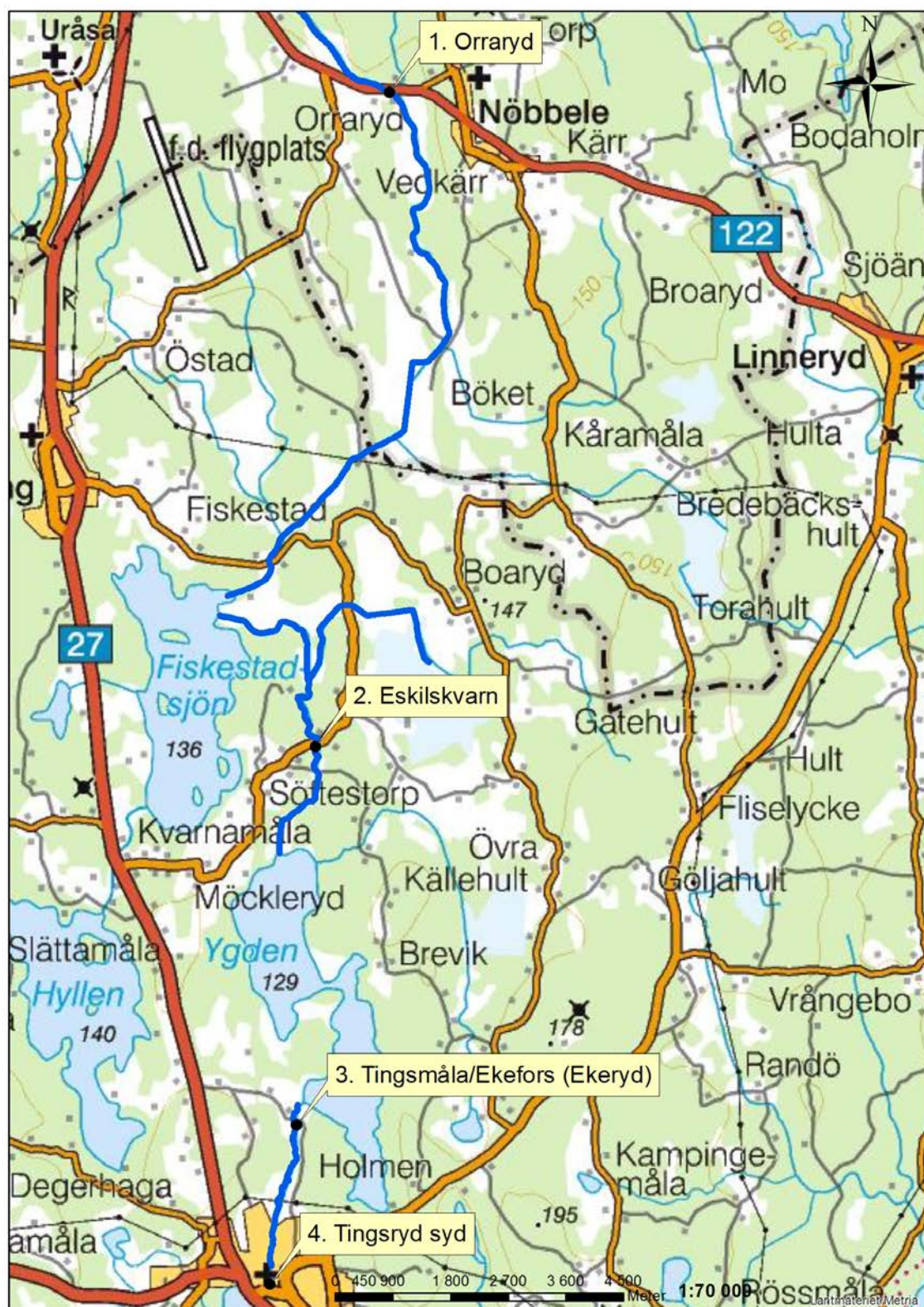
<http://www.jordbruksverket.se/amnesomraden/miljoklimat/begransadklimatpaverkan/fornybarenergi/vadarfornybarenergi.4.2a19d05112133800c8b800089.html> hämtat 2017-09-26

¹⁹ Kungliga Tekniska Högskolan, Hållbar utveckling, Citat ur Brundtlandrapporten 1987, <https://www.kth.se/om/miljo-hallbar-utveckling/utbildning-miljo-hallbar-utveckling/verktygslada/sustainable-development/hallbar-utveckling-1.350579>, hämtat 2017-09-21

drift eller att den enskilde ägaren har tillräckligt stark ekonomi för att prioritera dess underhåll. Därför är det generellt positivt att verksamheter kan fortsätta på dessa platser.

Bräkneåns utpekade kulturmiljöer

Bräkneåns norra sträckning med utpekade kulturmiljöer.

Bräckeåns mellersta sträckning med utpekade kulturmiljöer.

Bräkneåns södra sträckning med utpekade kulturmiljöer.

Bräkneån HARO 84

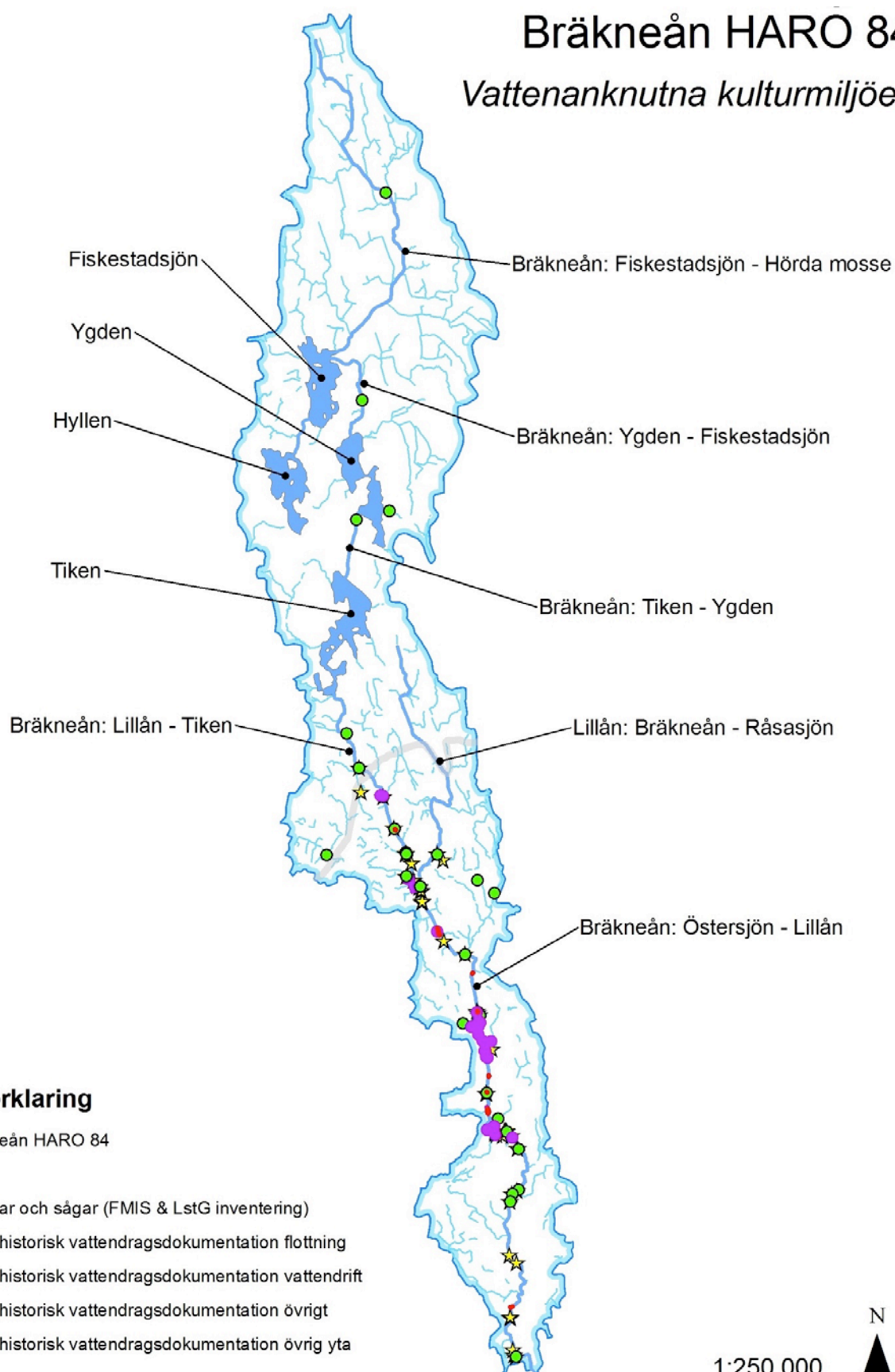
Vattenanknutna kulturmiljöer

Teckenförklaring

- Bräkneån HARO 84
- Län
- Kvarnar och sågar (FMIS & LstG inventering)
- Kulturhistorisk vattendragsdokumentation flottning
- Kulturhistorisk vattendragsdokumentation vattendrift
- Kulturhistorisk vattendragsdokumentation övrigt
- Kulturhistorisk vattendragsdokumentation övrig yta

© Lantmäteriet, © Länsstyrelsen, © Riksantikvarieämbetet, © SMHI
Kartproduktion: Jakob Marktorp Länsstyrelsen i Kronobergs län. Mars 2014

1:250 000

Rapportens upplägg

Tjugo miljöer vid Bräkneån har inventerats, beskrivits och värderats. Miljöerna utgör vandringshinder för vattenfauna, är eller kan bli aktuella för vattenvårdande åtgärder eller saknar giltigt tillstånd för vattenverksamhet. Miljöerna beskrivs i en kortare historik vilket ger en bakgrund till platsens tillkomst och betydelse. Varje miljöes historiska sammanhang sammanfattas. Sedan följer en beskrivning av den befintliga miljön, dess beståndsdelar samt dess nuvarande sammanhang. Miljöerna har därefter värderats och delats in i fyra värdeklasser, följt av förslag till kulturmiljöhänsyn. Metod och kulturhistorisk värdering har tagits fram inom projektet *Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag inom Södra Östersjöns vattendistrikt*. Nedan följer en kortare redogörelse för inventeringens metod och material samt en utförlig förklaring av klasserna och värderingskriterierna.

Metod och material

Urvalet av inventerande miljöer är de vandringshinder och/eller dammar samt sträckor som är planerade för biotopvårdsåtgärder eller är utpekade för länsstyrelsens tillsynsverksamhet.

Metoden bygger på kart- och arkivstudier där de historiska miljöerna sedan inventeras och värderas i fält. Materialet har bestått av historiska kartor och arkivmaterial. Även sekundär litteratur och äldre fotografier har varit givande vid sammanställningen av miljöernas historik. Litteraturen och fotografierna kommer framförallt från hembygdsföreningar och ägare. Även muntliga uppgifter har varit användbara vid inventeringen och rapportskrivningen då det i många fall finns begränsat med dokumentation kring denna typ av anläggningar. En källkritisk bedömning har gjorts i dessa fall.

Kulturhistorisk värdering

De dokumenterade kulturmiljöerna vid Bräkneån har värderats utifrån fyra värdeklasser:

1. Mycket högt kulturhistoriskt värde
2. Högt kulturhistoriskt värde
3. Kulturhistoriskt värde
4. Visst kulturhistoriskt värde

Om en miljö bedöms stå utanför dessa fyra värdeklasser har den kategoriserats som ”Inget kulturhistoriskt värde”.

Det kulturhistoriska värdet innebär att miljön har förmåga att förmedla förståelse och kunskap om historiska händelser och sammanhang. Platser, miljöer och företeelser kan berätta hur människor har levt genom olika tider och brukat landskapet. Genom exempelvis byggnadsteknik, byggnadsmaterial och strukturer i landskapet ges information om det förflutna. Även immateriella företeelser så som hantverkskunskap, sedvanor och muntlig tradition förmedlar kunskap om historien och människors levnadsvillkor.

Vid ett *mycket högt kulturhistoriskt värde* är miljön särskilt välbevarad och komplex. Kvarnbyggnaden, interiört såväl som exteriört, vattenvägar och den omkringliggande helhetsmiljön förmedlar en tydlig och bred historisk förståelse för vattnet som kraftkälla. Miljön går att koppla till ett historiskt sammanhang. Vid ett mycket högt kulturhistoriskt värde bör helhetsmiljön samt dess beståndsdelar bevaras intakta och stor hänsyn bör tas vid åtgärder.

Vid ett *högt kulturhistoriskt värde* är miljön välbevarad och helhetsmiljön är tydligt läsbar. Vissa egenskaper hos miljön är förändrade eller borta, men helhetsmiljön är intakt och ger en god historisk förståelse för platsens bruk och historiska sammanhang. Vid ett högt kulturhistoriskt värde bör stor hänsyn tas vid åtgärder.

Vid ett *kulturhistoriskt värde* saknas vissa beståndsdelar hos miljön som har betydelse för den historiska förståelsen men miljön är fortfarande läsbar. Vid ett kulturhistoriskt värde bör hänsyn tas vid åtgärder, specifikt bör de värdebärande uttrycken hos miljön bevaras.

Vid ett *visst kulturhistoriskt värde* är miljön antingen raserad, splittrad eller så pass hårt förändrad att den historiska läsbarheten är svårtydd. Vid ett visst kulturhistoriskt värde finns fortfarande enstaka egenskaper som bär på ett kulturhistoriskt värde men helhetsmiljön saknar flera beståndsdelar som har betydelse för en förståelse av platsen. Vid åtgärder bör hänsyn tas till de egenskaper som är värdebärande.

De kulturmiljöer som har ett högre kulturhistoriskt värde har en rödmarkerad ram runt bilden av miljön. Färgen signalerar att vattenvårdsåtgärder bör göras med försiktighet och i samråd med antikvarisk kompetens. Notera att en dokumentation är önskvärd vid förändringar i samtliga kulturhistoriska miljöer. Ett särskilt tillstånd enligt 2 kap. Kulturmiljölagen krävs vid ingrepp i fornlämningar.

Till värdeklassningen tillkommer även en värdebeskrivning för varje miljö. Värderingsbeskrivningarna har utarbetats efter ett antal kriterier som beskrivs nedan. Kriterierna är bearbetade efter *Vattenkraftverksprojektet 2012-2013* som genomförts av Länsstyrelsen i Kalmar län inom projektet *Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för södra Östersjöns vattendistrikt* samt Riksantikvarieämbetets rapport *Kulturhistorisk värdering och urval – plattform för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*.

I värdebeskrivningen kommenteras:

- Kvarnbyggnaden eller sågen, stampen etc. med beståndsdelar (i de fall de finns bevarade)
- Dammen och vattenvägarna
- Helhetsmiljön

I värdebeskrivningen beskrivs miljöns egenskaper som har betydelse för det kulturhistoriska värdet. Ambitionen har varit att tydliggöra de värdebärande egenskaperna så att det kulturhistoriska värdet inte går förlorat vid eventuella ingrepp i eller förändringar av miljön. Värdebeskrivningen och aspekterna nedan utgör således inget poängsystem, utan bildar en ingång till en samlad bedömning av platsens kulturhistoriska värde.

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Kvarnbyggnadens potential att *förmedla vattenkraftens grundläggande tekniska principer* är viktig för förståelsen av platsen. Vattenmagasinet, vattenvägarna samt platsens topografi är egenskaper som bidrar till att tydliggöra tekniken. Även kvarnbyggnadens arkitektur och maskineri kan visa på hur vattenkraften har utnyttjats. Äldre lämningar på platsen med en koppling till vattendraget och vattenkraft bidrar ytterligare till att förstärka värdet (berör även *dammen och vattenvägarna*).

Huruvida kvarnbyggnaden, men även andra delar av verket som dammbyggnaden, vattenspegeln eller interiören förmedlar ett *tidstypiskt* uttryck eller ett längre *utvecklingsförlopp* utgör en viktig del av det kulturhistoriska värdet. Miljön kan exempelvis spegla 1930-talet med tidstypiska beståndsdelar utan betydande senare inslag, eller visa på en utveckling under en längre tidsperiod. I sådana fall där särskild omsorg har konstaterats vid utformningen av byggnadens interiöra eller exteriöra delar har det preciserats vilka uttryck som anses viktiga.

Den kulturhistoriska relevansen är ytterligare en aspekt. Huruvida kvarnbyggnaden är *kännetecknande* för den lokala, regionala eller nationella utvecklingen eller har *utgjort en förebild* för utvecklingen utgör ett kulturhistoriskt värde. Kvarnens *ålder* och dess olika delar har bidragit positivt till värdet. Åldern bidrar ofta till en historisk förståelse för äldre tiders bruk av vattnet och visar på en lång kontinuitet.

Dammen och vattenvägarna

Kopplad till miljöns informationsinnehåll och dess läsbarhet är *vattnets karaktär och utbredning*. Relationen mellan vattnet och kvarnen i form av vattenspegel, fall och kanaler är viktiga uttryck för förståelsen av platsen. Om vattenmiljön är påfallande och uppenbar visar den på en tydlig relation mellan vattnet och kvarnen. Dolda vattenvägar, så som tunnelverk, är även de viktiga för miljöns informationsinnehåll. Trots att de är osynliga vid första anblick förstärker de förståelsen av vattenkraftens teknik och bidrar således till det kulturhistoriska värdet.

Helhetsmiljön

Den yttre helhetsmiljön har värderats högt. Då helhetsmiljön värderas är det viktigt att lyfta värdena i vardagslandskapet och de övergripande perspektiven.

Med miljöns *komplexitet* menas att platsen har ett brett informationsinnehåll och kan förmedla flera olika berättelser. Exempelvis där det finns andra byggnader

eller anläggningar vid platsen som har ett samband med miljön, så som en intilliggande herrgård eller bruksmiljö.

Även byggnader, anläggningar eller lämningar som visar på ett långvarigt vattenbruk är uttryck som bidrar till miljöns komplexitet. Exempelvis äldre kvarnlämningar, tidigare kanaler eller äldre dammar. Kopplat till platsens komplexitet är även möjligheten att förmedla en bred historisk förståelse i relation till aspekter så som makt, klass och genus.

Helhetsmiljöns *läsbarhet* är centralt för möjligheten till kunskap om och förståelse av platsen. Utan tydliga samband kan en miljö uppfattas som svårbegriplig. De delar av miljön som är svåra att uppfatta kan inte heller bidra till förståelsen av platsens kulturhistoria. Tydligheten, i form av läge, utformning och omfattning av de relaterade byggnaderna eller lämningarna är viktig.

Viktigt för läsbarheten av helhetsmiljön är även *topografins pedagogiska värde*. Miljöer med många holmar, strömsträckor och markanta fall visar på geologiska och hydrologiska grundförutsättningar för människans vattenkraftutnyttjande. Sådana miljöer visar på människans kulturpåverkan och relation till landskapet. Vidare kan det *topologiska värdet* vara viktigt för läsbarheten i och mellan helhetsmiljöer. Detta innebär att det går att sätta miljön eller beståndsdelar i miljön i förhållande till andra miljöer eller beståndsdelar oberoende av avstånd.

Sällsynthet och hotbild är en aspekt som inte direkt utgör ett kulturhistoriskt värde, men som däremot har varit av stor vikt då ett förslag till kulturmiljöhänsyn har formulerats. Med sällsynthet menas att miljön saknar eller har få motsvarigheter lokalt, regionalt eller nationellt. Med hotbild menas att miljön och dess värden hotas av nedbrytning, utrivning, eller annan negativ förändring.

Möjligheter till *delaktighet* och platsens *tillgänglighet* utgör i sig inget kulturhistoriskt värde men har påverkat förslagen till kulturmiljöhänsyn. Vid de tillfällen då platsens kulturmiljövärden kan nå ut till en bred allmänhet har detta stärkt motiven för ett bevarande av miljön.

Översikt över värdering och historiskt sammanhang

Kulturmiljö	Vattendrag	Värdering	Historiskt sammanhang
Orraryd	Bräkneån	Högt kulturhistoriskt värde	Mjöl kvarn
Eskilskvarn	Bräkneån	Kulturhistoriskt värde	Kvarn och såg
Tingsmåla/Ekefors (Ekeryd)	Bräkneån	Högt kulturhistoriskt värde	Kvarn, såg och kraftverk
Tingsryd syd	Bräkneån	Inget kulturhistoriskt värde	Kvarn och garveri
Tikens utlopp	Bräkneån	Visst kulturhistoriskt värde	Sjöreglering
Stenfors	Bräkneån	Kulturhistoriskt värde	Spik- och knippsmedja
Stenfors/Nytorp	Bräkneån	Visst kulturhistoriskt värde	Kvarn och såg
Knällsberg	Bräkneån	Kulturhistoriskt värde	Kvarn, såg och trävaruaffär
Gummagölsmåla	Bräkneån	Visst kulturhistoriskt värde	Kvarn, såg och stärkelsefabrik
Belganet övre (Hunnamåla)	Bräkneån	Kulturhistoriskt värde	Kvarn och såg
Belganet mellan	Bräkneån	Visst kulturhistoriskt värde	Såg och spiksmedja
Belganet nedre	Bräkneån	Högt kulturhistoriskt värde	Kvarn, såg och träförädlingsindustri
Trånhem	Bräkneån	Högt kulturhistoriskt värde	Kvarn och såg
Tararp	Bräkneån	Visst kulturhistoriskt värde	Pappersbruk och klackfabrik
Lindfors	Bräkneån	Kulturhistoriskt värde	Kvarn och såg
Röafors	Bräkneån	Visst kulturhistoriskt värde	Toffelfabrik och snickerifabrik
Ekfors	Bräkneån	Kulturhistoriskt värde	Kullagerfabrik, järnmanufaktur och kraftstation
Evaryds kvarn	Bräkneån	Kulturhistoriskt värde	Kvarn, såg, gård och gästgiveri
Snittinge	Bräkneån	Visst kulturhistoriskt värde	Kvarn, såg och kraftstation
Björstorps kvarn och såg	Bräkneån	Högt kulturhistoriskt värde	Kvarn och såg

1. Orraryd

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronobergs län, Växjö kommun, Nöbbele socken
<i>HARO:</i>	84 Bräkneån
<i>Byggår:</i>	År 1878 även om vissa grunddelar kan vara från 1700-talets senare hälft.
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser MB och PBL.
<i>Kulturbistorisk värdering:</i>	Högt kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kvarnen och delar av kvarnmaskineriet, dammvallen, stenskodd vattenkanal.
<i>Kärnvärden:</i>	Bevarad och lättförståelig kvarnmiljö med delvis bevarad interiör. Förståelig dammstruktur.

Historik

Historiskt sammanhang: Mjöl kvarn

Orraryds kvarn anlades under 1700-talet av Orraryds gård. På storskifte från år 1781 (historisk karta 1) omnämns kvarnen som *Hjulquarn*, men ca 100 meter nordväst om denna omnämns även en så kallad *klubbquarn*. Klubbkvarnen torde legat ungefär där den moderna bron numera går över vattendraget. Klubbkvarn är ett annat namn på skvaltkvarn.

Kvarnen ombyggdes eller troligen nybyggdes, år 1878 och 50 år senare installerades nytt kvarnverk, så att man hade två stenpar och en dubbel valsstol. Vattentillgången var trots kvarndamm, sparsam och lämnade år 1940 drivkraft endast under två månader. Resten av året drevs kvarnen av en elmotor på 35 hk med el från Sydkraft.²⁰

Det har funnits ett sågverk, nordväst om på andra sidan vägen, men som dock brann ner omkring år 1900. Även en mjölnarbostad fanns här tidigare, samt ett mejeri, väster om, men av det återstår endast grunderna. Brofästen av den tidigare vägdragningen finns strax söder om den nya vägbron. Om vintrarna frös isen på dammen och då användes den som spelplan. År 1954 spelade Värends Nöbbele bandymatch här och miljön har alltså fungerat som en mötesplats för social samvaro och på så vis satt sin prägel på både landskapet och de kulturhistoriska aspekterna med dammen i centrum för verksamheterna.

Kvarnen lades ner på 1960-talet och flertalet av dess maskiner såldes då på auktion men en del av maskinparken kvarstår. Dammen är uttriven sedan början på 2000-talet i samband med att vägen byggdes om. Då ägde en samfällighet, på ca 10 ägare, den tillsammans. Dagens ägare har tagit över kvarn och bostadshus efter sina föräldrar som köpte fastigheten 1938 och drev kvarnen fram till 1962.

Ägaren har haft funderingar kring att delar av kvarnen är ifrån 1700-talets senare del. Eftersom det finns 1700-talsbelägg för kvarn på platsen, utifrån det historiska kartmaterialet, så är det inte helt otänkbart att vissa grunddelar är från just 1700-talet.

Beskrivning av miljön

Kvarnbyggnaden är i två våningar. Ytterligare en förhöjd tredje del är uppbyggd ifrån när sikten installerades på 1940-talet (bild 1 och 8). Kvarnbyggnaden har en sockel, murad i sten som sträcker sig över det nedre våningsplanet, resterande delar av byggnaden är klädda med rödslammad locklistpanel, troligen över en timmerstomme. Sadeltaket är belagt med s.k. Vittinge-tegel, en vanlig enkupig panna av tegel. Idag är byggnaden i relativt gott skick, dock har delar av den murade grunden börjat släppa en del av stenarna vilket borde åtgärdas snarast för att undvika mera omfattande skador på stommen. Taket verkar fortfarande vara i gott skick men behöver ses över liksom vissa av fönstren som skulle behöva renoveras.

²⁰ Stråkendal, Petra 2014, s. 21

Det som finns kvar av dammkroppen är nästintill helt igenvuxet, endast en smal åfåra letar sig fram (bild 4). Av dammluckorna som tidigare reglerade dammen är en spetlucka borttagen. Det ser inte ut som att betongkanten är åtgärdad (bild 2 och 3). Vid besökstillfället var det lågt med vatten i den lilla åfåra som leder fram till utskovet och i kvarnkanalen som leder förbi kvarnhuset är det nästintill inget vatten alls. Vandringshindret verkar dock kvarstå, då betongfundamentet fortfarande är kvar vid intaget (bild 5).

Kulturhistorisk värdering

Kvarn med beståndsdelar

Typiskt kvarnhus med bottenvåning i sten och överbyggnad i trä. Lika typisk är den tillbyggnad genom taket som gjorts då valsstol och plansikt installerats. Till kvarnmiljön hör även en mjölnarbostad och den numera ganska igenvuxna kvarndammen med en spetlucka.

Kvarnen har vissa bra och värdefulla kulturhistoriska beståndsdelar. Det finns en del kvarnmaskiner kvar och ett par kvarnstenar med tillhörande lyftanordningar (bild 6). Kvarnbyggnaden är relativt välskött. Att kvarnen är från 1700-talet styrks av de historiska kartorna men om det finns delar av den nuvarande kvarnen som är så gamla är lite oklart, även om det kan vara så att grundfundamenten är därifrån.

Dammen och vattenvägarna

Dammen är idag avsänkt men regleras fortfarande. Dammvallen ger den informationen som behövs för att kunna få förståelsen för just dammen. Dammluckor finns. En stensatt, kallmurad, vattenränna öster om dammvallen och regleringsanordningen är delar av en helhet som bör bevaras för att inte förståelsen går förlorad.

Helhetsmiljön

En välbevarad miljö med lättförståeliga strukturer såsom kvarnbyggnad med viss interiör bevarad, stensatta vattenkanaler, dammvall med dammöppningar samt en avsänkt men tydlig dammkropp.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Bevara kvarnbyggnaden och vattenrännan intakt. Dammvallen i sin helhet behövs för att få ett sammanhang till att förstå områdets delar. En ytterligare avsänkning av dammytan kan vara möjlig men ett bevarande av större delen av dammen och de betonggjutna delarna är önskvärt. Ett fortsatt bevarande av huvudbyggnaden är önskvärt och de södra delarna av den kallmurade grunden på kvarnbyggnaden ska hanteras med största försiktighet.

Bilder av miljön

Bild 1. Orraryd kvarn. Foto taget mot nordöst.

Bild 2. Delar av det i betong gjutna regleringsdammen.

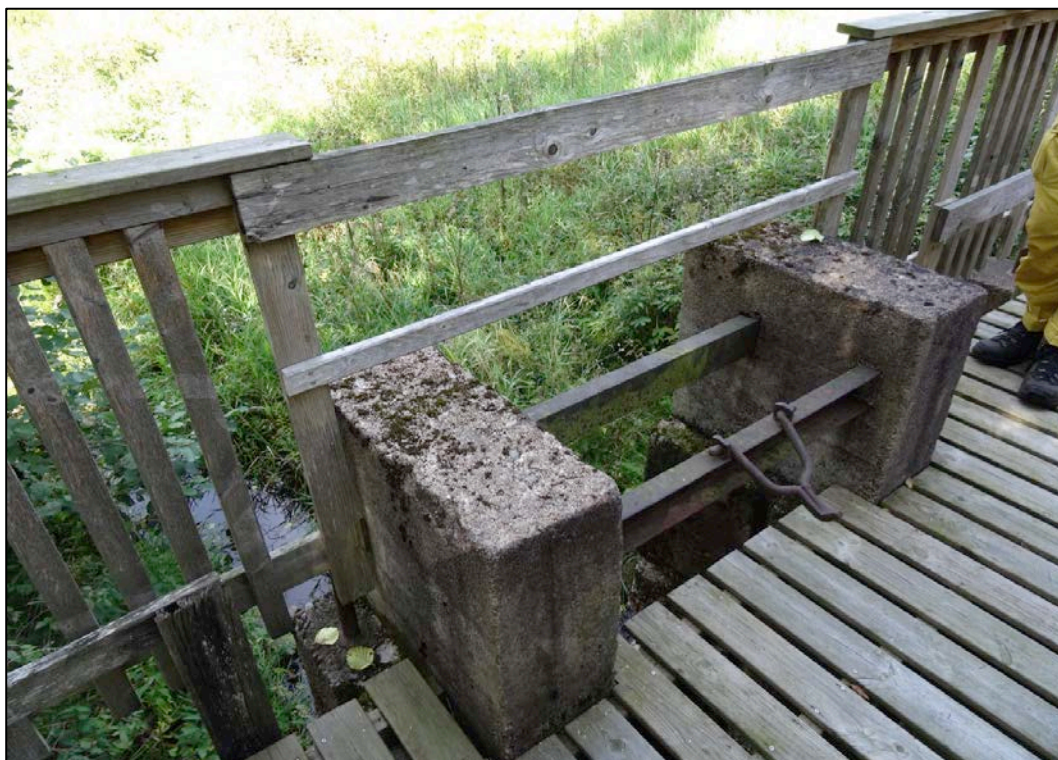

Bild 3. Detaljbild över regleringsanordningen där den numera borttagna spettluckan var placerad.

Bild 4. Vy från regleringsplatsen, över den delvis avsänkta dammen. Foto taget mot väster.

Bild 5. Delar av den stenkantsförstärkta vattenkanalen med dammvallen synlig. Till höger i bild skymtar kvarnbyggnaden. Foto taget mot väster.

Bild 6. Två stycken bevarade kvarnkar med tillhörande hisstock.

Bild 7. Interiör bild från det sydvästra hörnet.

Bild 8. Orraryds kvarn. Foto taget mot väster.

Historiska dokument, kartor och bilder

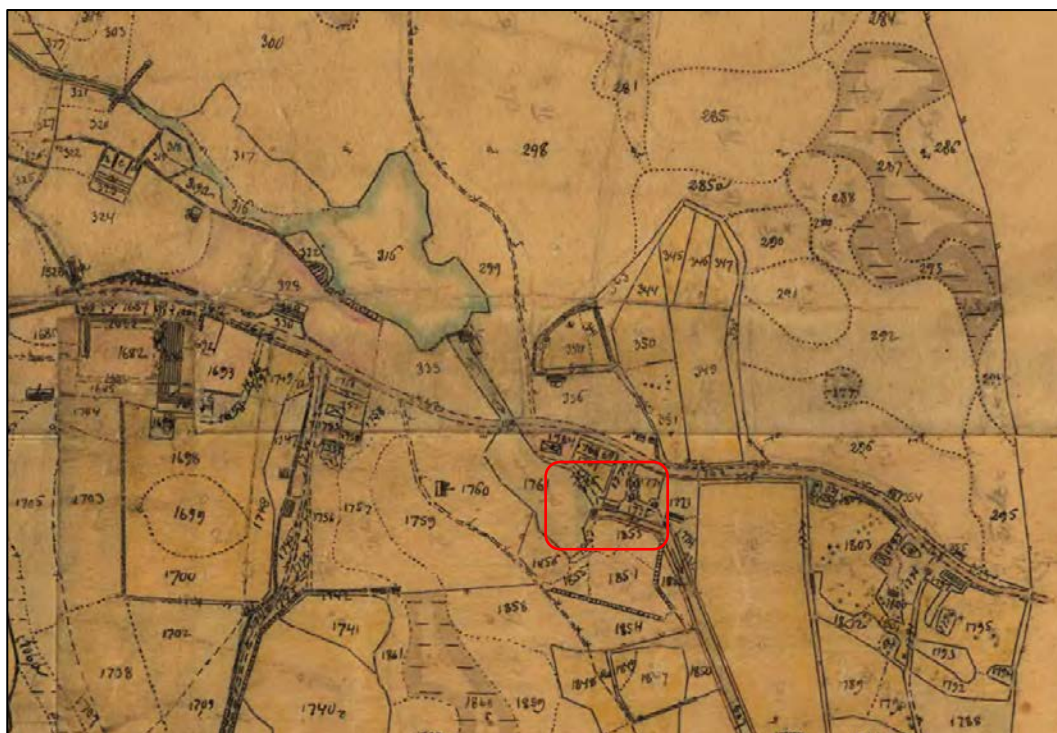
Historisk bild 1. Byggnaden centralt i bild är Orraryds kvarn. Den byggnad till vänster i bild är det mejeri som det idag endast finns grunder kvar av. Foto taget mot öster. Foto från ägaren.

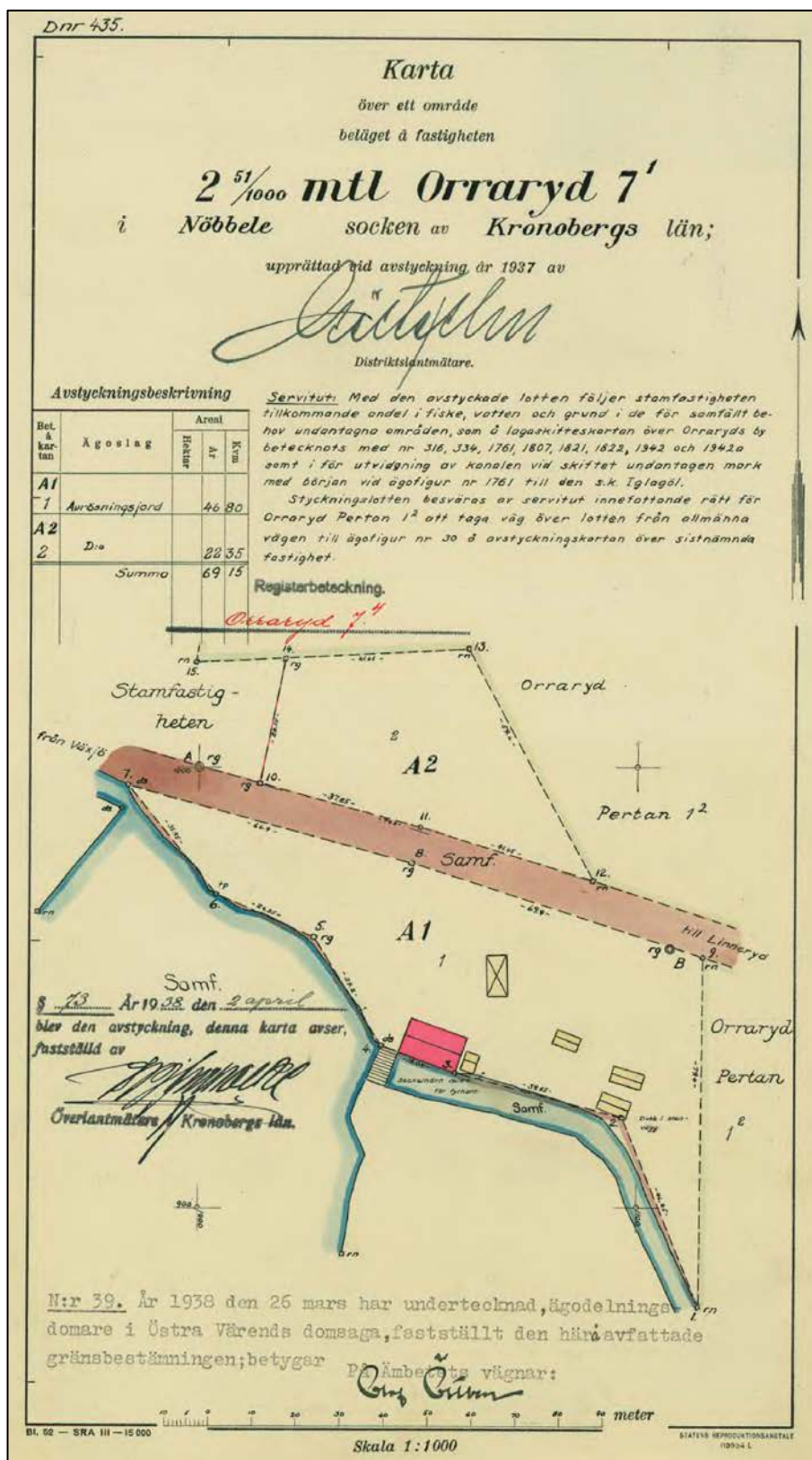
Historisk bild 2. Byggnaden till höger i bild är Orraryd kvarn. Byggnaden till vänster i bild är det tidigare bostadshuset på platsen men som inte finns kvar idag. Foto taget mot öster. Foto från ägaren.

Historisk karta 1. Storskifte på utmark över Orraryd från år 1781 med utmarkerade kvarnar. Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på utmark/utägor 1781, Kronobergs län, Nöbböle socken, Orraryd nr 1–6

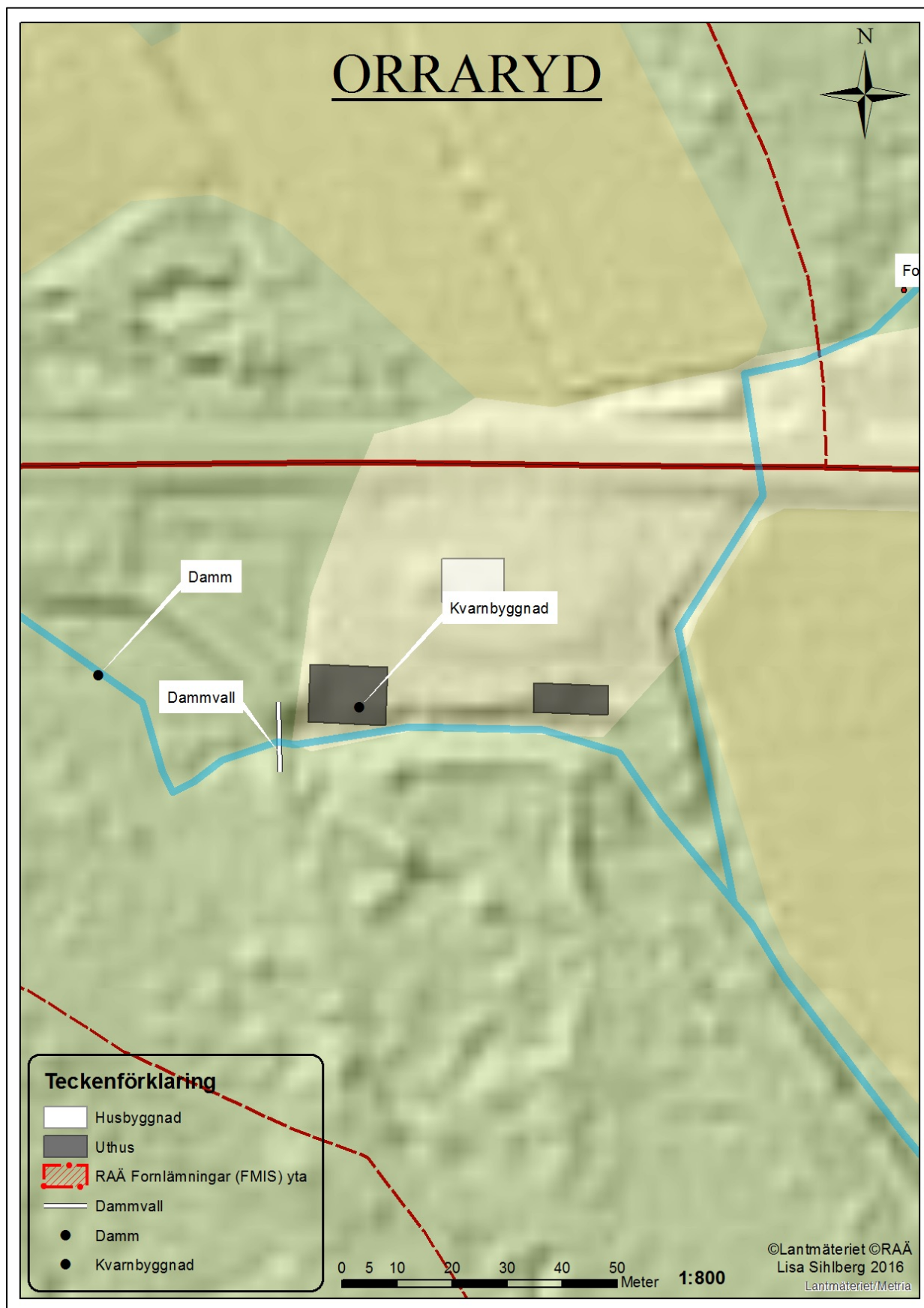

Historisk karta 2. Röd markering visar placeringen av Orraryd kvarn. Lägg märke till kvarndammen och byggnaden nordväst om som markerar mejeriet. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Laga Skifte 1920, Kronobergs län, 07-nöb-124 (sid 2/428) (sid 129 o 130/428)

Historisk karta 3. Här syns Orraryd kvarn och kvarntomt på en avstyckning från år 1938. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avstyckning 1938.

Kartbilaga

2. Eskilskvarn

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronobergs län, Tingsryds kommun, Väckelsångs socken
<i>HLARO:</i>	84 Bräkneån
<i>Byggår:</i>	Mitten av 1800-talet, men har troligtvis funnits en kvarn på platsen tidigare
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL.
<i>Kulturbistorisk värdering:</i>	Kulturbistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kvarnmiljön, kvarnhuset, delar av såghuset
<i>Kärnvärden:</i>	Delvis välbevarad kvarn- och sågstruktur. Till det yttre välbevarad kvarnbyggnad och strukturer i vattensystemet.

Historik

Historiskt sammanhang: Sågkvarn och kraftverk

På storskifteskartan år 1784 syns en markering som mycket väl kan vara en markering för någon form av vattenkraftsanläggning²¹ (historisk karta 1). Ingen ytterligare information finns i kartan eller i akten. Det fanns en vattenkraftsanläggning här år 1850. Om man ser på Laga Skifteskartan från år 1850 (historisk karta 2) syns en inte helt obetydlig storlek på vattenmagasinet norr om.

Då en kanal grävdes mellan Fiskestadssjön och Ygden 1896 torrlades den gamla åfåran. Kvarnen, som var belägen vid Möllagården i Söftestorp, fick då rivas. En ny kvarn, kallad Eskilskvarn hade på 1870-talet uppförts på annan plats än den nuvarande av Söftestorps byalag. Vid kvarnen finns då även en såg. Kvarnens två kvarnstenspar drevs med var sitt vattenhjul om sammanlagt 30 hk. Tillskottskraft gavs av en 12 hk råoljemotor. Efter 2:a världskriget skall kvarnen, enligt muntlig uppgift ha försetts med turbin. En annan uppgiftslämnare menar att några turbiner aldrig installerades. Istället skulle de dåvarande ägarna, Fiskestads sjösänkingsbolag, ha förbjudit dämning vid kvarnen, varför den ställdes om till att helt drivas med råoljemotor och därefter med el. Anläggningen lades ned ca 1960. 1967 köptes den av den nuvarande ägaren som har inrett kvarnen till sommarbostad. Sågen har ingen utrustning bevarad och ungefär hälften av huset har rivits. MjölARBostaden, som inte längre finns kvar, låg på den södra delen av den lilla ”ön” mellan strömfåror.²²

Beskrivning av miljön

En kvarnmiljö som i likhet med flera andra omhändertagits genom att kvarnen ställts om till bostad och ger genom sin omisskännliga exteriör, platsens förklaring. Trots att kvarnstugan och halva sågen har försvunnit finns ännu miljökvatiteter på platsen. Det teknikhistoriska inslaget har dock gått förlorat, genom att ingen såg- eller kvarnutrustning längre finns kvar. Kvarnen är en knuttimrad i två och ett halvt våningsplan. Den nedre botten, sockeln, är murad i sten. Kvarnen har sadeltak i lertegel, småspröjsade rutor och tvåluftsfönster, i det övre våningsplanet med vit kulör och i det nedre med blå kulör. Gavelröstena liksom den södra gaveln är klädda med locklistpanel (bild 1 och 2).

En såg finns också på fastigheten, den är delvis förkortad och istället har ett nybyggt fritidshus byggts där (bild 7 och 8). En tydlig kvarnkanal leder fortfarande förbi platsen, liksom två åfåror som leder förbi det före detta kvarnhuset. Dammen som tidigare fanns på platsen är nu utriven.

²¹ Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskifte 1784, Kronobergs län, 07-väc-54

²² Stråkendal, Petra 2014, s. 20.

Kulturhistorisk värdering

Kvarnbyggnaden och sågen med beståndsdelar

Både kvarn- och såghuset är ombyggda för bostadsändamål där endast halva såghuset finns kvar. Det är fortfarande en läsbar miljö, framförallt kring kvarnbyggnaden. Dammen som en gång fanns här är numera avsänkt. Till det yttre är framförallt den gamla kvarnbyggnaden välbevarad och tillsammans med de stensatta vattenkanalerna ger den en viktig förståelse över verksamheten. Detta ger bland annat en förståelse till att kunna greppa vad till exempel kvarnhjulet och senare de eventuella turbinerna var belägna.

Dammen och vattenvägarna

En damm har tidigare funnits här men är numer utriven och avsänkt och ger inget ytterligare mervärde till kulturmiljön. Vattenvägarna och vattenkanalerna är fortfarande tydliga men börjar delvis bli något igenväxta. De stensatta förstärkningskanterna är mestadels intakta och välbevarade. I östra delen av området är en igenväxt vattenkanal som går förbi den före detta sågbyggnaden. Omedelbart söder om den nuvarande bron och vägsträckningen finns den äldre bron bevarad. Denna äldre bro bör bevaras för att tydliggöra den äldre vägsträckningen.

Helhetsmiljön

Miljön är anpassad till bostadsändamål men det finns fortfarande delar som gör områdets tidigare verksamhet tydlig och läsbar. Framförallt är det de yttre delarna av det före detta kvarnhuset, vattenvägarna och de delar av den före detta sågbyggnaden som ger denna läsbarhet. Att miljön används till boende har troligtvis hjälp till att bevara de beståndsdelar som platsen består av. Alltså att kulturmiljövärdena har bevarats i och med att kulturmiljön ger ett mervärde till boendemiljön.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Dammen är redan avsänkt och att åtgärda för fri faunapassage kan antagligen göras så att kulturmiljövärdet bevaras. Detta på grund av den relativt, eventuella, låga fallhöjden på vattendraget. De stensatta vattenkanalerna och vattenrännorna bör bevaras så intakta som möjligt. Den äldre broöverfarten, strax väster om kvarnbyggnaden, bör bevaras intakt. Byggnaderna bör inte förvanskas utan bör bevaras eller möjligtvis ändras utifrån byggnadsvårdspraxis.

Bilder av miljön

Bild 1. Den före detta kvarnbyggnaden, foto taget mot nordväst.

Bild 2. Hjulrännan och före detta kvarnbyggnaden. Foto taget mot norr.

Bild 3. Till vänster i bildsyn den äldre väg/gångbro som gick över fördämningsvallen. I bakgrunden syns delar av den före detta sågbyggnaden. Till höger är den före detta kvarnbyggnaden med hjulrännan framför.

Bild 4. Broöverfarten och intaget mot hjulrännan omedelbart väster om den före detta kvarnbyggnaden.

Bild 5. Hjulrännan omedelbart väster om den före detta kvarnbyggnaden. Här var vattenhjulet en gång placerat.

Bild 6. Hjulrännan omedelbart väster om den före detta kvarnbyggnaden.

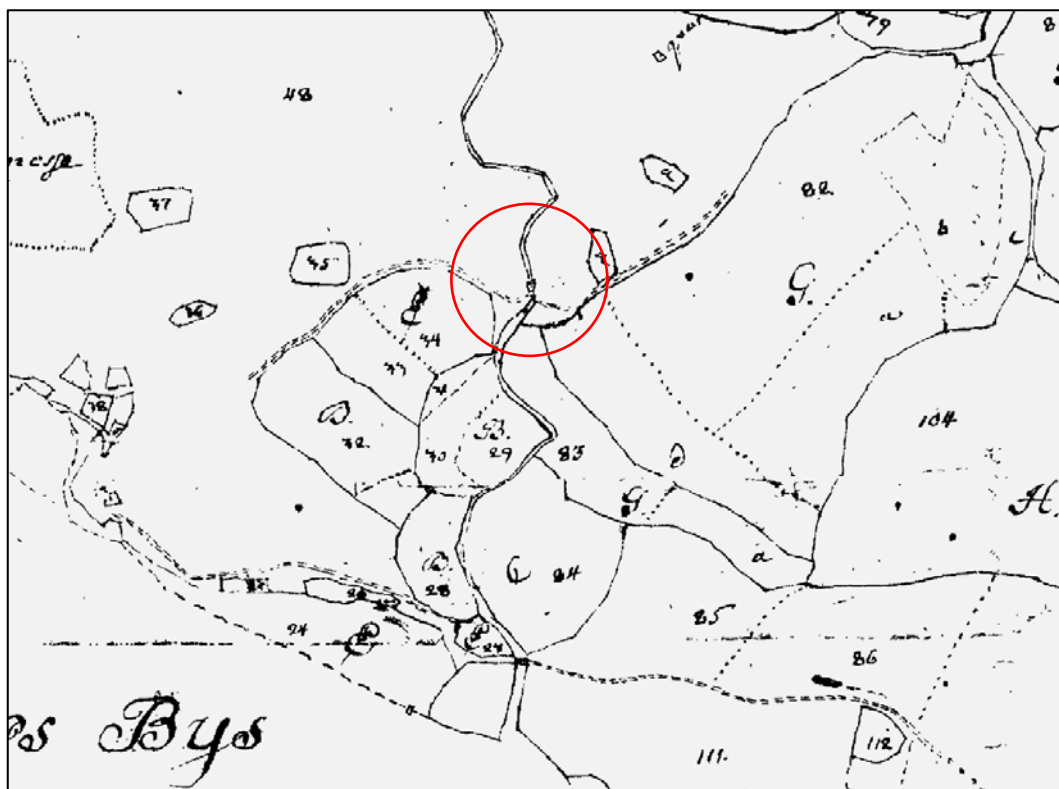

Bild 7. Den västra sidan av den före detta sågbyggnaden i områdets östra del.

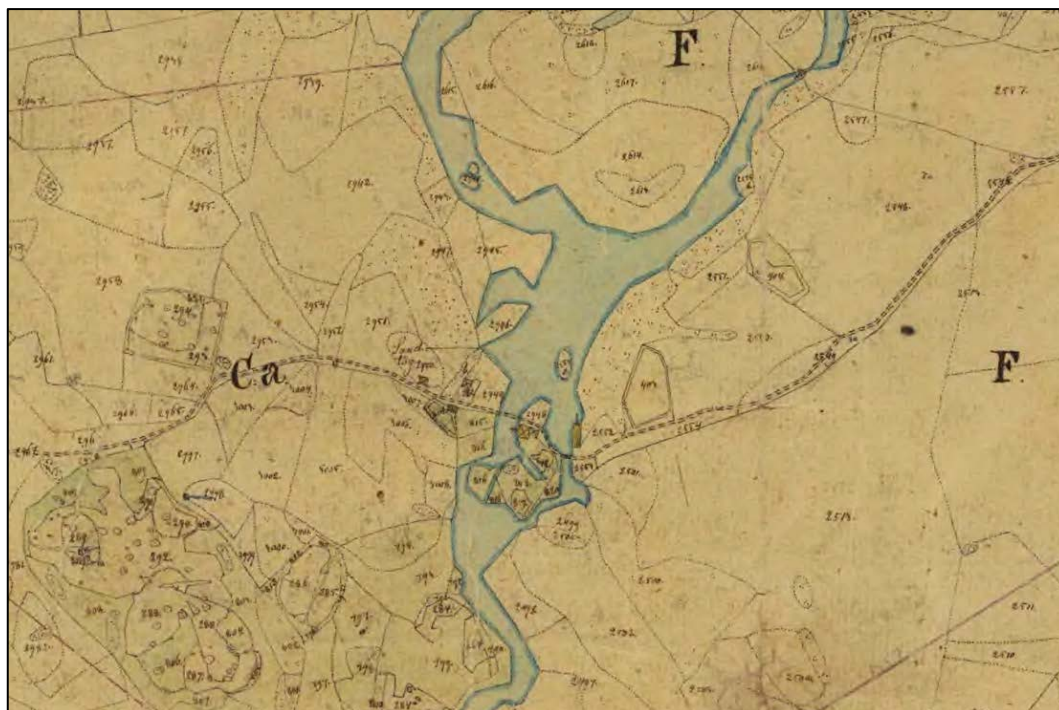

Bild 8. Byggnaderna i områdets östra del. Sågverksbyggnaden åt vänster i bild. Mellan dessa två byggnader går en nästintill torrlagd, stensatt, vattenkanal.

Historiska dokument, kartor och bilder

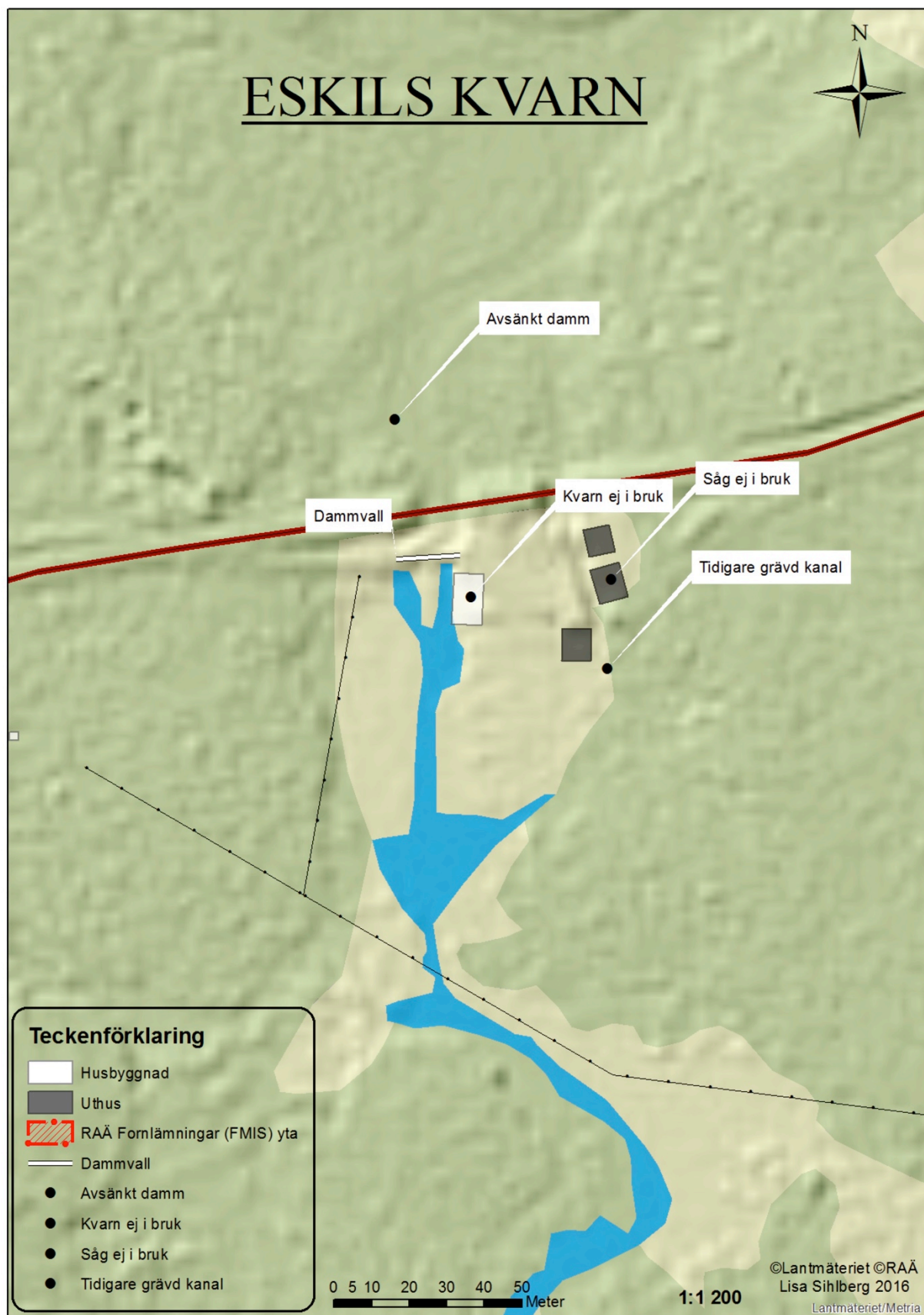

Historisk karta 1. Vid röd cirkel markeras en företeelse som kan vara vattenanknuten verksamhet, exempelvis en kvarn. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskiye 1784, Kronobergs län, 07-väc-54

Historisk bild 1. Här syns Eskils kvarn från uppteckningen Svenska kvarnar från år 1940.
Foto taget mot väster.

3. Tingsmåla / Ekefors (Ekeryd)

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronobergs län, Tingsryds kommun, Väckelsångs socken
<i>HLARO:</i>	84 Bräkneån
<i>Byggår:</i>	Belägg för kvarn på platsen från år 1801, nuvarande byggnad flyttad hit år 1915.
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL.
<i>Kulturbistorisk värdering:</i>	Högt kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kvarnbyggnaden, turbinhus, dammvallen, vissa bevarade kvarnmaskiner, såg
<i>Kärnvärden:</i>	Bevarad miljö med en viss kontinuitet i verksamhet som sågverksrörelse.

Historik

Historiskt sammanhang: Mjöl kvarn, såg och kraftverk

Förutom flottning och kvarnverksamhet fanns det andra aktiviteter längs Bräkneån under 1600- och 1700-talet. Vid Ekefors finns lämningar efter en masugn som anlades år 1679. Bruket levererade tackjärn till stångjärnshammaren som tillkom i Bräken vid Bräkneån i Tingsås år 1688. I Ekefors stöptes även ugnar, grytor och kanonkulor m.m. Masugnen lades ner 1744.²³

Enligt det historiska kartmaterialet finns belägg för att det här fanns en kvarn redan år 1801²⁴. När den kvarnbyggnad som flyttades hit från sin plats söderifrån så var det här redan ett etablerat vattenkraftsläge. Den kvarnbyggnad som finns här idag flyttades till denna plats år 1915. Vilken ålder denna byggnad har är något oklart, men en vidare fördjupad kulturhistorisk undersökning kan säkerligen svara på detta.

År 1915 flyttades kvarnen ca 2 km uppströms från Tingsryd till torpet Tingsmåla, där dagens kvarn och såg uppfördes. Från början tillhörde kvarnen Tingsmåla by, men friköptes år 1920 av mjölnaren Ivan Svensson. Därefter installerades ett nytt kvarnverk 1931. Kvarnen och sågen drevs med både vattenhjul och två st. turbiner. Turbinerna, om tillsammans 38 hk, sattes in omkring 1937. Anläggningen försågs samtidigt med en generator som gav elektricitet till belysning. I slutet på 1940-talet installerades en råoljemotor om 35 hk in för att ge kompletterande kraft. Turbinerna finns ännu kvar men är ej i drift. Under kvarnen och sågens storhetstid hade ägaren Ivan Svensson sex anställda. Idag bebos det lilla torpet som efter en tid successivt byggdes ut till det nuvarande bostadshuset av Ivan Svenssons barnbarn. Anläggningen har genom åren kallats för både ”Tingsmåla vattenverk” och ”Bruket”. Det sista vattenhjulet vid kvarnen, vilket var ca 2,5 m i diameter, revs 1998.²⁵

Beskrivning av miljön

Kvarnen vilar på en stensockel och har en timmerstomme som är synlig på dess andra våningsplan, gavelröstena och den norra gavelsidan är klädd med röd locklistpanel. Sadeltaket är brutet, mansardtak och klätt med plåt (bild 1 och 2). Ett tillbyggt före detta turbinhus på kvarnhusets baksida (bild 1). Idag är inga turbiner i drift, kvarnmaskinerna finns kvar. Det är tre stenpar. Sågen är utbyggd ifrån ena gavelsidan, det är en cirkelsåg. Sågen slutade att användas för ca tio år sedan. Turbinerna togs ur drift mot slutet av 1950-talet. Inom gårdsmiljön finns kvarn, turbinhus, boningshus samt en nybyggd länga som används för uthyrning. En förhållandevis stor stenkvarn har inte försetts med valsstol, kanske därför den uppförts 1915, dvs. endast något decennium innan valsverken slog igenom.

²³ Stråkendal, Petra 2014, s. 17

²⁴ Lantmäteristyreliens arkiv, Storskifte på utmark/utägor 1783, Kronobergs län, Väckelsånga socken, Söftestorp nr 1–4

²⁵ Stråkendal, Petra 2014, s. 20

Kvarn och såg är välbevarade och ligger i en typisk miljö med damm, mjölnarbostad och ekonomibyggnader.²⁶

Dammvallen är byggd med tuktad sten och natursten samt mestadels av gjutna betongdelar. Strax nordväst om kvarnen finns en dammreglering som leder in till turbinhuset (bild 1). Åt väster finns en dammreglering med fyra äldre spetluckor på rad, av liggande träreglar (bild 5 och 6).

Kulturhistorisk värdering

Kvarn- samt kraftverksbyggnaden med beståndsdelar

Kvarnbyggnaden är en värdebärande beståndsdel i miljön och det finns en del bevarade detaljer såsom kvarnmaskinerier och kvarnstenar. Väntrummet för mjölnarkunderna finns bevarat och är delvis tapetserat. Det har även funnits ett järnbruk i närområdet, se vidare historiken ovan. Det finns ingen turbin i drift i dagsläget men turbinhus finns bevarat.

Dammen och vattenvägarna

Dammen och dammvallen är viktiga beståndsdelar till att förstå miljön och dess före detta funktion för att driva en kvarnrörelse. Vattnet som kraftkälla har här använts åtminstone sedan slutet av 1600-talet.

Helhetsmiljön

Miljön med dess beståndsdelar skapar en helhet och möjliggör en förståelse och en kunskap över en kontinuitet av kvarn och såg. I den omedelbara närheten, strax norr om kvarnen finns rester efter den gamla förbifartsvägen och rester efter brofästen.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

För att bevara miljön intakt med dammvall och dammspegel bör möjligtvis ett omlöp i form av faunapassage vara en lösning vid eventuella åtgärder. Kvarnbyggnaden och dess interiör bör bevaras i sitt sammanhang till framtida generationer. Inloppskanalen i öster, in till turbinhuset, bör bevaras intakt. En försiktighet bör iakttas även vid vattenvägen i väster, vid dammluckorna.

²⁶ Kvarn och såginventeringen 1999.

Bilder av miljön

Bild 1. Tingsmåla/Ekefors kvarn. Utbyggnaden till höger om kvarnen inhyste turbinen och var tidigare platsen för kvarnhjulet. Foto taget mot söder.

Bild 2. Tingsmåla/Ekefors kvarn. Till vänster i bild syns den del där sågen är belägen. Foto taget mot väster.

Bild 3. Del av dammen, dammvallen till höger i bild och kvarnbyggnaden med turbinhuset till vänster. Foto taget mot öster.

Bild 4. Del av dammen och dammvallen. Dammöppningen till vänster i bild leder in till turbinhuset. Dammluckor med spetluckor längst bort till höger i bild. Foto taget mot väster.

Bild 5. Dammöppningen i västra delen av dammvallen. 4 dammluckor med spettlucka.

Bild 6. Dammöppningen i västra delen av dammvallen. 4 dammluckor med spettlucka.

Bild 7. Kvarnsten i kvarnkar.

Bild 8. Interiör detaljbild.

Bild 9. Interiör detaljbild.

Bild 10. Ingång till kvarnrummet.

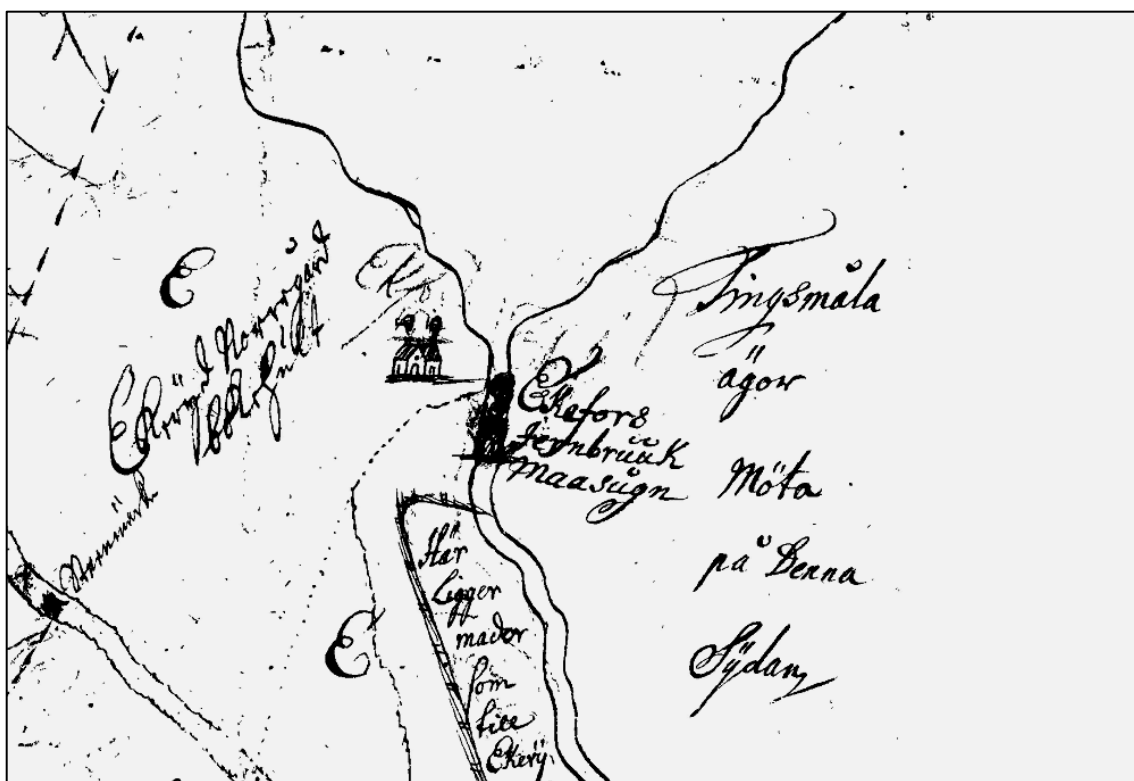

Bild 11. Kvarnrummets tapet och fönster.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. På kartan beskrivs en Tingsmåla quarn år 1663. Under kapitlet Historik beskrivs en flytt hit år 1915 av Tingsmåla kvarn som tidigare låg strax norr om Tingsryd syd. Geografisk karta Häradskarta Kronobergs län 1663, F18.

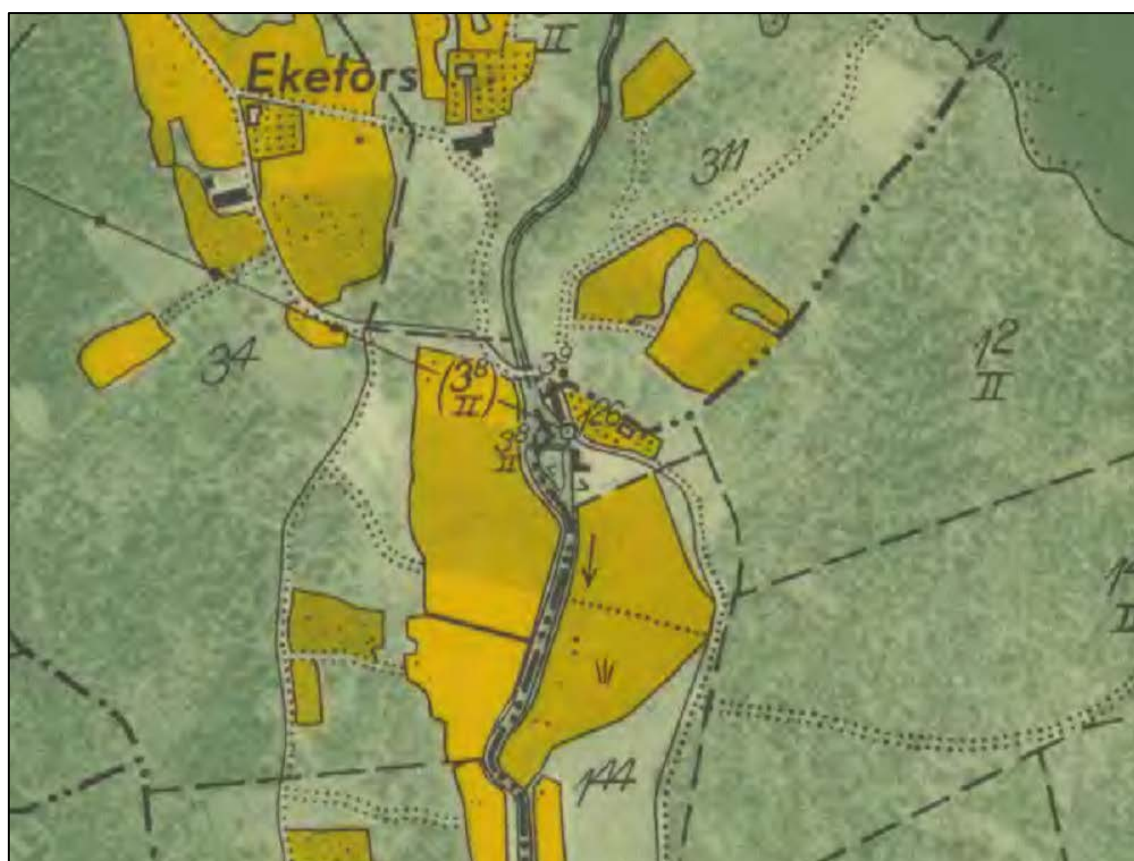
Historisk karta 2. Under tidigt 1700-tal markeras här järnbruket, som fanns här en gång i tiden, som *Ekefors Jernbruk maasugn*. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Karta 1701, Kronobergs län, 07-väc-13

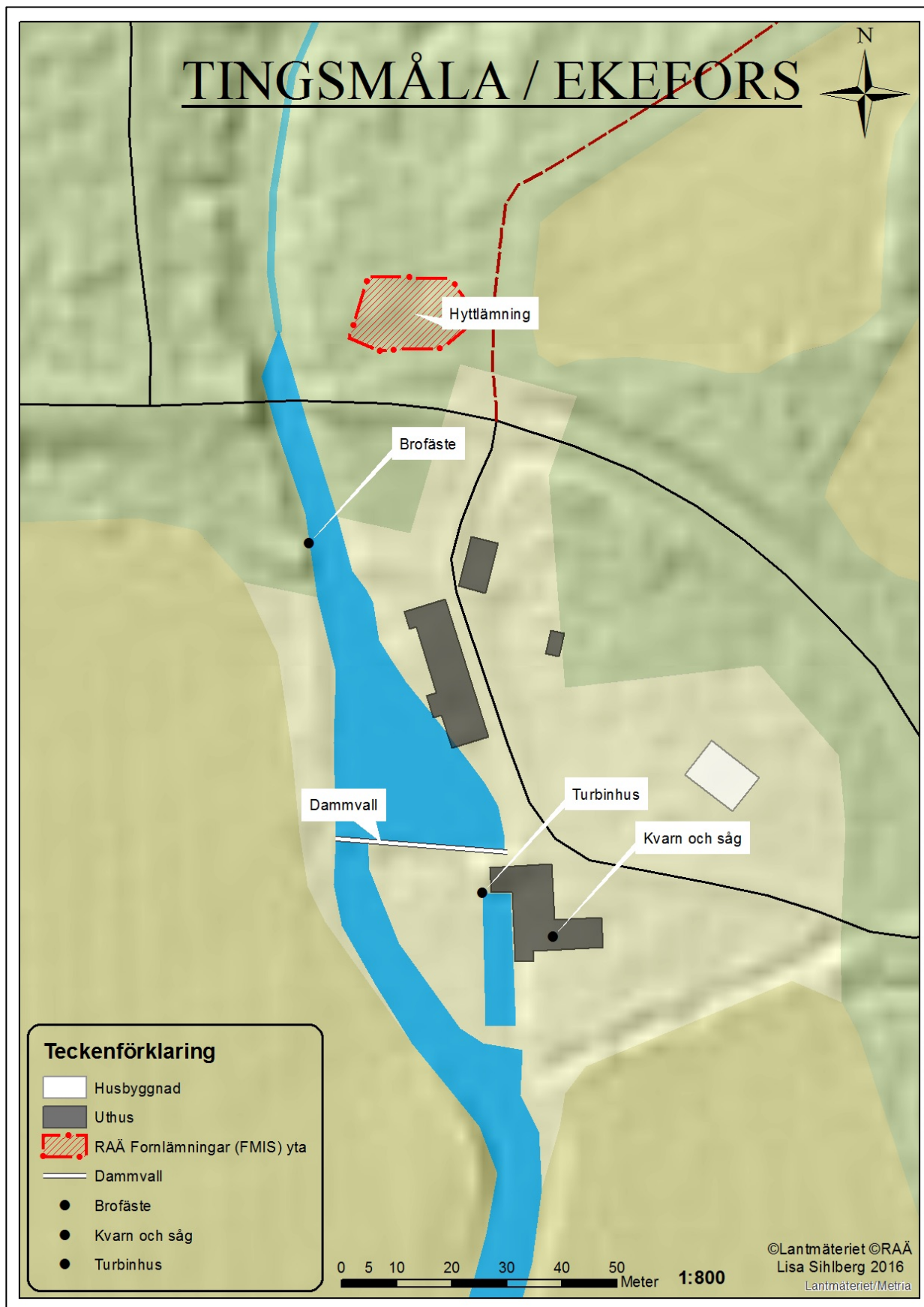
Historisk karta 3. Storskifte på utmark / utägor år 1801 där Ekefors kvarn illustreras med en kvarnsymbol. Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på utmark/utägor 1801, Kronobergs län, Väckelsångs socken, Möckleryd nr 1–5

Historisk karta 4. Här markeras en kvarnbyggnad vid röd cirkel. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Sämjedelning 1855, Kronobergs län, 07-väc-15

Historisk karta 5. Ekonomiska kartan 1949. Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomisk karta 1949, Kronobergs län, J113-4e3j51.

4. Tingsryd syd

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronobergs län, Tingsryds kommun, Tingsås socken
<i>HARO:</i>	84 Bräkneån
<i>Byggår:</i>	Belägg för kvarn på platsen sedan år 1774.
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt MB och PBL
<i>Kulturbistorisk värdering:</i>	Visst kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Få fysiska beståndsdelar kvar av kvarn och garveriet på grund av fabriksbyggnad på platsen.
<i>Kärnvärden:</i>	Stensatta kallmurade och murade kantvallar

Historik

Historiskt sammanhang: Kvarn och garveri

År 1774 finns en *Tingsryds Quarn* här på platsen²⁷. Strax norr om denna plats i Tingsryd har legat en kvarn redan år 1663 där det markeras en *Tingsmålaquarn* i en Geografisk Häradskarta från år 1663²⁸. Under kapitlet Tingsmåla/Ekefors kvarn beskrivs en flytt av en kvarn år 1915. Det året flyttades den kvarnbyggnaden som står där än idag, från sin tidigare kvarnplats, se vidare historisk karta 2 och kapitlet Tingsmåla/Ekefors.

Kvarnen uppfördes omkring 1840 och tillbyggdes 1885. Modernt kvarnverk installerades så sent som 1930. Driften upphörde i samband med en eldsvåda den 15 sept 1956. Under tiden 1840–1915 fanns i realiteten två kvarnar, eftersom Tingsmåla kvarn också låg i grannskapet²⁹. Enligt Svenska kvarnar, *Kvarnen uppfördes 1850 i 3 våningar, tillbyggdes senast 1885, nytt kvarnverk installerades senast 1930. Drivkraft: vattenfall 3 m, från Bräkneån lämnar drivkraft under hela året, elektrisk kraft. Kvarnverket drives av 2 turbiner och 2 elektriska motorer om tillsammans 89 hkr, består av 2 par stenar, 1 st dubbel valsstol, korngrynverk och fullständigt rensverk. Elektrisk behysning. Jämsides bedrives även sågverksrörelse*³⁰. Karta övrigt år 1885 talar om *Tingsryds Garverilägenhet* (se historisk karta 3). Det tyder på att det inte bara var kvarnverksamhet som bedrevs på platsen utan andra verksamheter som kunde utnyttja vattnet och vattenkraften.

Beskrivning av miljön

I nuläget ligger en fabriksbyggnad på området. Stora delar av vattendraget är numera kulverterade.

Kulturhistorisk värdering

Kraftverksbyggnaden med beståndsdelar

Numera är det en större industri över hela Bräkneån, vid detta parti. Om det ligger ett vandringshinder eller liknande på platsen är oklart. Tveksamt om det finns några rester kvar från vattenkraftsanläggningarna.

Dammen och vattenvägarna

Det finns åt söder bevarade kallmurade och murade vallar och kantförstärkningar.

Helhetsmiljön

Helhetsmiljön gällande kvarnen är hårt förvanskat.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

De vattenvägarna som finns bevarade i söder bör bevaras intakt med sina kallmurade och murade kantvallar och kantförstärkningar.

²⁷ Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på utmark/utägor 1788, Kronobergs län, Tingsås socken, Djuramåla nr 1–4

²⁸ Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradskarta 1663, Kronobergs län, F18.

²⁹ Tingsås Hembygdsförenings Årsskrift 1979

³⁰ Winning Jacob, 1940, s. 278.

Bilder av miljön

Bild 1. Fotografi från vattendraget nedanför den vägbro som ligger söder om fabriken.

Bild 2. Fotografi från vattendraget nedanför den vägbro som ligger söder om fabriken.

Bild 3. Bild tagen uppifrån vägbron.

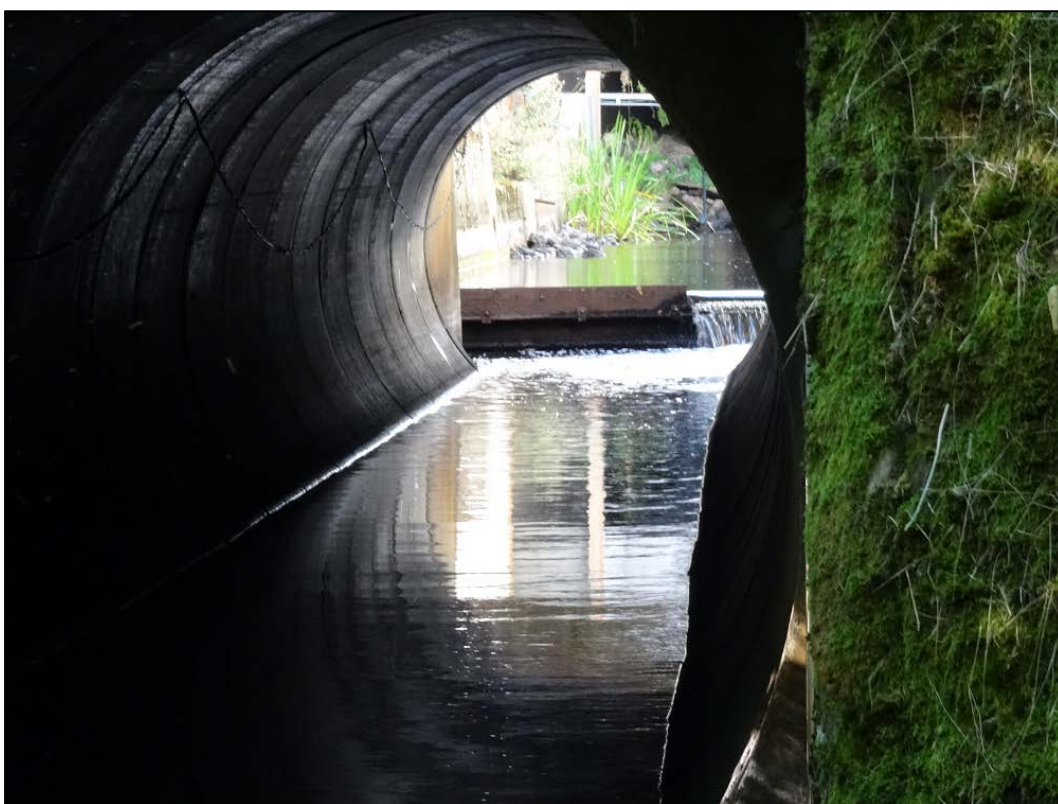

Bild 4. Bild tagen nedifrån vattendraget under en vägbro.

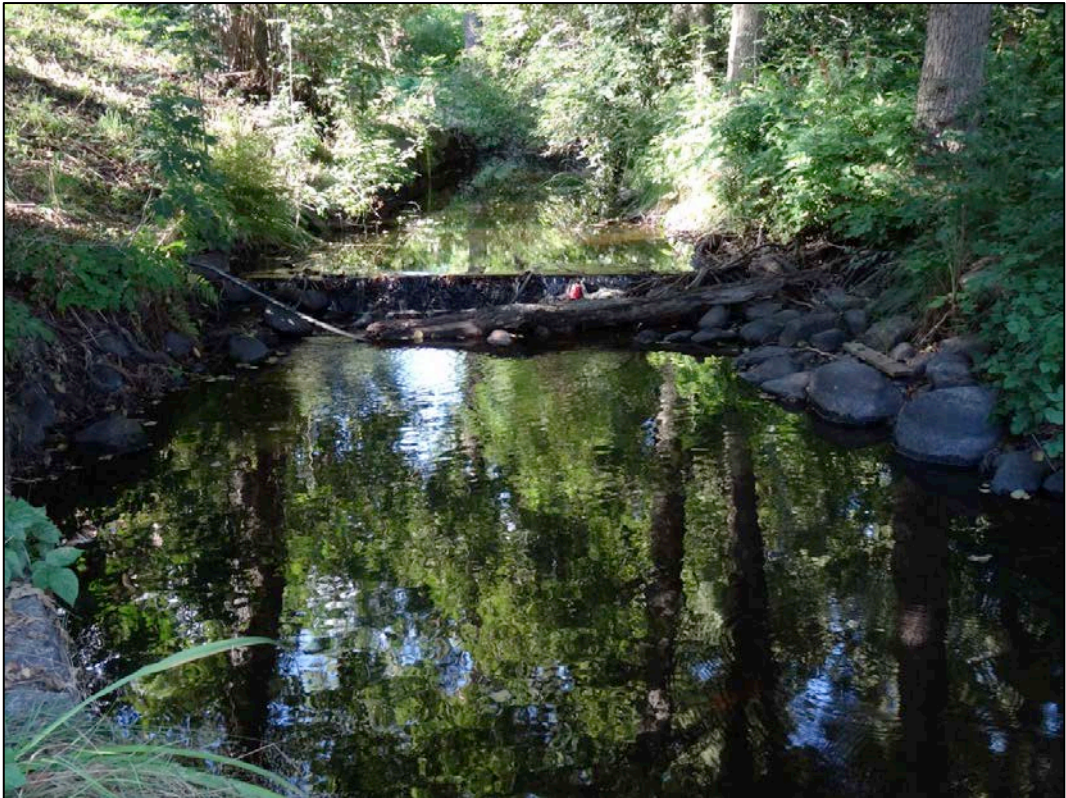

Bild 5. Mindre vandringshinder strax söder om kvarnmiljön och den nuvarande fabriksbyggnaden.

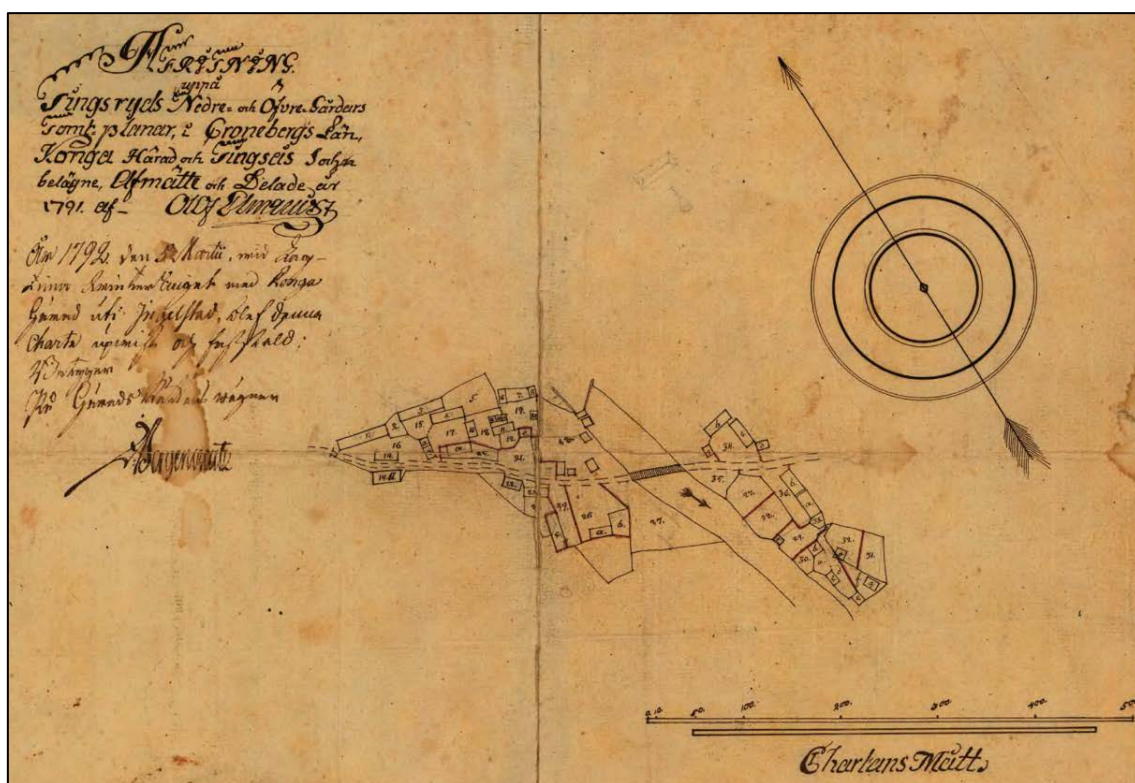

Bild 6. Bild tagen från platå/brygga strax söder om kvarnstället och den nuvarande fabriksbyggnaden. En väg och vägbro söder om.

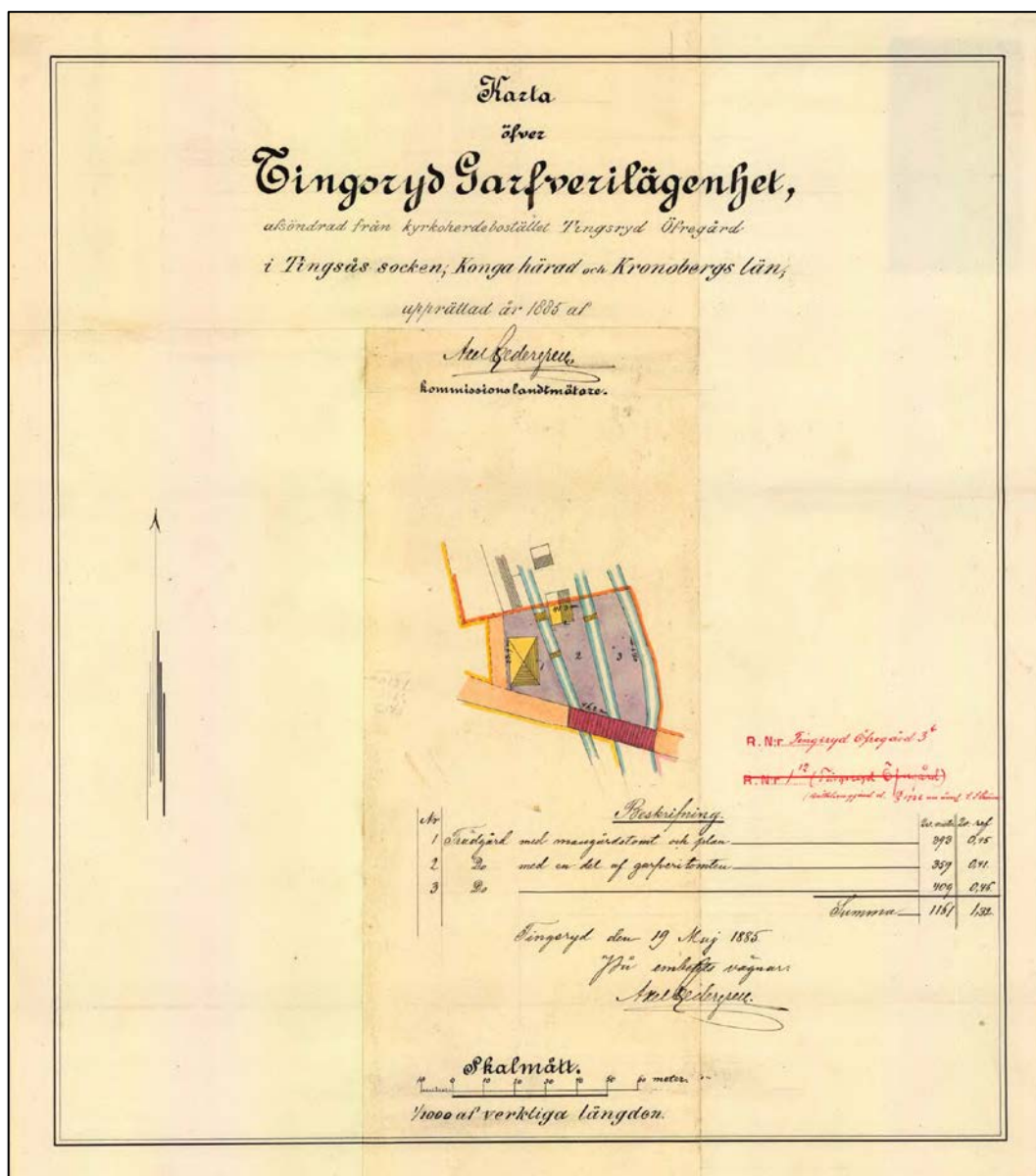
Historiska dokument, kartor och bilder

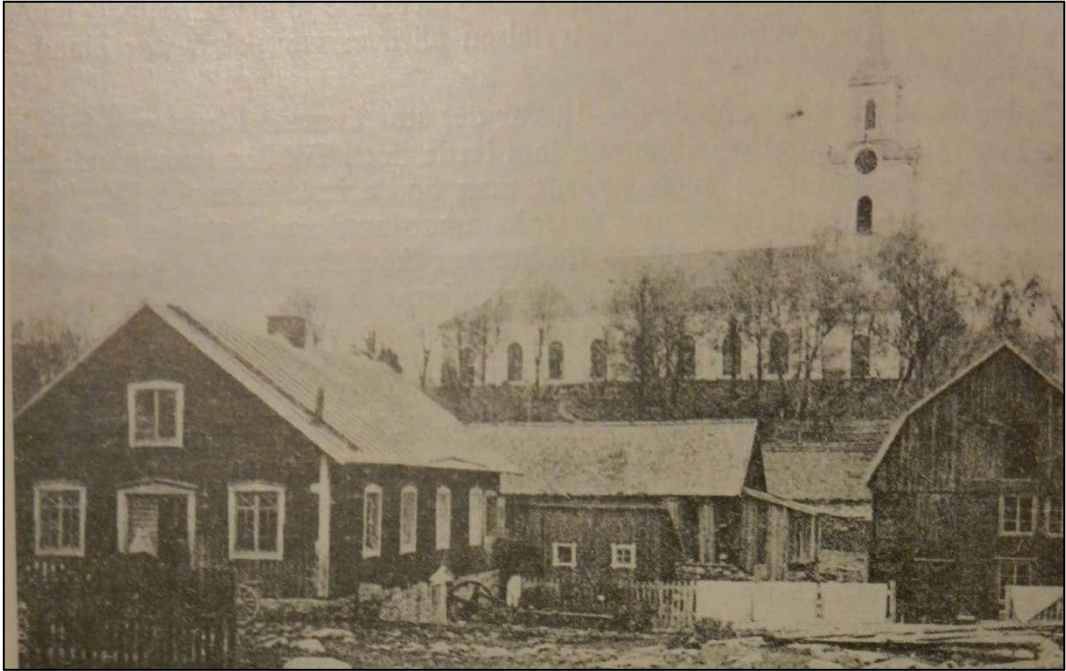
Historisk karta 2. År 1774. I söder markeras Tingsryds Quarn. Lägg märke till Tingsmåla Quarn strax norr om. Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på inägor 1774, Kronobergs län, F71-35:1

Historisk karta 3. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Delning 1791, Kronobergs län, 07-tin-104.

Historisk karta 4. Tingsryd syd. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Övrigt 1885, Kronobergs län, 07-tin-113

Historisk bild 1. Här syns kvarnen till vänster i bild. Fotografi från Tingsås hembygdsförenings årsskrift 1979.

Historisk bild 2. Kvarnbyggnadens framsida. Fotografi från Tingsås hembygdsförenings årsskrift 1979.

Kartbilaga

5. Tikens utlopp

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronobergs län, Tingsryd kommun, Tingsås socken
<i>HLARO:</i>	84 Bräkneån
<i>Byggår:</i>	Okänt byggår för nuvarande reglering men finns belägg för en reglering från slutet av 1700-talet.
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt MB och KML
<i>Kulturbistorisk värdering:</i>	Visst kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kartbelägg för en fördämning och sjöreglering, åtminstone från slutet av 1700-talet.
<i>Kärnvärden:</i>	Sjöreglering från slutet av 1700-talet

Historik

Historiskt sammanhang: Hållsdamm

Platsen är omnämnd i karta Storskifte på utmark/utägor från år 1788, *Hållsdammen vid åens utlopp utur sjön Tiken*³¹ (Nr 6, sid 2/3). Här kan det alltså finnas rester efter någon form av äldre fördämning i botten. Inget av något eventuellt äldre material kunde vid besökstillfället registreras. Platsen markeras som *Hållsdammen* på karta år 1916.

Värdebärande beståndsdelar: Kartbelägg för att det funnits en fördämningsanordning på plats, åtminstone från slutet av 1700-talet. Regleringen hänger med stor sannolikhet ihop med Stenfors bruk, tidigare Bräken, och dess verksamheter. Stenfors bruk beläget drygt 400 meter nedströms. Stenfors som tidigare benämndes Bräken tillkom år 1688 då en stångjärnshammare byggdes. Masugnen lades ner år 1744. Mellan år 1893–1898 drevs här en bobinfabrik. Verksamheten lades ner år 1917 och byggnaderna revs år 1918.³²

Beskrivning av miljön

Fördämningsvall i gjuten betong med välvd profil. I öster en gjuten form med fördämningsreglering med 2 mindre regleringsluckor. Sjön Tiken åt norr med Bräkneåns flöde åt söder. Vattendom finns från 1918 års vattenlag.

Kulturrehistorisk värdering

Visst kulturrehistoriskt värde. Inget av något eventuellt äldre material kunde vid besökstillfället registreras. Detta utesluter inte att det kan finnas äldre material i bottenskiktet.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

En försiktighet bör råda vid eventuella åtgärder i miljön på grund av belägg från år 1788. Enligt kulturmiljölagen ska lämningar äldre än år 1850 betraktas som fornlämningar om kriterierna är uppfyllda såsom varaktigt övergivet. Denna plats är dock inte varaktigt övergiven. En kontakt med länsstyrelsens kulturmiljöenhet ska ske innan eventuella åtgärder genomförs.

³¹ Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på utmark/utägor 1788, Kronobergs län, Tingsås socken, Djuramåla nr 1–4

³² FMIS, Tingsås 172:1

Bilder av miljön

Bild 1. Foto taget mot väster. Fördämningsanordningen till höger i bild.

Bild 2. Detaljbild över regleringsanordningen vid den östra kanten av fördämningsanordningen.

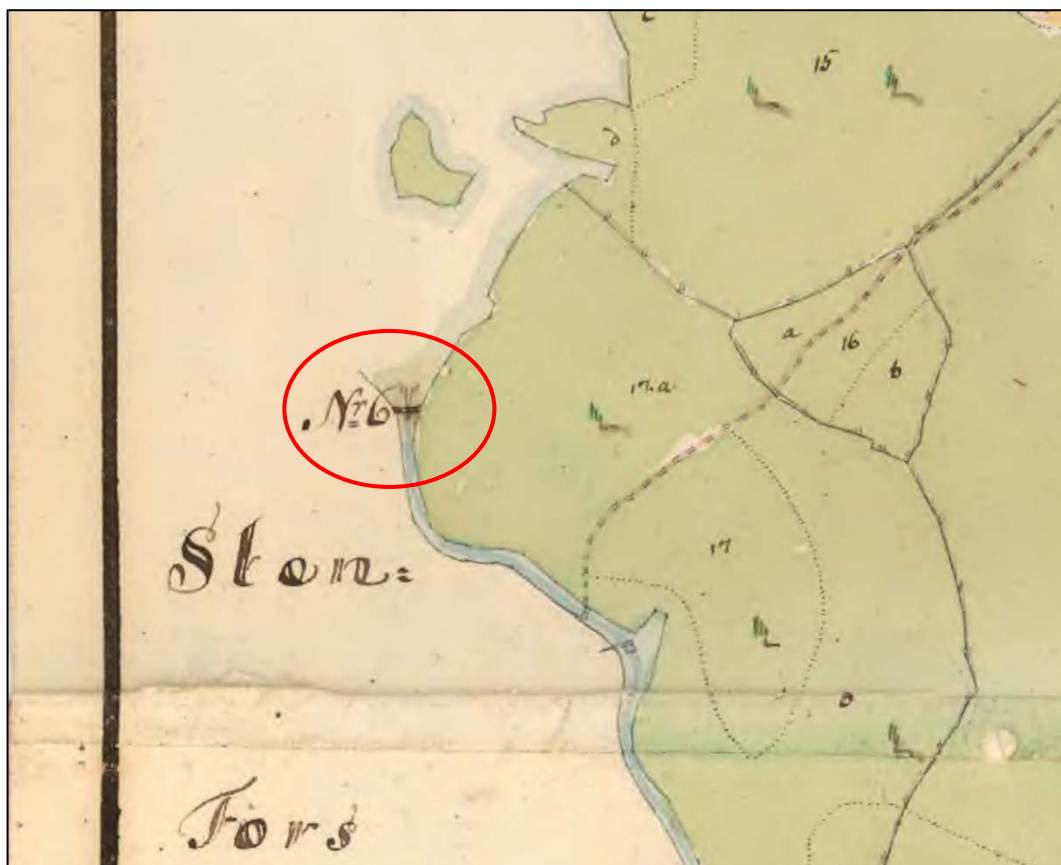

Bild 3. Foto taget mot sydväst. Fördämningsanordningen till vänster i bild.

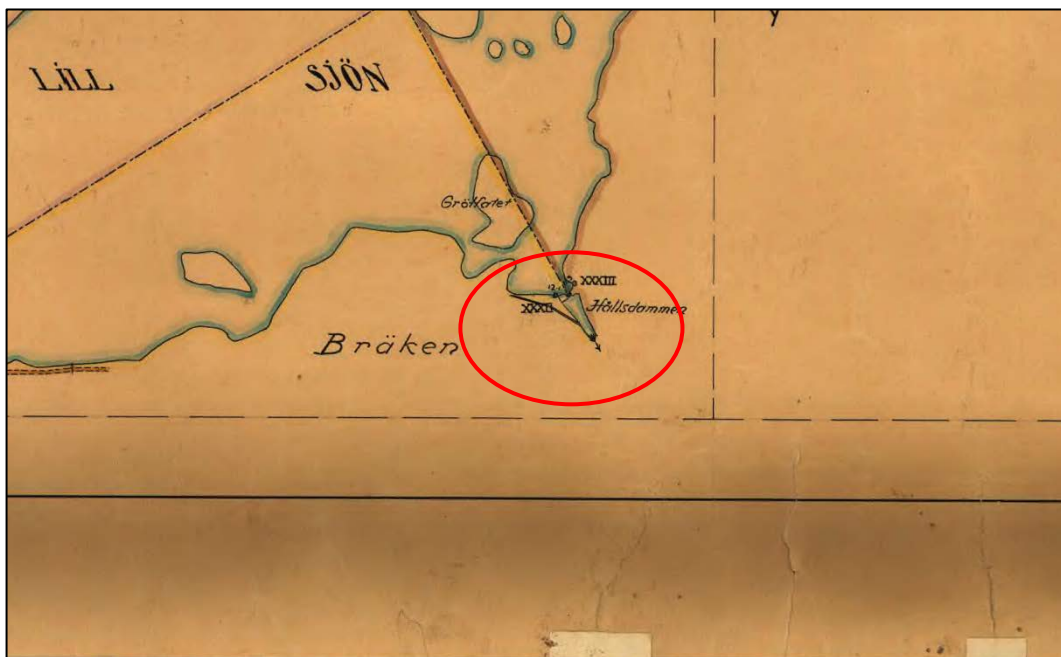

Bild 4. Foto taget mot nordväst.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Omnämd i karta Storskifte under nummer 6, på utmark/utägor från år 1788, *Hålsdammen vid äens utlopp utur sjön Tiken* (Nr 6, sid 2/3). Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på utmark/utägor 1788, Kronobergs län, Tingsås socken, Djuramåla nr 1–4

Historisk karta 2. Här omnämns en Hålsdammen. Lantmåterimyndigheternas arkiv, Vattenåtgärd sjön Tiken 1916, Kronobergs län, 07-tin-444.

Kartbilaga

6. Stenfors

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronobergs län, Tingsryds kommun, Tingsås Socken
<i>HARO:</i>	84 Bräkneån
<i>Byggår:</i>	Knipp- och spiksmedja från ”brukets första tid”, som utvecklades med gjuteri, mekanisk och snickarverkstad, dock okänt exakt när.
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB, och PBL. Fördjupade studier kan ge denna plats status som fornlämning.
<i>Kulturbistorisk värdering:</i>	Kulturbistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Äldre vägbank bestående av dammvall och två ovanliga kulturbistoriska stenbroar, grunder efter en spik- och knippsmedja, stensatta kallmurade kanaler, smedbostad, del av herrgårdsmiljö med vattennära objekt såsom annex, brygghus och brännvinsbryggeri.
<i>Kärnvärden:</i>	Vattenanknuten tidig industrilämning

Historik

Historiskt sammanhang: Stenfors bruk, spik- och knippsmedja, gjuteri, mekanisk verkstad, snickarverkstad, del av herrgårdsmiljö

Lämningen är delvis belägen i Stenfors naturreservat. På flera ställen i reservatet, men framförallt i områdets norra del, finns ruiner, husgrunder samt spår efter järnbruket Stenfors bruk. Bruket anlades under 1600-talet och drevs till sent 1800-tal. Genom reservatet passerar Stenfors kulturstig, en led som med skyltar berättar om den äldre markanvändningen i anslutning till området.²⁸

På en informationsskylt på platsen står följande information att läsa:

”Stenfors kulturstig. Mekaniska verkstaden. Detta mellersta fall i Bräkneån var förr betydligt kraftigare genom en hålldamm norr om vägen, där rester av dammuren alltjämt är skönjbara. Här uppfördes redan under brukets första tid en s.k. knipp- och spiksmedja, där spik och bruksföremål av skilda slag framställdes. Sedan Stenfors bruk 1846 köpts av löjtnant Gustaf Kjellson moderniserades hammaren till en mekanisk verkstad med bl.a. en kupolugn för gjuteriprodukter. Här producerades spisar och ugnar jämte skilda typer av jordbruksredskap, däribland tröskverk och hästräfsor. Efter en sista uppblomstring på 1890-talet upphörde driften vid sekelskiftet, medan en träindustri uppe vid den gamla stångjärnshammaren fortsatte verksamheten till 1917. Den stora verkstadsbyggnaden sträckte sig söder om vägen ända bort till den stora transportbryggan i sten. Den röda byggnaden längre fram vid vägen var förr bostad för smederna.”²⁹

Följande information ges i Tingsås hembygdsförenings årsskrift 1975:

Den s.k. knipsmedjan (skymtas på historisk bild 1) beskrivs ”ha varit 20 ¼ alnar lång och 18 ¼ alnar bred med en höjd av 5 alnar. Den var försedd med brädtak, stolpar och resvirke samt bräder till väggar [...]. Där fanns två par bälgar, [...] hjulstock med ställning och hjul samt dubbel regering, 2 spikhammare, hjulstock med vattenhjul och skorsten för en hård. [...] Smedjan utvecklades med tiden till att omfatta även gjuteri och mekanisk verkstad, och en liten snickarverkstad har också funnits här. En ännu befintlig lastbrygga av sten hade anslutning till gjuteriet, och bakom verkstadsbyggnaden låg ett litet skostall, där man skodde oxar och hästar. [...] Viss ombyggnad av lokalerna torde ha skett under tidernas lopp, men allt är nu borta. Som redan nämnts hörde också ett ännu bevarat bostadshus till denna del av bruksområdet.”³⁰

²⁸ Marktorp, Jakob & Stråkendal, Petra, Kunskapsöversikt för kulturmiljö och vattenförvaltning, Bräkneån HARO 84, Delrapport inom Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för Södra Östersjöns vattendistrikt, Blekinge län och Kronobergs län, Arbetsmaterial Mars 2014, Vattenmyndigheten Södra Östersjön, Länsstyrelserna, s. 16

²⁹ Informationsskylt på platsen.

³⁰ Tingsås hembygdsförenings årsskrift 1975, s. 116

På en storskifteskarta från år 1788³¹ (historisk karta 1) syns någon form av vattenkraftsanläggning på platsen och en väg passerar över vattendraget. Sjön Hållsdammen är ännu inte uppdämd.

Väster om vattendraget låg vid denna plats Stenfors herrgård med tillhörande byggnader. Flera av dessa byggnader finns kvar än idag, bl.a. ett annex, ett brygghus, ett brännvinsbränneri och ett stall. Huvudbyggnaden uppfördes 1802 men brann ner 1997.³²

Vidare anges i Tingsås hembygdsförenings årsskrift 1975, att annexet (herrgårdens östra flygelbyggnad – en västra planerades, men uppfördes aldrig) är byggt år 1800, liksom brygghuset (som rymmer en bakstuga), uppfört i furutimmer på stenfot i själva ån. Stallet norr om herrgården uppfördes år 1802 av ekstolpar och resvirke med bruten takstol och hade förutom stall ett vagnshus och en slöjdbod. Väster om stallet låg en spannmåls- och järnbodsbyggnad, med varumagasin och redskapsbod. Ytterligare väster om denna låg en ladugårdsbyggnad med brutet tak uppfört år 1803, med fähus. Dess robusta grund av större stenblock står kvar.³³

Beskrivning av miljön

Stenfors naturreservat är ett vackert ädellövskogsområde längsmed Bräkneån, cirka sex kilometer söder om Tingsryd. Området är rikt på gamla ekar och bokar och här lever många sällsynta arter, bland annat ett flertal ovanliga lavar och mossor. I anslutning till ån kan utter skådas och i ån lever öring och den sällsynta musselarten flat dammussla.³⁴

Där Bräkneån rinner ut i sjön Hållsdammen går en grusväg i öst-västlig riktning (bild 1, se även Historisk bild 1) över en vägbank bestående av en dammvall och två bastanta kallmurade stenbroar (bild 2 & 6). Dessa broar är mer eller mindre utformade likadant och består av kvaderhuggna, större granitblock. De finns med i den kulturhistoriska broinventering som gjordes av länsstyrelsen 1977 i Kronobergs län, och där pekas de ut som ”Av stort intresse ur miljösynpunkt. Enda bro av detta slag med så mycket som 4 + 4 spann.”³⁵ Vardera bron har fyra rektangulära kulvertar med tre pelare i mitten. Brons vägstolpar är av granit och de övre av två räckskenor är av äldre, mindre järnräls (kan observeras på bild 1 och bild 3), som kan ha haft anknytning till platsens industriella verksamhet. På uppströmssidan vid sidorna om kulvertöppningarna finns järnfästen med ett fåtal äldre bjälkar fästa (bild 2) – lämningar efter dammluckor. Från vardera bron går varsin kanal (bild 4 & 5).

³¹ Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på utmark/utägor 1788, Kronobergs län, Tingsås socken, Djuramåla nr 1–4

³² Andersson, Lizzie, *Stenfors i sägen och verklighet*, texthäfte sammanställt 2007

³³ Tingsås hembygdsförenings årsskrift 1975, s. 117

³⁴ Stenfors naturreservat, Länsstyrelsen i Kronobergs län, <http://www.lansstyrelsen.se/kronoberg/Sv/djur-och-natur/skyddad-natur/naturreservat/stenfors/Pages/default.aspx>

³⁵ Kulturhistorisk broinventering 1977, Kronobergs län

Den västra kanalens kallmurade sidomurar (bild 4) är högre och mer robusta än den östra kanalens, med större stenar än denna. Dess västra sidomur bär upp annexets trädgård. Kanalen är något igenvuxen med några mindre träd som växer i själva strömmen. Den östra kanalen har till en början samma bredd som broöppningen, men krymper sedan mot utloppet som en flaskhals (bild 5). Dess sidomurar är kallmurade. Direkt öster om den östra kanalen, omedelbart innan dess utlopp, ligger en betonggrund till en bykstuga (kan observeras på bild 5) uppförd i slutet av 1940-talet eller början av 1950-talet.³⁶

Öster om den östra kanalen söder om vägen finns en rektangulärt utformad byggnadsgrund i riktning öst-väst, med en äldre transportbrygga bestående av sten och jord i öst (bild 7). Det är resterna efter den gamla smedjan. Vid en första anblick verkar här ligga två byggnadsgrunder – den östra mer artikulerad medan den västra knappt är skönjbar - men enligt nuvarande ägare var det inte två byggnader, utan en. Den västra byggnadsgrunden är 18x8 meter och den östra är 17x8 meter, med ett antal meter emellan. Transportbryggan är 7x7 meter och intill 1,8 meter hög i sin västra del.

Stenfors herrgård (historisk bild 2) var belägen ca 100 meter sydväst om åns utlopp i sjön Hållsdammen. En modern villa är idag uppförd på dess plats. Norr om denna finns en äldre, större ekonomibyggnad i trä med mansardtak – det gamla stallet - och väster om denna finns lämningar efter ytterligare en större ekonomibyggnad – ladugården - i form av kraftiga stenmurar. Spannmåls- och järnbodsbyggnaden som var belägen emellan dem finns inte kvar idag, men det är möjligt att grunden finns kvar i det höga gräset på platsen. Ett annex (historisk bild 1 & 2) och ett bryggghus (historisk bild 2) finns kvar närmare vattendraget. Ca 200 meter nedströms från bryggghuset på västra sidan av Hållsdammen ligger ett gammalt brännvinsbryggeri (bild 8).

Fyra smeder med familjer bodde i byggnaden öster om platsen, söder om den väg som fortsätter österut från vägbanken.³⁷

Kulturhistorisk värdering

Byggnader med beståndsdelar

Den historiska läsbarheten är minimal vad gäller byggnadsgrunden och transportbryggan efter knipp- och spiksmedjan med därpå följande verksamhet (gjuteri, mekanisk verkstad, snickarverkstad). Det går inte att utläsa eller gissa sig till vad som tidigare har försiggåtts på platsen enbart utifrån dessa byggnadslämningar. Fördjupade studier kan ge denna plats status som fornlämning.

Smedbostaden som står kvar idag längre österut är ganska kraftigt ombyggd och moderniserad, och bär därför inte på några högre kulturhistoriska värden, förutom det faktum att byggnaden tidigare varit bostad för smederna.

³⁶ Muntlig uppgift från ägaren.

³⁷ Muntlig uppgift från ägaren.

Dammen och vattenvägarna

Vägbanken som utgörs av en dammvall och två kulturhistoriska stenbroar liksom de stensatta kanalerna ökar platsens historiska läsbarhet och gör miljön fortfarande läsbar. Dessa lämningar vittnar om den vattendrivna tidigindustriella verksamhet som funnits och utvecklats på platsen. Stenbroarna har ett högt kulturhistoriskt värde då deras utformning är egenartad, de är välbevarade och av hög kvalitet.

Helhetsmiljön

Vägdammen, kanalerna, grunderna efter knipp- och spiksmedjan, som senare utvecklades med gjuteri, mekanisk verkstad och snickarverkstad, och smedbostaden, utgör alla del av en större miljö: en herrgårdsmiljö, som delvis växer igen, med byggnader rivna, nedbrunna eller omgjorda, en miljö som i sin tur utgör del av en större miljö: Stenfors bruk.

Den historiska läsbarheten av denna herrgårdsmiljö är något svårtydd och helhetsmiljön saknar flera beståndsdelar som har betydelse för en förståelse av platsen, men det finns fortfarande kvar beståndsdelar i miljön som ger intrycket av och en förståelse av platsen som en tidigare herrgårdsmiljö, en miljö som är något känslig och riskerar att försvinna i glömska, om den inte vårdas med en förståelse för dess historiska sammanhang som en helhet.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Hänsyn bör tas till de egenskaper som är värdebärande. Inga vandringshinder verkar dock föreligga på platsen.

Bilder av miljön

Bild 1. Vägen över de två broarna, mot öst. Foto: Lars Eriksson 2017

Bild 2. Den västra bron på uppströmssidan. Järnfästen med rester av bjälkar. Foto: Lars Eriksson 2017

Bild 3. Mot norr (uppströms) från den östra bron. Foto: Lars Eriksson 2017

Bild 4. Västra kanalens västra kallmurade vägg, mot väst. Annexets östra kortvägg skymtar i bakgrunden. Den västra bron skymtar till höger i bild bakom buskaget. Foto: Lars Eriksson 2017

Bild 5. Den östra kanalens utlopp in i Hållsdammen. Fotot taget mot syd från den östra bron. En husgrund av betong efter en bykstuga skymtar på östra sidan av utloppet bakom buskaget vid den lilla bron. Foto: Lars Eriksson 2017

Bild 6. Den östra bron, mot norr. Foto: Lars Eriksson 2017

Bild 7. Östra grunden av smedjan, mot öst, med transportbrygga av sten och jord på dess östra sida. Smedernas bostad skymtar i bakgrunden. Foto: Lars Eriksson 2017

Bild 8. Östra kanalens utlopp in i Hållsdammen, mot syd. Det gamla brännvinsbränneriet tillhörande herrgården skymtar i bakgrunden. Foto: Lars Eriksson 2017

Historiska dokument, kartor och bilder

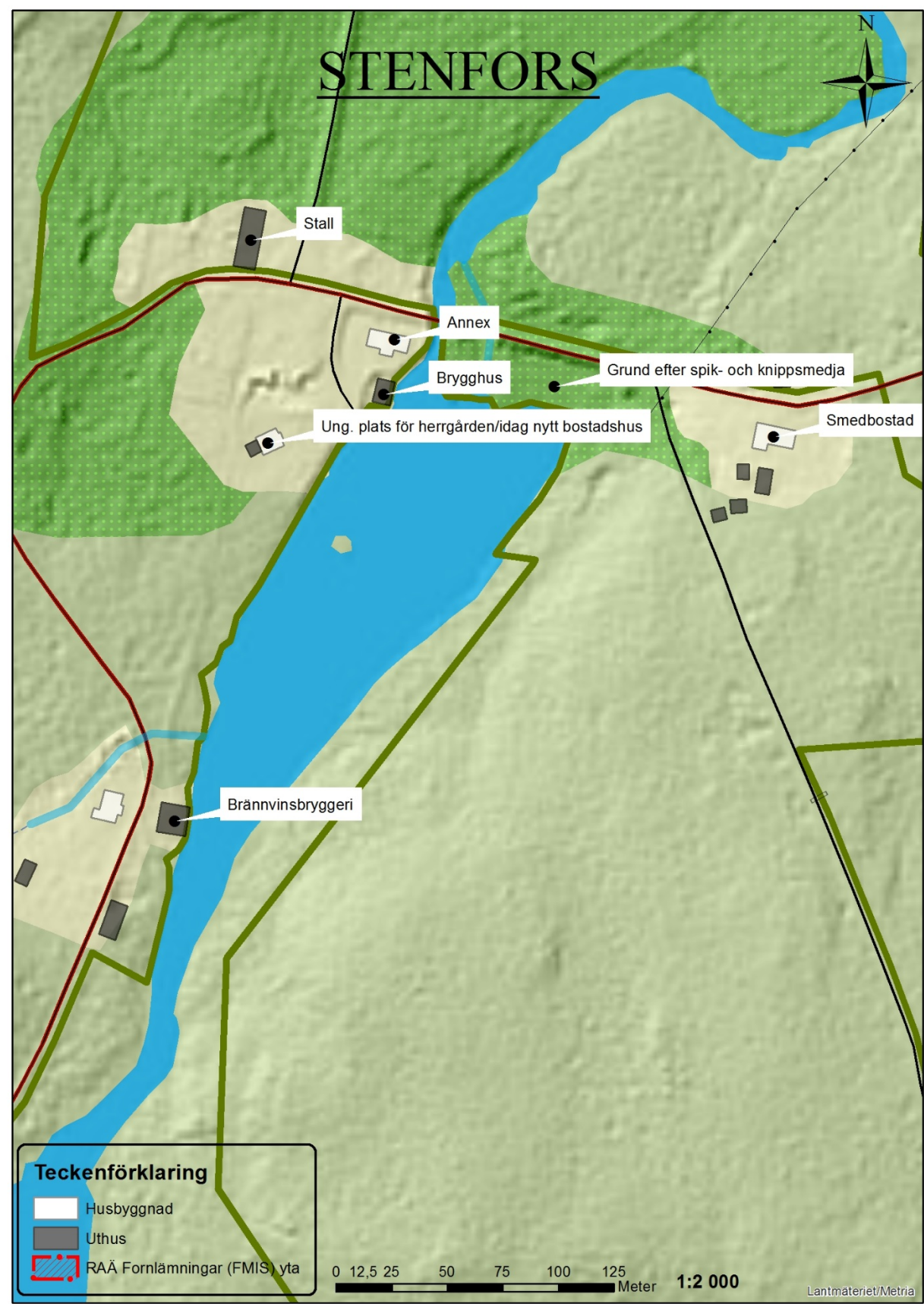
Historisk karta 1. Storskifteskarta från år 1788. Någon form av vattenkraftsanläggning syns på platsen och en väg passerar över vattendraget. Sjön Hållsdammen är ännu inte uppdämd. Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på utmark/utägor 1788, Kronobergs län, Tingsås socken, Djuramåla nr 1–4

Historisk bild 1. Vägen över de två broarna, mot öst. Den gamla smedjan skymtar i bakgrunden. Annexet närmast i bild t.h. står kvar idag, dock reveterat med tegeltak. Okänt årtal. Fotografiet hängde på en vägg inne i annexet, som numera är uthyrningsstuga för turister.

Historisk bild 2. Från vänster: Stenfors herrgård, brygghus och annexet. De två senare byggnaderna står kvar idag. Hitom annexet rinner den västra kanalen ut. Mot väst. Foto: Arnold Johansson 1974. Tingsås hembygdsförenings årsskrift 1975

7. Stenfors / Nytorp

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronobergs län, Tingsryds kommun, Tingsås socken
<i>HARO:</i>	84 Bräkneån
<i>Byggår:</i>	Kvarnverksamhet från åtminstone 1600-tal, sågverksamhet från 1700-tal.
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL. Lämningen klassas som Övrig kulturhistorisk lämning i FMIS, men bör omklassas till fornlämning.
<i>Kulturbistorisk värdering:</i>	Visst kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Dammen med äldre fundament och den uppdämda miljön (sjön Hållsdammen). Gårdsmiljön som helhet. Byggnadsgrunder nedanför dammen på båda sidor om och i vattendraget.
<i>Kärnvärden:</i>	Flerhundraårig kvarn- och sågverksamhet

Historik

Historiskt sammanhang: Stenfors bruk, kvarn och såg

Från en informationsskylt på platsen:

”Stenfors kulturstig. Stenfors kvarn och såg. Redan i slutet av 1500-talet byggdes en mjölkvarn vid detta nedre fall i Bräkneån. Fallet var ursprungligen inte så kraftigt men har senare förstärkts genom en större dammuppbyggnad. På 1700-talet tillkom även en med vattenhjul driven sågkvarn som sågade plank och brädor för försäljning i Karlshamn och Ronneby. På vänstra sidan av ån finns bastanta lämningar av den sista kvarnbyggnaden, medan ruinen av det slutligen turbindrivna sågverket ligger på högra åsidan. Driften upphörde i början av 1950-talet. Den sista mjölnaren hette Ernst Johansson.”³⁸

För att se en äldre bild av Stenfors kvarn och såg, se historisk bild 1.

Dammen är anlagd efter år 1788 att döma efter en storskifteskarta från samma år,³⁹ eftersom sjön Hållsdammen där inte är synlig (historisk karta 1).

Gällande namnet Hållsdammen står följande att läsa i *Dammäwarens handbok*: ”Särskilt i bäckar anlades ofta regleringsdammar som öppnades när nedanförliggande verk som kvarnar och sågar skulle drivas. Ett vanligt namn på en sådan damm var ’Hålldammen’, ett namn som man fortfarande stöter på här och var ute i bygderna.”⁴⁰

Dammen och ruinerna är till större delen belägna i Stenfors naturreservat. På flera ställen i reservatet, men framförallt i dess norra del, finns ruiner, husgrunder samt spår efter järnbruket Stenfors bruk. Bruket anlades under 1600-talet och drevs till sent 1800-tal. Genom reservatet passerar Stenfors kulturstig, en led som med skyltar berättar om den äldre markanvändningen i anslutning till området.⁴¹

Lämningen bör klassas om till fornlämning på grund av att det finns historiskt kartmaterial från 1600- och 1700-talen som visar vattenverksamhet på platsen. På en häradskarta från år 1663⁴² är platsen utmärkt som ”Bräkensquarn och åhlefiske”. På tidigare nämnda storskifteskarta från år 1788 markeras platsen endast med någon form av dämme eller liknande. Platsen är markerad ”Kvarn o Såg” på en ekonomisk karta från år 1949⁴³ (historisk karta 2). Samtliga lämningar har delar som kan vara från innan år 1850.

³⁸ Informationsskylt på platsen.

³⁹ Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på utmark/utägor 1788, Kronobergs län, Tingsås socken, Djuramåla nr 1–4

⁴⁰ Dicksson, Ida & Spade, Bengt, *Dammäwarens handbok* 2016, s. 18

⁴¹ Marktorp, Jakob & Stråkendal, Petra, Kunskapsöversikt för kulturmiljö och vattenförvaltning, Bräkneån HARO 84, Delrapport inom Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för Södra Östersjöns vattendistrikt, Blekinge län och Kronobergs län, Arbetsmaterial Mars 2014, Vattenmyndigheten Södra Östersjön, Länsstyrelserna, s. 16

⁴² Lantmäteristyrelsens arkiv, Geografisk karta 1663, Kronobergs län, F18

⁴³ Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomisk karta 1949, Kronobergs län, J133-4e1j51

Följande information ges i Tingsås hembygdsförenings årsskrift 1975:

”Om sågen heter det att den var enbladig, anlagd på västra sidan om ån, 22 alnar lång, 8 alnar bred och 4 alnar hög med brädtak. Vattenhjulet var försett med stock av ek.”⁴⁴

”Mjöl kvarnen beskrives i syneprotokoll vara försedd med två par stenar, belägen öster om ån mitt emot sågen, uppförd av furutimmer på stenfot, 14 alnar lång, 14 alnar bred och 8 alnar hög, täckt med näver och torv samt bräder där ovanpå. Innanredet uppgavs bestå av vattenhjul, kugghjul, hjulstockar, lyktor, kar, skruvar, tullkista, målkärl m.m.”⁴⁵

Senare hade kvarnen ”siktverk och fyra par stenar jämte skal- och grynverk. I ån fanns också ett bra ålfiske.”⁴⁶

Beskrivning av miljön

Stenfors naturreservat är ett vackert ädellövskogsområde längsmed Bräkneån, cirka sex kilometer söder om Tingsryd. Området är rikt på gamla ekar och bokar och här lever många sällsynta arter, bland annat ett flertal ovanliga lavar och mossor. I anslutning till ån kan utter skådas och i ån lever öring och den sällsynta musselarten flat dammussla.⁴⁷

Dammen vid Stenfors/Nytorp dämmer upp sjön Hållsdammen, som sträcker sig cirka 1 km uppströms till det gamla herrgårdsområdet vid Stenfors med knipp- och spiksmedjan. Närmast dammen vid Stenfors/Nytorp bildas en vattenspegel (bild 1) med miljöskapande värden som samspelar med den gamla mjölnarbostaden med tillhörande byggnader, äldre som sent tillkomna, som ligger direkt öster om dammen.

Överfallsdammen (bild 2–4), som utgörs av betong- med inslag av stenfundament, regleras av ett flertal skibord i tre nivåer eller trappsteg (bild 4). Angränsande ruiner efter kvarn och såg med föreliggande rasrisk finns på båda sidor av och i åfåran nedströms (bild 5 & 6). Mycket träd och växtlighet växer bland ruinerna, vilket påskyndar förfallet. Ett lager av järn monterat på en stock (bild 7) finns kvar på en betongförstärkt mur av sågruinen. Rester efter sågklinga och maskinverk ligger på marken bland växtligheten väster om sågruinen (bild 8). I anslutning till dammen österut ligger en tomt med ett antal byggnader, bland annat en äldre jordkällare.

FMIS-beskrivning: *Kvarnlämning, 50x30 m st (NNV-SSÖ), bestående av 2 kvarngrunder belägna nedanför ett ca 5 m h fall och murade rännor i den mellanliggande*

⁴⁴ Tingsås hembygdsförenings årsskrift, s. 117

⁴⁵ Ibid, s. 117

⁴⁶ Ibid, s. 118

⁴⁷ Stenfors naturreservat, Länsstyrelsen i Kronobergs län, <http://www.lansstyrelsen.se/kronoberg/Sv/djur-och-natur/skyddad-natur/naturreservat/stenfors/Pages/default.aspx>

falldelen. Kvarngrunderna är ca 10-20x10 m st (NV-SÖ) och 1–1,7 m h, av 0,2-1m st stenar. De murade rännorna är 10–20 m l (NV-SÖ), 6 m br och 1 m dj, av 0,3-1 m st stenar. I Ö är sentida betongfundament. Enligt "Stenfors kulturstig" har på platsen under 1500-talet funnits en mjölkvarn. R-markeras ej då samtliga lämningar har sentida karaktär. Lämningen är skyltad. 2) Älfiskeanläggning, uppgift om. Enligt Hüradskarta år 1663 skall på platsen vid kvarnen ha funnits älfiske. Vid besiktningen år 1996 kunde inga lämningar efter detta iakttagas.⁴⁸

Kulturhistorisk värdering

Kvarn- respektive sågbyggnaden med beståndsdelar

Det återstår endast ruiner efter kvarnen och sågen, med ganska långt gånget förfall, vilket påskyndas av de träd och den växtlighet som växer bland ruinerna. Det finns inte mycket kvar som berättar om den tidigare verksamheten på platsen, men grundernas placering och storlek kan ännu urskiljas utan problem vilket kompletterar det historiska materialet till en bättre förståelse av platsen.

Dammen och vattenvägarna

Överfallsdammen, dammspegeln och byggnadsgrunderna nedanför dammen visar på platsens tidigare funktion för kvarn- och sågverksamhet, med lång kontinuitet. Dammspegeln utgör ett viktigt inslag och landmärke i dagens landskap, med miljöskapande och informativa värden.

Helhetsmiljön

Vissa av gårdsmiljöns byggnader öster om dammen har haft att göra med den historiska verksamheten, bl.a. mjölnarbostaden och stenkällaren. Sammantaget utgör miljön en väl avgränsad, sammanhållen och avläsbar kvarn- och sågmiljö med tydlig koppling till vattnet. Det finns även en historisk koppling till det större området Stenfors bruk.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Dammen, dammspegeln och byggnadsgrunderna bör bevaras och ruinerna underhållas så att de inte raseras ytterligare. De träd och den växtlighet som bidrar till ruinernas förfall borde avlägsnas.

⁴⁸ FMIS, Tingsås 174:1

Bilder av miljön

Bild 1. Dammens vattenspiegel mot nordväst från gångbron.

Bild 2. Överfallet med skibord i bildens mitt, gångbro av trä på äldre stenfundament och modernare betongfundament t.v., dammens vattenspiegel t.h.

Bild 3. Detalj av överfallet.

Bild 4. Dammen med skibord i tre nivåer, mot norr. Foto: Lars Eriksson 2017

Bild 5. Stenfundament i åfåran, med kvarnruinen på andra sidan ån. Ett skibord skymtar till vänster i bild.

Bild 6. Ruin efter sågens grundmurar, mot sydöst. Foto: Lars Eriksson 2017

Bild 7. Rest av ett lager på sågruinen. Foto: Lars Eriksson 2017

Bild 8. Lämningar efter sågklinga och maskinverk. Foto: Lars Eriksson 2017

Historiska dokument, kartor och bilder

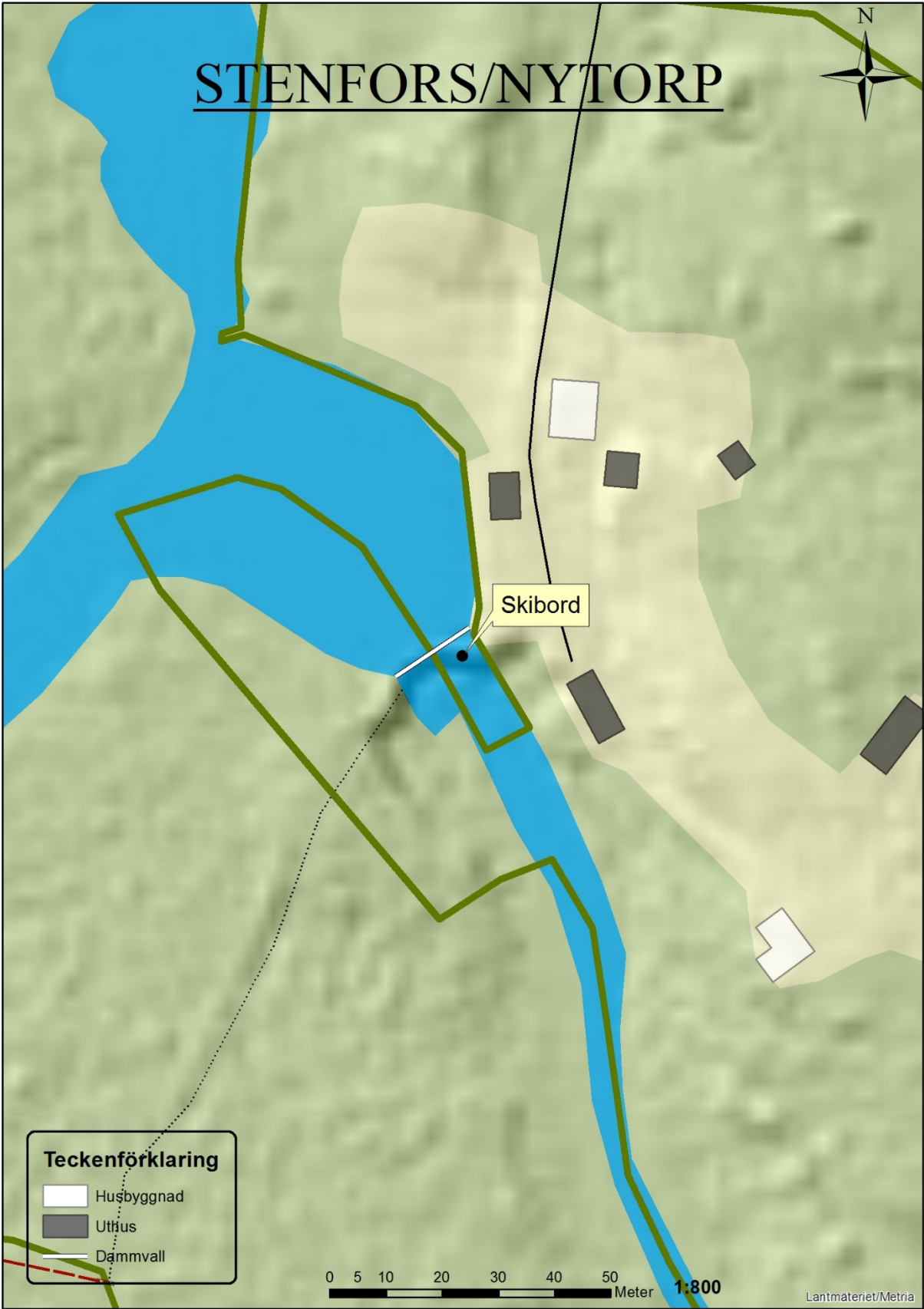
Historisk karta 1. Storskifteskarta från år 1788. Vid N:o 4 markeras någon form av dämme eller vattenkraftsanläggning. Dock är sjön Hållsdammen inte uppdämd än. Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på utmark/utägor 1788, Kronobergs län, Tingsås socken, Djuramåla nr 1–4

Historisk karta 2. Ekonomisk karta från år 1949 där verksamheten markeras som Kvarn o. Säg. Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomisk karta 1949, Kronobergs län, J133-4e1j51

Historisk bild 1. Stenfors kvarn och såg. Kvarnbyggnaden närmast till vänster i bild, sågverksbyggnaden på andra sidan ån. Okänt årtal. Fotografiet hängde på en vägg inne i herrgårdsannexet vid Stenfors.

8. Knällsberg

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Kronobergs län, Tingsryds kommun, Tingsås socken
<i>HARO:</i>	84 Bräkneån
<i>Byggår:</i>	Sågen 1815 och kvarnen ca 1930-tal
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt MB, KML och PBL.
<i>Kulturbistorisk värdering:</i>	Kulturbistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Dammen med spettluckor, kvarnbyggnaden, sågverksbyggnaden, kanalerna, lämningar efter den igensatta kanalen, den äldre stenbron, stallet, mjölnarbostaden, ladugården, jordkällaren.
<i>Kärnvärden:</i>	Vattendriven kvarn- och sågverksamhet med lång kontinuitet.

Historik

Historiskt sammanhang: Kvarn, såg, trävaruaffär

Enligt Tingsås hembygdsförening omnämns en kvarn på platsen första gången år 1631 och är då upptagen som kronokvarn och kan ha tillkommit under 1500-talet. Kvarnverksamheten upphörde 1964 i samband med en översvämning som då förstörde turbinerna.⁴⁹ Enligt ägaren har dammluckor brustit någon gång på 1960-talet, och förmodligen åsyftas samma tillfälle. Dammen var till synes ungefär lika stor år 1821⁵⁰ (historisk karta 2 & 3) och 1823⁵¹ som år 1949⁵² (historisk karta 3). På enskifteskartan från år 1821 verkar de två kanalerna direkt öster om kvarnen ha varit en breddad kanal istället för två som idag. Sågverksbyggnaden med kanal är utmärkta liksom en byggnadskropp över kanalen. Stenbro över vattendraget på samma plats som idag fanns inte år 1821.

Det finns historiska kartbelägg från år 1663⁵³ (historisk karta 1) att det funnits en vattenkraftsanläggning på platsen. Sågen byggdes år 1815 och fungerade då som en s.k. nickesåg, som är en enklare ramsåg med en klinga. Senast år 1930 byggdes kvarnen om på sin nuvarande plats och höjdes med en våning år 1950. Kvarnen ska ha haft samma familj som ägare under tio generationer alltsedan 1700-talet.⁵⁴

Vattenhjul användes först för att senare ersättas med turbiner. När är oklart, men det skedde innan år 1940 (se nedan i detta stycke), gissningsvis runt år 1930, då kvarnen byggdes om. För äldre fotografier på kvarnen, se historisk bild 1 & 2. Efter detta drev totalt tre turbiner kvarnen och sågen - två till kvarnen och en till sågen. Den ena turbinen som var kopplad till kvarnen gav även ström till hushållet. Kvarnen byggdes och ägdes från början av Knällsbergs byamän. År 1940 hade kvarnen två stenpar, en ståla, fullständigt rensverk, triör och havrekläm som drevs av två turbiner om sammanlagt 54 hk. Jämsides med jordbruk och kvarn drevs även sågverk och trävaruaffär. Sågverket är ännu i drift, men med drivkraft från elektrisk motor.⁵⁵ Från 1955 hämtades en del av elkraften ifrån Olofströms kraftstation. År 1998 byttes en turbin ut och det är den nya turbinen (en kaplanturbin) som fortfarande är i bruk. Intagskanalen till sågen fylldes igen under mitten av 1970-talet. Sågen drevs kommersiellt fram till 1980-talet. Nu är elen för hushållsbehov.⁵⁶

⁴⁹ Tingsås hembygdsförenings årsskrift 1979, s. 20

⁵⁰ Lantmäteristyrelsens arkiv, Enskifte 1821, Kronobergs län, Tingsås socken, Knällsberg nr 1

⁵¹ Lantmäterimyndigheternas arkiv, Enskifte 1823, Kronobergs län, 07-tin-73

⁵² Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomisk karta 1949, Kronobergs län, 4e1j

⁵³ Lantmäteristyrelsens arkiv, Geografisk karta 1663, Kronobergs län, F18

⁵⁴ Winning, Jacob, red., *Svenska kvarnar*, Svenska tullkvarnars riksförbund, Helsingborg 1940, s.257

⁵⁵ Marktorp, Jakob & Stråkendal, Petra, Kunskapsöversikt för kulturmiljö och vattenförvaltning, Bräkneån HARO 84, Delrapport inom Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för Södra Östersjöns vattendistrikt, Blekinge län och Kronobergs län, Arbetsmaterial Mars 2014, Vattenmyndigheten Södra Östersjön, Länsstyrelserna, s. 21

⁵⁶ Muntlig uppgift från ägare.

Beskrivning av miljön

Vid Knällsberg finns en dammanläggning med vattenmagasin (bild 1). Omedelbart söder om vattenmagasinet finns en kvarnbyggnad (bild 2) ombyggd ca 1930 samt ett äldre stall väster om denna (bild 3), och vid vattenmagasinets sydöstra del finns en sågverksbyggnad (bild 7 & 8) uppförd år 1815.

Öster om kvarnbyggnaden finns två stensatta kanaler (bild 4) med betonginslag i den östra av dem. För den västra kanalens intag, som tidigare reglerades av två spetluckor, finns ett rensgaller; det är intaget till turbinen. Den östra kanalens intag regleras av tre spetluckor. Dessa två kanaler går efter stenbron (bild 5) nedströms samman i en och samma kanal (bild 6), vilken passerar väster om den f.d. mjölnarbostaden, uppförd i funkisstil sedan det äldre bostadshuset brann år 1942, rundar densamma österut och går sydost om mjölnarbostaden samman med den numera igtensatta gamla kanalen från sågverket, som det syns spår efter. Denna f.d. intagskanal till sågverket passerade väster om detsamma, och passerade alltså öster om mjölnarbostaden. Längre bort längsmed vägen österut finns en ladugård och en gammal jordkällare som hör till samma fastighet.

Vid Kvarnen i Knällsberg bedrivs idag verksamheter som Bed & Breakfast, café, konferens, öppen trädgård och trädgårdsbutik med egen hemsida.

Kulturhistorisk värdering

Kvarnen och sågen med beståndsdelar

Värdebärande beståndsdelar i form av kvarnverk och dylikt finns inte kvar i kvarnbyggnaden, men dess karakteristiska drag av kvarnbyggnad så som placeringen invid vattnet, utbyggnaden över kanalen, träporten med två dörrar på nedsidan, högresningen med stora utrymmen invändigt m.m. ger ett väsentligt bidrag till den kulturhistoriska miljön och den historiska förståelsen av den.

Tre byggnadsperioder verkar skönjas i sågens innertak, varav det äldsta skiktet möjligen är det ursprungliga innertaket från år 1815.

Att både kvarnen och sågen finns kvar på sina ursprungliga platser är av vikt för hela miljöns kulturhistoriska värde då de visar hur vattnet har nyttjats.

Dammen och vattenvägarna

Den åtminstone ca 200 år gamla dammen, de stensatta kanalerna och lämningarna efter den igtensatta kanalen är avgörande för förståelsen av platsen, och tillsammans med stenbron utgör de viktiga historiska element i landskapet. Dammens vattenspegel har ett miljöskapande värde som samspelar med kulturmiljön och bidrar till dess historiska läsbarhet.

Helhetsmiljön

Helhetsmiljön är mer eller mindre intakt och tydligt läsbar och ger en god historisk förståelse för platsens bruk och historiska sammanhang. Även stallet och mjölnarbostaden, ladugården och jordkällaren utgör inslag som bidrar till upplevelsen av miljön och dess läsbarhet.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Om den igensatta vattenkanalen eller vattenrännan, belägen västen om sågen, ännu finns kvar under mark, skulle det eventuellt kunna vara ett alternativ att öppna upp den för att underlätta faunapassager. Om denna kanal grävs fram behöver dess strukturer bevaras/restaureras varsamt, förutsatt naturligtvis att ett sådant alternativ skulle uppfylla kraven på en faunapassage. Ett sådant förfarande skulle inte förvanska den välbevarade gårdsmiljön alltför mycket, utan istället ta till vara på dess förutsättningar på ett sätt som kanske till och med kan sägas återställa den kulturhistoriska miljön och öka den historiska förståelsen av platsen.

För underhåll av dammvallen bör sly och träd bör hållas borta från den.

Bilder av miljön

Bild 1. Dammens vattenspegel, mot norr. Foto: Karl-Oskar Erlandsson 2017

Bild 2. Kvarnen med de båda kanalerna, mot norr. Foto: Karl-Oskar Erlandsson 2017

Bild 3. Överfarten över bron med stallet i bakgrunden, mot väst. Kvarnbyggnaden skymtar till höger i bild bakom trädet.

Bild 4. Kvarnen med de båda kanalerna, mot norr från bron.

Bild 5. De båda kanalernas fortsättning mot stenbron, med f.d. mjölnarbostaden bakom, mot syd.

Bild 6. Åns fortsättning nedströms efter stenbron, med f.d. mjölnarbostaden t.v., mot syd.

Bild 7. Sägverkets interiör, mot syd.

Bild 8. Del av sågens innertak.

Historiska dokument, kartor och bilder

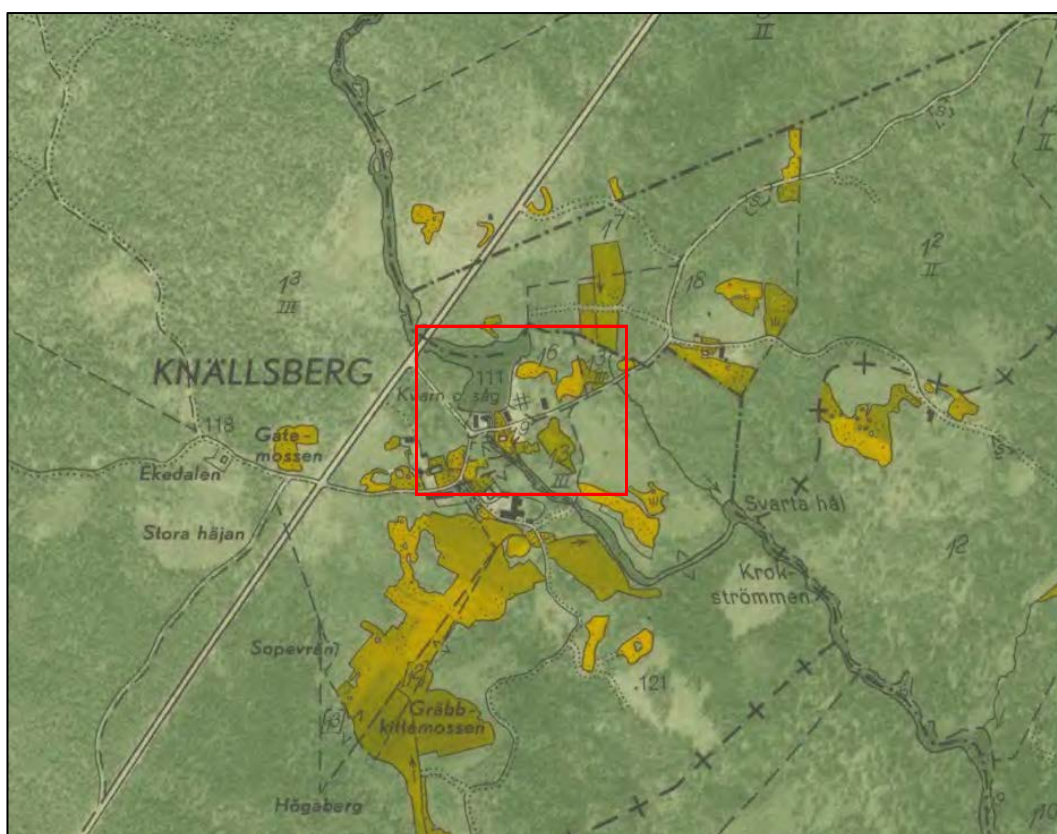
Historisk karta 1. Här markeras platsen redan år 1663. Lantmäteristyrelsens arkiv, Geografisk karta 1663, Kronobergs län, F18

Historisk karta 2. År 1821 hade dammen ungefär samma storlek som idag, sågen med kanal är utmärkta, vägen passerar över ån längre nedströms mot idag. Lantmäteristyrelsens arkiv, Enskifte 1821, Kronobergs län, Tingsås socken, Knälsberg nr 1

Historisk karta 3. Detaljbild över Knällsberg år 1821. Lantmäteristyrelsens arkiv, Enskifte 1821, Kronobergs län, Tingsås socken, Knällsberg nr 1

Historisk karta 4. Dammanläggningen med kvarn och såg illustreras år 1949. Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomisk karta 1949, Kronobergs län, 4e1j

Historisk bild 1. Kvarnbyggnaden med de båda kanalerna framför, samt stenbron som skönjs i förgrunden, mot nordväst. Foto: från ägaren, okänt årtal.

Historisk bild 2. Kvarnen och dammen, med två dammluckor synliga och stallet i bakgrunden, mot sydväst. Foto: från ägaren, okänt årtal.

9. Gummagölsmåla

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Blekinge län, Ronneby kommun, Ölgehults socken
<i>HARO:</i>	84 Bräkneån
<i>Byggår:</i>	Indikation på vattenkraftsanläggning med dammliknande anordning samt en bro år 1818
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL. Fornlämning finns i området.
<i>Kulturbistorisk värdering:</i>	Visst kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Damm med spetluckor, äldre stensatta grunder, turbinrester, sågverksbyggnad, grundmurar efter stärkelsefabrik, flottningsanläggning.
<i>Kärnvärden:</i>	Lämningar efter olika typer av verksamheter som nyttjat vattenkraften i ån.

Historik

Historiskt sammanhang: Kvarn, stärkelsefabrik, såg, flottningsanläggning

På en enskifteskarta från år 1818³⁰ (historisk karta 1) är vad som verkar vara en vattenkraftsanläggning med dammliknande anordning, uppströms från en bro, utmärkt på platsen.

På en generalstabskarta från år 1870³¹ samt på en häradsekonomisk karta från år 1915–1919³² (historisk karta 2) markeras platsen med en kvarnsymbol. På en ekonomisk karta från år 1973³³ (historisk karta 3) markeras platsen med en sågsymbol.

I Fabriksberättelser, Kammarkollegiets arkiv, år 1905³⁴ står: *Öljehults kvarn, Öljehult, Oskar Israelsson* (Gummagölsmåla ligger i Öljehults socken).

I Fabriksberättelser år 1915³⁵ står: *Stärkelsefabrik, Öljehults Stärkelsefabrik, Öljehults andelsstärkelsefabriksförening m.p.a. /Oskar Israelsson, potatisstärkelse, 1 ångmaskin, potatismjöl 79000kg, gråmjöl 10000kg.*

I FMIS³⁶ står att läsa om Gummagölsmåla:

Småindustriområde med lämningar efter kvarn, såg och stärkelsefabrik, bestående av kvarnränna, 2 husgrunder samt kvarnbyggnad och såglinje. Kvarnrännan är ca 100 m l och 2–4 m br, begränsad av kallmurar och stenvallar. Husgrunderna är gjutna, 14×11 m resp. 6×4 m stora och intill 1,2 m h. Den större grunden är indelad i fack. Fångdammen i N sammanfaller med vägbank. På platsen för gamla kvarnen ligger sentida byggnad. S om denna är såglinje under tak. Stärkelsefabriken flyttades 1917 till Öljehult.

Nedströms från det ovan beskrivna området klassas den rakt anlagda kanalen som fornlämning (flottningsanläggning) i FMIS³⁷ och beskrivs där på följande sätt:

Åsträcka rensad för flottning, ca 170×30 m. På ömse sidor ån är ett 10-tal rösen, 4-6 m stora och 1,3-2 m h, av 0,7-1 m st stenar. På Amiralitetets initiativ rensades ån för flottning, första gången under 1700-talets senare del.

³⁰ Lantmäteristyrelsens arkiv, Enskifte 1818, Blekinge län, Öljehults socken, Gummagölsmåla nr 1

³¹ Rikets allmänna kartverks arkiv, Generalstabskarta 1870, Blekinge län, J243-11-1

³² Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomisk karta 1915–1919, Blekinge län, J112-4-16

³³ Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomisk karta 1973, Blekinge län, J133-4f0a73

³⁴ Riksarkivet, Fabriker och handtverk 1905, Kommerskollegium, Avd för näringsstatistik, Primärmaterial från fabriker 1905, Hlaaa:68, Gotlands och Blekinge Län

³⁵ Riksarkivet, Fabriker och handtverk 1915, Kommerskollegiet, Avd för näringsstatistik, Primärmaterial från fabriker 1915, Gotlands och Blekinge Län

³⁶ FMIS, RAÄ-nr Öljehult 490

³⁷ FMIS, RAÄ-nr Öljehult 491

Beskrivning av miljön

Vid Gummagölsmåla finns en dammkonstruktion med vattenspegel (bild 1) som sträcker sig i riktning sydväst-nordöst, med totalt tre utskov (bild 2): två större varav ett beläget åt nordöst och ett i mitten, samt ett mindre åt sydväst för fiskvandring. Samtliga utskov är betonggjutna; det för fiskvandring är en betonggjuten trumma. De två större utskoven regleras av spettluckor. Över dammkonstruktionen löper en grusväg. Längre bort österut från dammen finns ett bostadshus.

Från de större utskoven går varsin fåra; nedströms går den västra upp i den östra. Även fiskvandringarfåran ansluter sig nedströms till den östra fåran. Den östra fåran är en rakt anlagd kanal, som nedströms klassas som fornlämning (flottningsanläggning) i FMIS.

Fiskpassagen var vid besiktningstillfället igensatt från ovansidan, så att fiskvägen nedströms (bild 3) nästan var torrlagd. Trappsteg av betong till fisktrappan syns i marknivå.

Mellanutskovet (bild 4) är helt gjutet i betong, liksom det nordöstra (bild 5). Dock syns lite större tuktade stenblock vid västra kanten av det senare, vilket kan vara lämningar från ett tidigare utskov. Mellanutskovets botten under bron utgörs av ett skibord av betong som avslutas i ett fall på någon decimeter. Det nordöstra utskovets underdel av betong fortsätter i ett skibord av trä med en turbinlämning i gjutjärn (bild 5 & 6).

På östra sidan nedströms om det nordöstra utskovet finns en mer sentida byggnad (bild 5 & 6), uppförd på en äldre grund bestående av större, tuktade stenblock. Denna nyare byggnad har använts för någon form av verksamhet som nyttjat vattenkraft. I byggnaden syns öppningar för turbiner. Någon form av järnställning har suttit över fåran i anslutning till byggnaden. Byggnadens gavelsida som gränsar mot åfåran är uppbyggd av lättbetong och resterande delar av fasaden är vitputsade.

En äldre sågverksbyggnad, klädd med rödslammad träpanel med östra långsidan och södra kortsidan öppna, ligger en bit nedanför den nyare byggnaden på östra sidan av utloppskanalen (bild 7). Dess sadeltak är klätt med plåt.

Söder om sågverksbyggnaden finns grunden till en tidigare stärkelsefabrik (bild 8). Grunden är ca 14x11 meter, intill 1 meter hög med 0,3–0,8 meter tjocka betonggrundväggar. Grunden har elva indelade fack varav 2 cirkelrunda, ca 2,5 meter i diameter och intill 1,2 meter djupa. Resterande fack är kvadratiska till rektangulära, 1,5–6 meter stora och intill 1,2 meter djupa. Öster om sågen finns en mindre grund, intill 0,2 meter hög, mestadels stengrund.

Från dammanläggningen sträcker sig på åns västra sida Gummagölsmåla naturreservat ca 1,3 km nedströms där Bräkneån rinner genom en 50 meter djup ravin i plåtåndslandskap. Naturreservatet omfattar delar av ån, den branta skogbeklädda sluttningen samt delar av plåtån, som här präglas av gamla åker-,

ängs- och betesmarker. Lövskog dominerar. Reservatet ingår i Natura 2000 och är i dagsläget inte utmärkt i terrängen. I ån finns här bland annat elritsa, abborre, gädda, bäcknejonöga och ett tynande bestånd av öring, även enstaka äldre flodpärlmusslor, och även utter rör sig längs med ån.³⁸

Kulturhistorisk värdering

Byggnader med beståndsdelar

Varken den nyare vattenkraftsbyggnaden, sågen eller stärkelsefabrikens betonggrunder bär på några högre kulturhistoriska värden. Det som är intressant är deras placering invid vattnet och deras koppling till vattenkraften. Interiören av den nyare kraftverksbyggnaden är inte undersökt.

Dammen och vattenvägarna

Dammens vattenspiegel utgör ett miljöskapande element i landskapet som tillsammans med själva dammen/vägbanken, utskov/intag, kanalerna samt spår efter flottningen nedströms bidrar till den kulturhistoriska förståelsen av platsen.

Helhetsmiljön

Det går inte att läsa ut så mycket av platsens lämningar om den äldre agrarindustriella verksamhet som tidigare funnits här eftersom endast de stora dragen finns bevarade, men helhetsmiljön har fortfarande ett visst kulturhistoriskt värde.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Hänsyn bör tas till de värdebärande beståndsdelar som finns kvar. De äldre fundamenten i dammen och vattendraget bör bevaras så långt det är möjligt, liksom äldre grunder.

³⁸ Gummagölsmåla naturreservat, Länsstyrelsen i Blekinge län, <http://www.lansstyrelsen.se/blekinge/Sv/djur-och-natur/skyddad-natur/naturreservat/ronneby/gummagolsmala/Pages/index.aspx>

Bilder av miljön

Bild 1. Dammens vattenspiegel mot norr.

Bild 2. Dammen mot öst.

Bild 3. Fiskväg med nästan torrlagd fisktrappa på nedströmssidan av dammen, mot nordväst.

Bild 4. Mellanutskovet, mot nordväst.

Bild 5. Det nordöstra intaget, mot nordväst

Bild 6. Den sentida byggnadens äldre stengrund, mot norr.

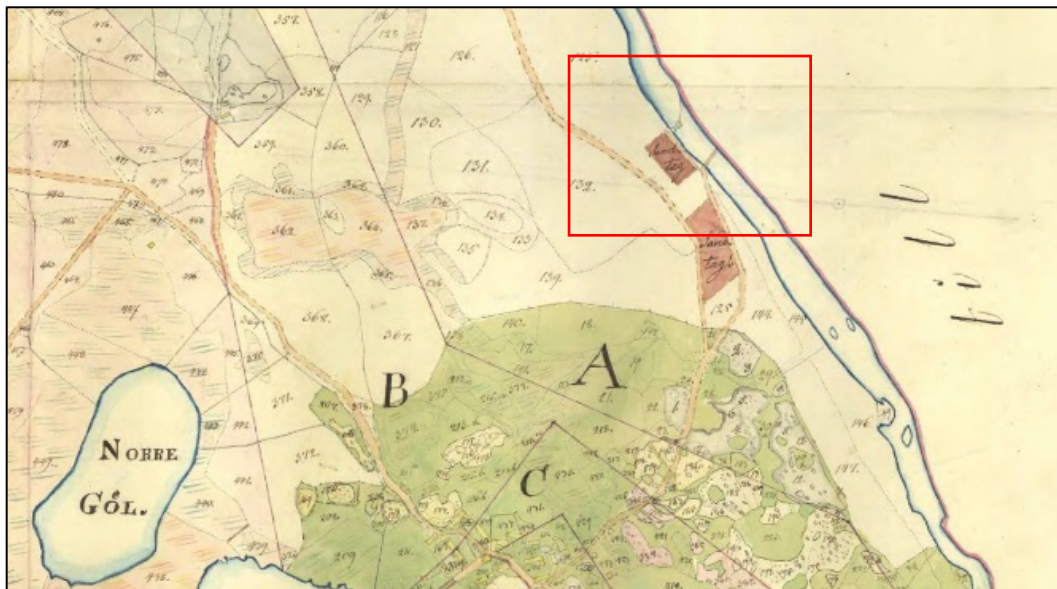

Bild 7. Kanalen nedströms från det nordöstra utskovet, mot syd, med sågverksbyggnaden på kanalens östra sida.

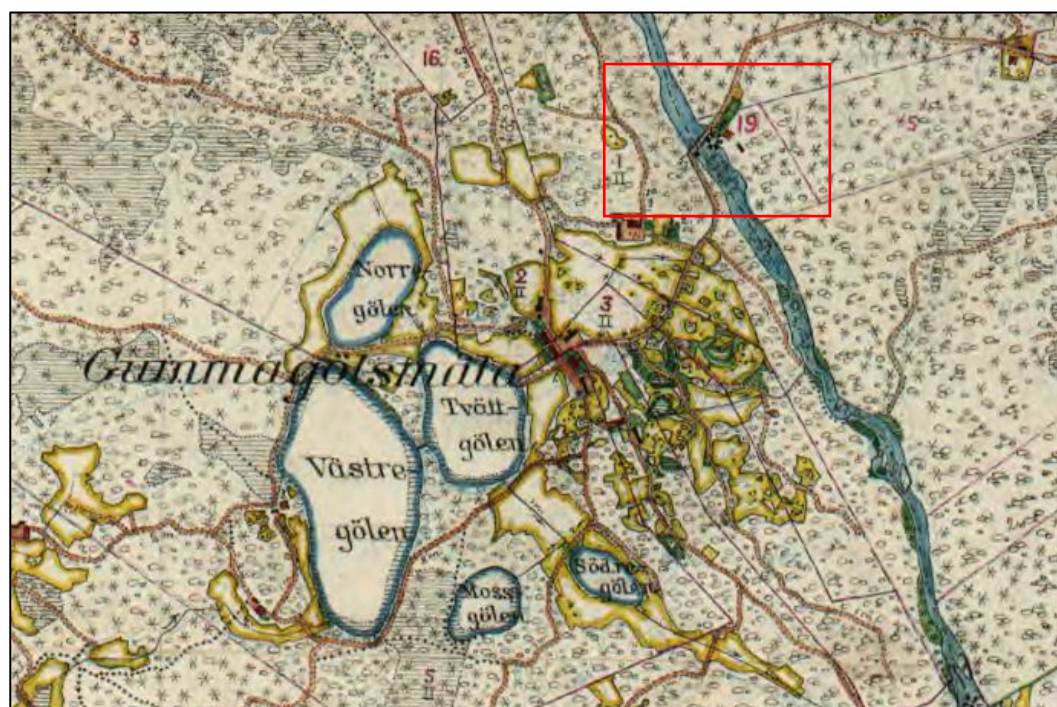

Bild 8. Rester efter stärkelsefabrikens grund med sågverksbyggnaden i bakgrunden, mot nordväst.

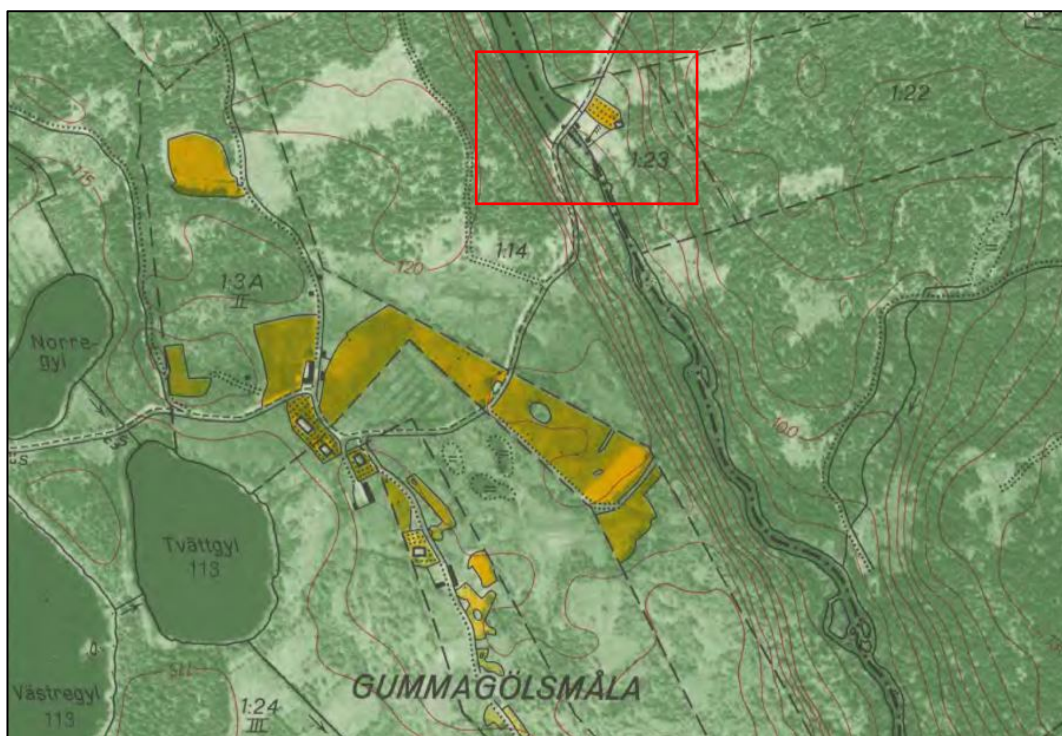
Historiska dokument, kartor och bilder

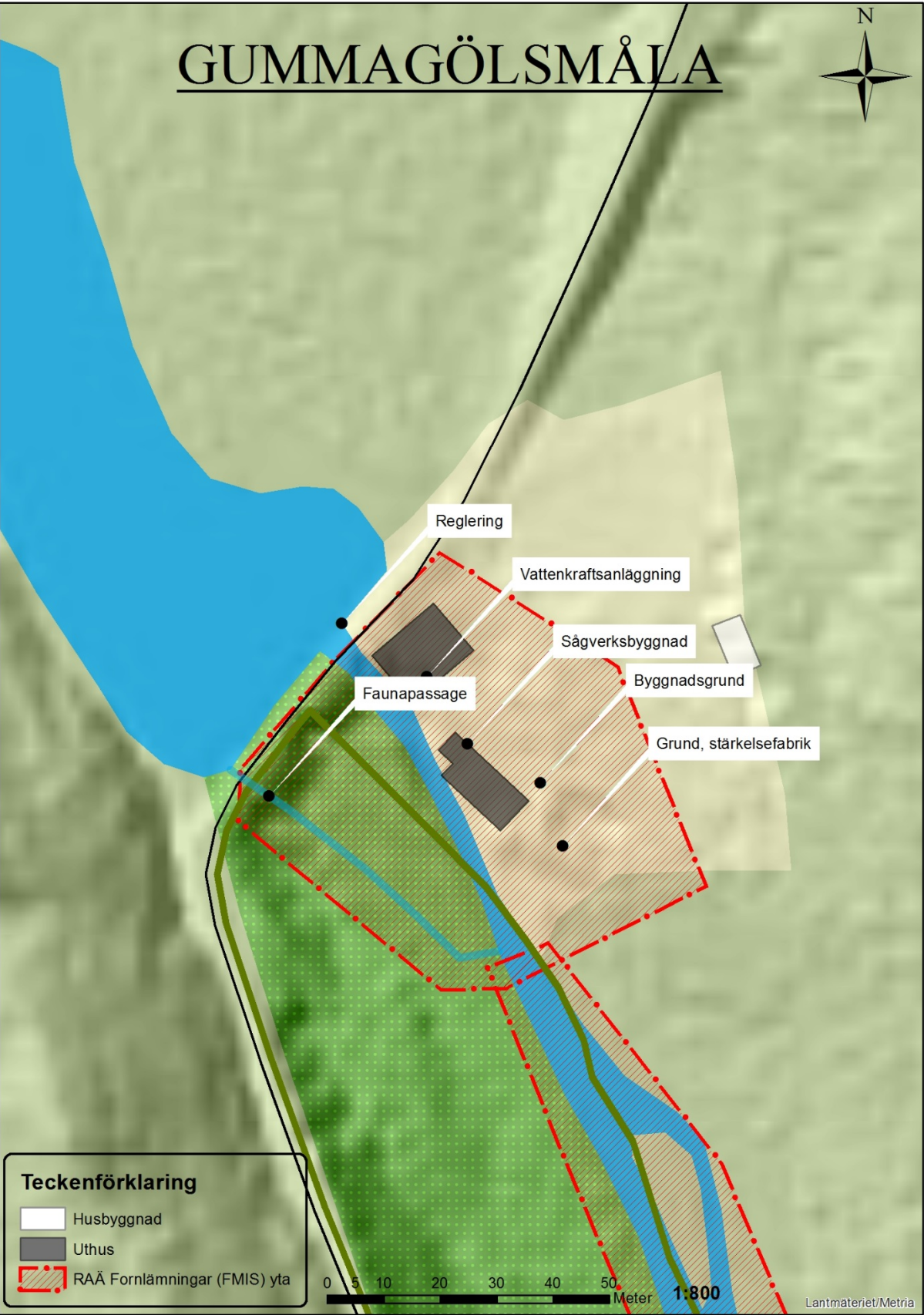
Historisk karta 1. År 1818 är vad som verkar vara en vattenkraftsanläggning med dammliknande anordning, uppströms från en bro, utmärkt på platsen. Lantmäteristyrelsens arkiv, Enskifte 1818, Blekinge län, Ölgehults socken, Gummagölsmåla nr 1

Historisk karta 2. År 1915–1919 markeras platsen markeras med en kvarnsymbol. Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomisk karta 1915–1919, Blekinge län, J112-4-16

Historisk karta 3. Platsen utmärkt med en sågsymbol år 1973. Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomisk karta 1973, Blekinge län, J133-4f0a73

10. Belganet övre (Hunnamåla)

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Blekinge, Ronneby kommun, Ölgehult socken
<i>HARO:</i>	84 Bräkneån
<i>Byggår:</i>	Mellan 1805–1842
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt MB, KML och PBL. Kan finnas fornlämningar under mark från den första kvarnen och kvarnvägen.
<i>Kulturbistorisk värdering:</i>	Kulturbistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kvarnhus med delvis bevarad interiör, sågverk, hyvleri, dammvallar, dammspegeln, gårdshus, ekonomibyggnader.
<i>Kärnvärden:</i>	Samtliga näringar är uppkomna i anslutning till vattnets kraft. Näringarna är sammankopplade och visar på en samhällsutveckling under industrialismens inflytande.

Historik

Historiskt sammanhang: Kvarn och såg

Området kring Hunnamåla kvarn var under dansk tid en del av den glest befolkade kronoskogen utmed riksgränsen. Äldsta beläggen för områdets många ortnamn på *-bult* och *-måla* härrör från 1500-talet, men området har troligtvis var bosatt redan under medeltiden. Genom området leder även Växjövägen, som från Varend till Ronneby sedan sen medeltid har varit det viktigaste handelsstråket.³⁹

Enligt *Svenska kvarnar* från 1940 beskrivs det att kvarnen i Hunnamåla uppfördes redan på 1600-talet. Även i Kvarnkommissionens protokoll omnämns att det funnits en kvarn i Hunnamåla mellan 1698 och 1750 ⁴⁰. Kartmaterialet från 1600-talet visar att det legat en kvarn längre uppströms men att det är troligt att kvarnen i Hunnamåla har förväxlats med denna. Det finns inga skriva källor som visar att det är Hunnamåla Kvarn som omnämns, utan att det funnits andra mindre kvarnar som denna förväxlats med.

På Storskifteskartan från 1805 finns en kvarn utritad på den västra sidan som tillhör Södra Belganet. På denna karta har det ännu inte byggts någon kvarn på den östra sidan, där Hunnamåla kvarn ligger. Det är inte förrän på Laga skifteskartan från 1842 som det finns en kvarn utritad på den östra sidan. Man kan därigenom säkerställa genom kartmaterialet att kvarnen byggdes någon gång mellan 1805 och 1842.

1910 byggdes kvarnen om till 3 våningar. Kvarnen drevs i kvarnägare Anders Johanssons släkt sedan 1898. Anders Johansson tog över kvarnen från 1920. Kvarnen hade drivkraft från Bräkneån under 8 månader och hade däröver tillskottskraft från en lokomobil. Kvarnverket drevs av 3 stycken turbiner, som tillsammans hade 60 hkr och bestod av 2 par stenar, 1 valsstol, korngrynsverk och ett fullständigt rensverk med insatt sädestriör. Kvarnen hade elektrisk belysning från eget kraftverk. Kvarnen sysselsatte 2 man och bedrev även en sågverksrörelse och ett hyvleri ⁴¹. När bröderna Johansson tog över verksamheten under början av 1900-talet, tog de firmanamnet Hunnamåla kvarn och såg. Under början av 1900-talet var det sågproduktionen som var den ledande verksamheten och sågverket hade 15 man anställda. Byggnadsvirket gick i stor utsträckning till export men sågen anlätades också av traktens godsägare. Kvarnen var också i full verksamhet under denna period ⁴². Ån användes även till flottning. Stockarna flöt ner till dammen och därefter transporterades de ner till sågverket med häst och vagn.⁴³

³⁹ Persson 2004, s. 4

⁴⁰ Rismark, 1979, s. 12

⁴¹ Winning 1940, s. 368

⁴² SSD Öljehult 1951-08-17

⁴³ Muntlig uppgift från ägaren

Beskrivning av miljön

Vid den gamla kvarnen finns 3 spettluckor varav 1 av dem är igensatt. Luckorna i dammvallen användes för att reglera vattenmängden in till kvarnen. Runt dammen finns en strandskoning, kantad med natursten och betong (bild 1). Brädorna i dammvallen brast 2009 och runtflytande material gjorde att flera fiskar dog. Efter detta förstärktes vallen med betongblock.

Mjölkkvarnen och sågen är byggda under första hälften av 1800-talet (bild 3). I kvarnbyggnaden finns en lastbrygga där man hämtade och lämnade säd. Kvarnbyggnaden fungerar i nuläget som bostadshus. Under huset finns en källare. I källaren finns flertalet inventarier i gott skick men som ej är i bruk längre (bild 4). Den sista turbinen togs ur bruk runt 1970-tal. En av turbinerna har en metallskylt med inskriften Arboga 1933. Kompressorn tros vara från 1940-talet.

Sågverksbyggnaderna är byggda med snedtak för att släppa in ljus och få en naturlig tillgång till en ljuskälla (bild 13). De är vända mot söder.

Dagens verksamhet består av fiskodling. Under 1960-talet började man föda upp regnbågslax (bild 14).

I den nuvarande vattenbassängen för fisk låg den tidigare såghallen. I byggnaden där svarveriet låg, används nuvarande för äggkläckning av fisk (bild 6). En lagringsbyggnad för bräder (bild 5), där tidigare ägare hade uppvärmning till fiskhallen, genom rör som gick under byggnaderna. På gården finns även ett spånstall som användes för att lagra sågspån. Bygganden används numera som garage (bild 7).

Dammvallen vid huvudfåran är gjord i tuktad sten och betong (bild 8). Vid huvudfåran finns utskov som regleras med sättare. 4 långa och 4 korta. I huvudfåran fanns det ett antal hål i dammvallen. För att täppa till dessa hål används sågspån, som släpptes ner i vattnet. Längst till höger i huvudfåran finns en ålfälla (bild 9). Denna är tagen ur funktion.

Nedströms finns en gammal åfåra som åtminstone användes fram till 1875.

Alldeles intill kvarnen ligger ett gult bostadshus. Huset tros vara byggt under 1850-tal och finns utritat på en karta från 1856 (historisk karta 3).

Kulturhistorisk värdering

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Kvarnbyggnaden är i bra skick och används i dagsläget som bostadshus. Tillbyggnaderna som sitter ihop med kvarnen, som gjordes i början på 1900-talet (mestadels 1920-tal) är även de i relativt gott skick och underhålls av ägaren.

Interiörerna i källaren och de som är placerade i vattnet under kvarnen är i varierande skick. I dagsläget är ingen av maskinerna i drift och det är osäkert ifall de fungerar. Dock är flera av dem välbevarade och de är tydliga spår av de verksamheter som bedrevs på platsen för ca 100 år sedan.

Byggnadernas placering och läge visar hur man nyttjade vattnets kraft och hur man utvecklade verksamheterna i början av 1900-talet genom att sätta in moderna maskiner.

Dammen och vattenvägarna

Dammvallarna och åfåror är viktiga beståndsdelar och strukturer som både berättar om platsens tidigare funktion men också fyller ett bärande syfte i dagens verksamhet. Den gamla åfåran som finns nedströms visar hur vattnets kraft brukades i ett tidigindustriellt Sverige.

Helhetsmiljön

Platsen har idag både ett syfte som bostadshus och fiskodlingsverksamhet, samt bevarandet av den gamla kvarnmiljön. Byggnadernas koppling till vattnet och dess tidigare syfte syns tydligt i miljön. Förståelsen för hur dessa tidigare nyttjades motiverar till ett kulturhistoriskt värde. Dammvallarna, åfåror, dammspegeln, inventarierna i kvarnen, gårdshuset och övriga ekonomibyggnader bidrar tillsammans till att göra platsen till en välbevarad kvarnmiljö med ett kulturhistoriskt värde.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Hänsyns bör tas vid åtgärder, specifikt bör de värdebärande uttrycken hos miljön bevaras.

Bilder av miljön

Bild 1. Kvarnbyggnaden och svarveriet till vänster, byggnaden med ankaret är ett spånstall. På bilden syns också dammluckan till fiskodlingen och dammen. Foto: Karl-Oskar Erlandsson 2017

Bild 2. Dammen.
Foto: Karl-Oskar
Erlandsson 2017

Bild 3. Kvarnen som numera är ombyggt till bostadshus. Foto: Karl-Oskar Erlandsson 2017

Bild 4.
Inventarier från
1930–40 tal i
källaren på
kvarnhuset.
Dessa togs ur
bruk på 1970-
talet. Foto: Eva
Eliasson 2017

Bild 5. Lagringsbyggnad för bräder. Foto: Karl-Oskar Erlandsson 2017

Bild 6. Svarveribyggnaden, som är sammanbyggd med kvarnen/bostadshuset. Foto: Karl-Oskar Erlandsson 2017

Bild 7. Spånstallet, som numera är garage. Foto: Karl-Oskar Erlandsson 2017

Bild 8. Dammvallen till huvudfåran. Foto: Karl-Oskar Erlandsson 2017

Bild 9. Dammvallen till huvudfåran, bilden är taget från nedströms. Längst till höger finns ålkistan, som numera inte längre är i bruk. Foto: Karl-Oskar Erlandsson 2017

Bild 10. Huvudfåran nedströms. Ån har lågvatten när bilden tas. Foto: Karl-Oskar Erlandsson 2017

Bild 11. Gammal stättlucka. Numera används plankor istället. Foto: Karl-Oskar Erlandsson 2017

Bild 12. Gult bostadshus på gården från ca 1850-tal. Foto: Karl-Oskar Erlandsson 2017

Bild 13. Såghallen. Taken är byggda på detta sätt för att släppa in så mycket ljus som möjligt i hallen. Foto: Karl-Oskar Erlandsson 2017

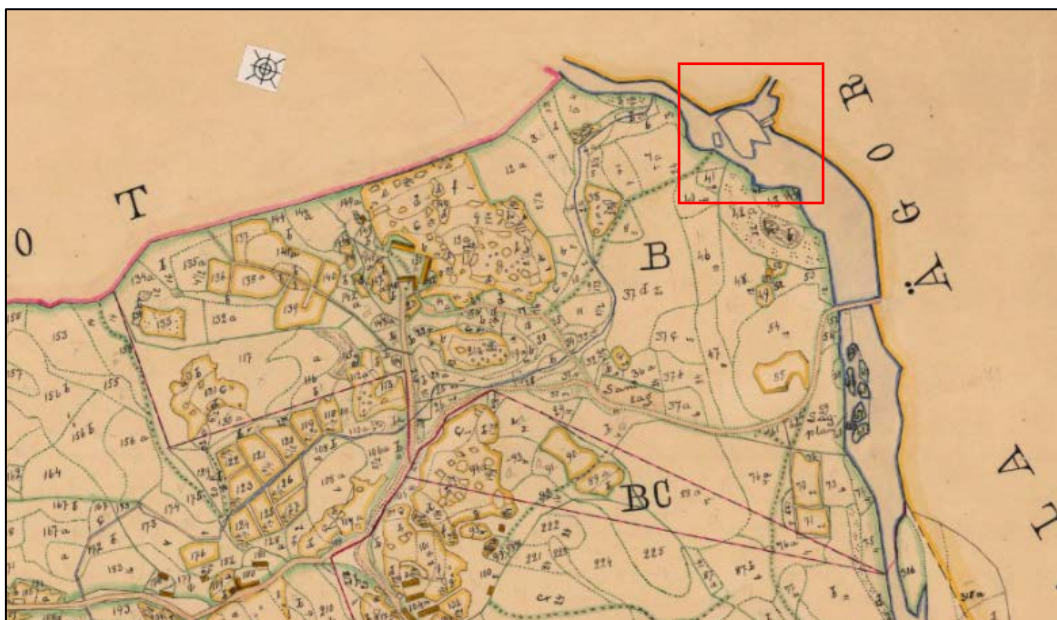

Bild 14. Bassänger till fiskodlingen. Denna verksamhet började under 1960-talet. Foto: Karl-Oskar Erlandsson 2017

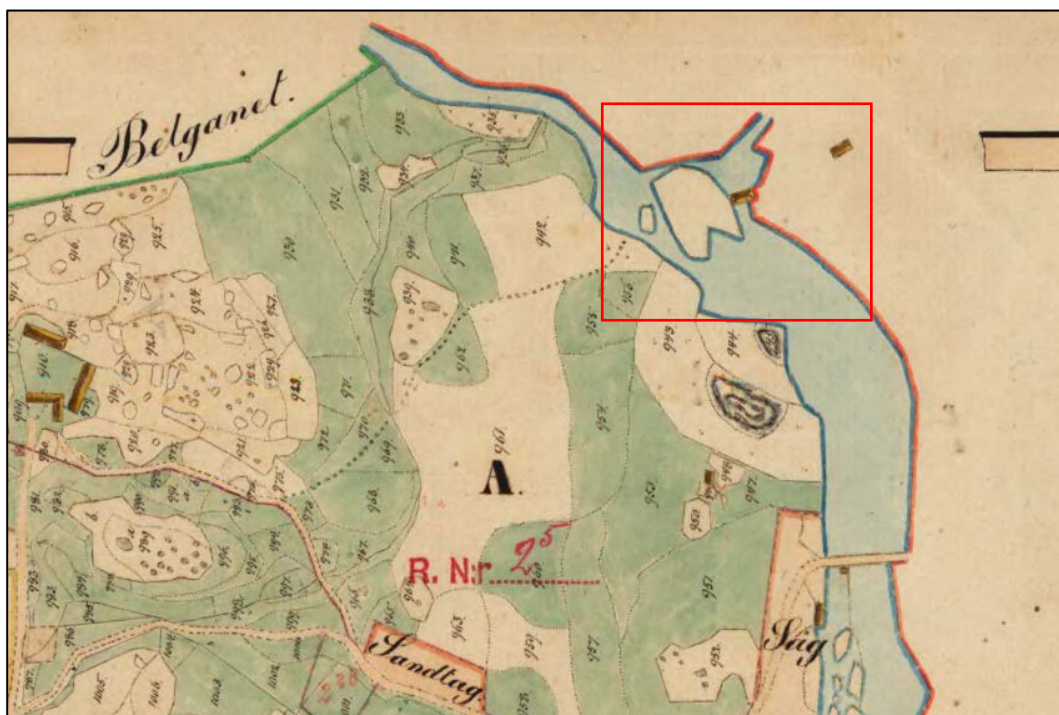
Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Storskifte 1805. På denna karta har ännu inte byggts någon kvarn på den östra sidan. Däremot finns det en kvarnbyggnad till väster om ån. Hunnamåla kvarn bör därför ha byggts någon gång mellan 1805 och 1842. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskifte 1805, Blekinge län, 10-ölj-10

Historisk karta 2. Karta från laga skifte 1842. En ny kvarnbyggnad har tillkommit sedan storskifteskartan 1805 och ligger öster om ån. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Laga skifte 1842, Blekinge län, 10-ölj-27

Historisk karta 3. Karta från 1856. Förutom kvarnbyggnaden vid ån, finns också ett bostadshus utritat. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Övrigt 1856, Blekinge län, 10-ölj-31

Historisk bild 1. Kvarnbyggnaden 1850. Foto: Privat

Historisk bild 2. Kvarnbyggnaden 1930. Foto: Privat

Historisk bild 3. Arbetare på sågverket 1930. Foto: Privat

Historisk bild 4.
Bild från
sågverket. Okänt
årtal. Foto: Privat

11. Belganet mellan

Län, Kommun, Socken: Blekinge län, Ronneby kommun, Ölgehults socken

HARO: 84 Bräkneån

Byggår: Belägg för sågverksamhet från år 1842 och spiksmedja från år 1868.

Lagskydd: Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL. Grunderna ska bedömas som fornlämningar.

Kulturbistorisk värdering: Visst kulturbistoriskt värde

Värdebärande beståndsdelar: Rester efter dammwall med broöverfart, grunder efter vattendrivna sågverk och spiksmedja, rester efter vattenrännor.

Kärnvärden: Rester efter äldre vattendrivna småindustrier

Historik

Historiskt sammanhang: Såg, spiksmedja

På en Laga skifteskarta från år 1842⁴⁴ är västra sidan av vattendraget utmärkt som ”Sågplan” och en sågverksbyggnad ser ut att vara utmärkt. Dammen fanns redan då med en väg som gick över. Ingen information om östra sidan ges.

På en karta från år 1856⁴⁵ (Historisk karta 1) är utmärkt ”Såg plan” på den västra sidan av vattendraget. En sågverksbyggnad syns i anslutning till vattendraget. Ingen information om östra sidan ges.

Vid den östra kanten vid brofästet finns en skylt som talar om att Hunnamåla spiksmedja kom till år 1868 och att de första spiksmederna var Johan Garselius och Oskar Berggren. Båda kom från Finland 1868, men Garselius var född år 1835 i Orsa och Berggren år 1844 i Döderhult. Spiksmedjan i Hunnamåla blev dock ej långvarig. Efter år 1879 finns inget antecknat om smedjan och troligtvis har den då redan upphört.⁴⁶ Hunnamåla ägor finns på den östra sidan av vattendraget vilket är anledningen till smedjans namn.

På en häradsekonomisk karta från 1915–1919⁴⁷ är en sågsymbol utmärkt på östra sidan av vattendraget, men en vattenansluten byggnad syns även på västra sidan omedelbart söder om dammbron.

Fastigheten 4001 på den östra sidan av vattendraget finns markerad i kartan ”Inställd åtgärd eller förrättning år 1921”⁴⁸ (Historisk karta 2) och omnämns som sågplan (s. 297/1176). Sågverksliknande byggnader syns på bägge sidor om vattendraget.

På en gränsbestämningsskarta från år 1937⁴⁹ (Historisk karta 3) syns en avlång vattenansluten byggnad på varsin sida av vattendraget – förmodligen sågverksbyggnader.

På ovannämnda karta från år 1937 samt på en avstyckningskarta från år 1946⁵⁰ benämns fastigheten på västra sidan av vattendraget som ”Samf. sågplan”.

Vid en avstyckning från år 1967⁵¹ markeras byggnaden på den västra sidan av vattendraget, men vid en fastighetsreglering från år 1973⁵² markeras ingen byggnad. Det kan tyda på att sågbyggnaden revs någon gång däremellan. Hur länge de bägge sågarna varit i drift är oklart.

⁴⁴ Lantmäterimyndigheternas arkiv, Laga skifte 1842, Blekinge län, 10-ölj-27

⁴⁵ Lantmäterimyndigheternas arkiv, Övrigt 1856, Blekinge län, 10-ölj-31

⁴⁶ Skylttext till Objekt 48, Hunnamåla spiksmedja, Backaryds Öljuhults socknars hembygdsförening 2012

⁴⁷ Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomisk karta 1915–1919, Blekinge län, J112-4-16

⁴⁸ Lantmäterimyndigheternas arkiv, Inställd åtgärd eller förrättning 1921, Blekinge län, 10-ölj-62

⁴⁹ Lantmäterimyndigheternas arkiv, Gränsbestämning 1937, Blekinge län, 10-ölj-239

⁵⁰ Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avstyckning 1946, Blekinge län, 10-ölj-209

⁵¹ Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avstyckning 1967, Blekinge län, 10-ölj-366

⁵² Lantmäterimyndigheternas arkiv, Fastighetsreglering 1973, Blekinge län, 10-ölj-414

Beskrivning av miljön

Vid Belganet mellan finns inga vattenkraftsbyggnader eller turbiner kvar. Den tidigare dammen, vars vattenmagasin (bild 1) är något igenvuxet, fungerar än idag som vägbro (bild 2) med delar kvar av tidigare fundament (bild 3). Vid åfårorna finns grunder (bild 4–6) från tidigare verksamheter som har nyttjat vattenkraft. Tidigare har det gått tre fåror nedströms om dammen. Det finns två grundfundament efter vattenkraftsanläggningar, ett på var sin sida av vattendraget, som ligger i slänter. Endast de sidor som vetter mot vattendraget är därför synliga och de är delvis raserade; jordmassor och liknande har börjat ansamlas vid och på lämningarna. Detta område med småindustrirester är beläget omedelbart söder om nuvarande vägbro och är ca 30 meter brett och 50 meter långt.

Det finns ett större utskov i mitten av dammbron med trasiga spetluckor, samt ett utskov på vardera sidan om detta i form av två betongtrummor.

Grunden på den östra sidan av ån (bild 4) består av en grundmur, en hjulränna och en stensatt kanal. Grundmuren är tolv meter lång i nord-sydlig riktning med ett ca 3,5 meter brett avbrott centralt, intill 1,5 meter brett och intill 2,5 meter högt av tuktade kallmurade, 0,1–0,5 meter stora stenar. Omedelbart väster därom finns en hjulränna, ca 7 meter lång i riktning nord-syd, 3 meter bred med en i norr raserad förhöjning, ca 4 meter lång, 3 meter bred och intill 1 meter hög. Åt söder är en ca 30 meter lång, 3 meter bred och 1 meter djup stensatt kanal. I området västerut finns kallmursliknande konstruktioner.

Grunden på den västra sidan av ån (bild 5 & 6) består av en kallmurad väggdel, en hjulränna och en stensatt kanal. Den kallmurade väggdelen är ca 20 meter lång i nord-sydlig riktning, där det i norr är tveksamt om det har tillhört byggnadsgrunden, ca 0,5 meter bred och intill 2,5 meter hög av tuktade kallmurade, 0,2–0,8 meter stora stenar. Väggartiets centrala till södra del är delvis raserad. Omedelbart österut är en hjulränna, ca 17 meter lång i riktning nord-syd, 3 meter bred med en i norr delvis raserad förhöjning, ca 10 meter lång, 3 meter bred och intill 1 meter hög. Längst i syd invid nederdelen finns en betonggjutning. Hjulrännan fortsätter i en kanal. I området åt öst finns kallmursliknande konstruktioner. Väggartiet är delvis raserat längst i syd. Öster om hjulrännan, söderut, finns ett ca 2 meter stort stenblock med en inslagen järndubb på toppen.

Kulturhistorisk värdering

Byggnadsgrunderna med beståndsdelar

Byggnadsgrunderna utgör spår av verksamheter efter sågar och en smedja, vilka är bevarandevärda då de bidrar till miljöns läsbarhet.

Dammen och vattenvägarna

Dammen är till stora delar redan avsänkt, med det gamla vattenmagasinet till stora delar igenväxt, men den är fortfarande fullt förståelig.

Helhetsmiljön

Miljön är fullt läsbar, men kräver kunskap. Alla delar finns här, även om en del av miljön är raserad. Dammen är avsänkt men fullt läsbar. Byggnadsgrunder finns men är något dolda och delvis övertäckta inåt land. I åfåran är det omrört med delar av byggnadsgrunderna raserade.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Det är önskvärt att så långt det är möjligt bevara dammens äldre fundament samt de kallmurade byggnadsgrunder som finns utmed östra och västra åkanten samt i vattendraget.

Bilder av miljön

Bild 1. Dammens vattenmagasin något igenvuxet, mot nordnordöst. Foto: Petra Torebrink 2007

Bild 2. Vägen över den gamla dammbron, mot väst. Foto: Petra Torebrink 2008

Bild 3. Den gamla dammbron, mot nordöst. Foto: Petra Torebrink 2008

Bild 4. Den östra kanalen, mot syd. Foto: Petra Torebrink 2008

Bild 5. Västra brofästet och grundfundament efter vattenkraftsanläggning, mot västsydväst.
Foto: Petra Torebrink 2008

Bild 6. Västra kanalen,
mot syd. Foto: Petra
Torebrink 2008

Historiska dokument, kartor och bilder

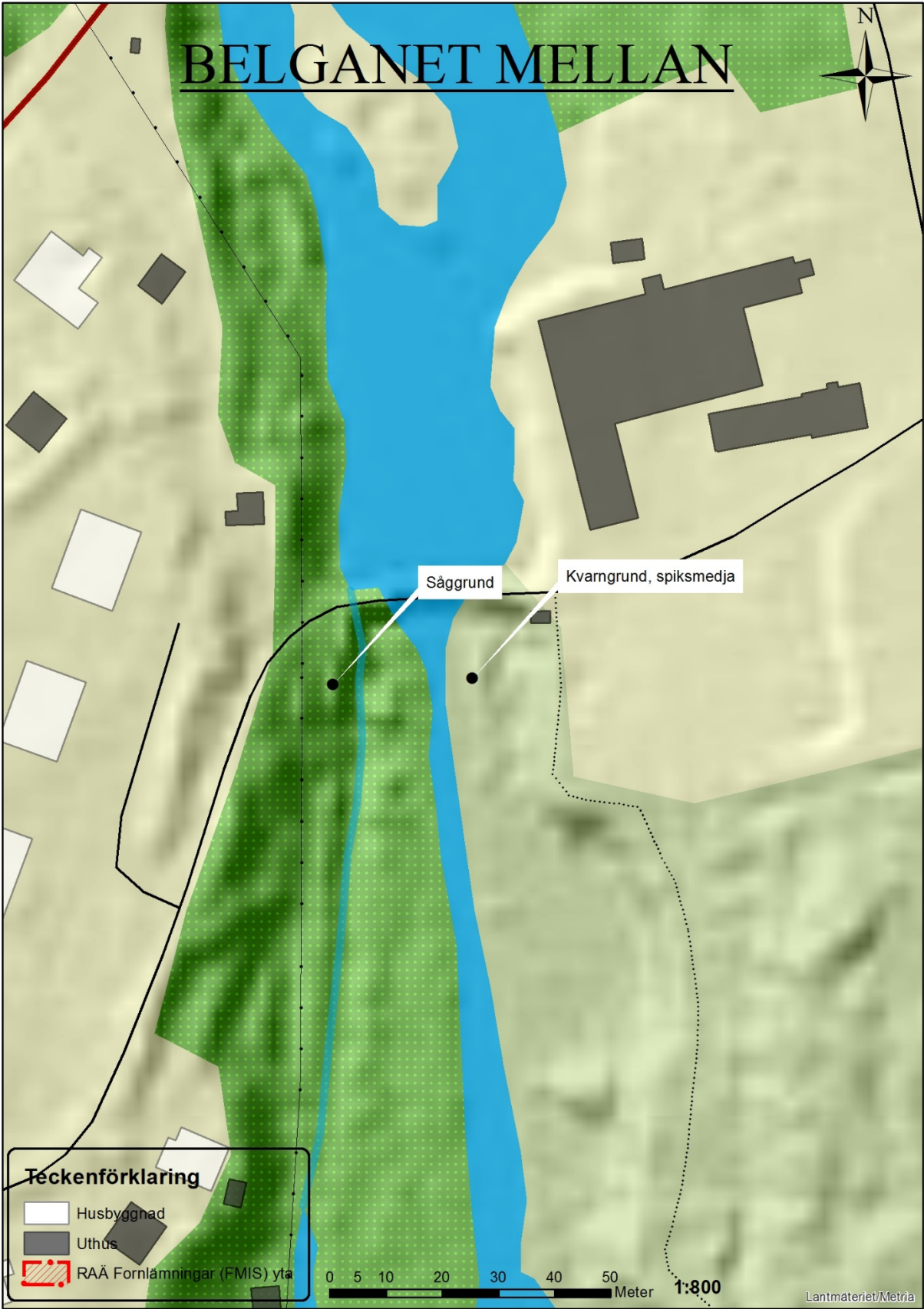

Historisk karta 1. Karta från år 1856 visar tydligt "Såg plan". Lantmäterimyndigheternas arkiv, Övrigt 1856, Blekinge län, 10-ölj-31

Historisk karta 2. Fastigheten 4001 omnämns som sågplan (s. 297/1176) år 1921. Sågverksliknande byggnader på bägge sidor om vattendraget. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Inställd åtgärd eller förrättning 1921, Blekinge län, 10-ölj-62

12. Belganet nedre

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Blekinge län, Ronnebys kommun, Ölgehults socken
<i>HARO:</i>	84 Bräkneån
<i>Byggår:</i>	Kvarnverksamhet från ca 1870. Utvecklad sågverksamhet från 1907.
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL.
<i>Kulturbeskydd:</i>	Högt kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Dammen med spettluckor och vattenspegel, äldre fabrik med äldre maskindelar, ångmaskin från 1890, ASEA-växelgenerator från ca 1906, turbiner möjligen från tidigt 1900-tal, stensatta kanaler, bykstuga, ladugård, äldre bostadshus.
<i>Kärnvärden:</i>	Träförädlingsindustri från tidigt 1900-tal med betydelse för bygden som arbetsgivare, utvecklad ur tidigare kvarn- och sågverksamhet, med kontinuitet som kvarlever än idag.

Historik

Historiskt sammanhang: Kvarn, såg, träförädlingsindustri

År 1821 var ån från Belganet ner till havet så pass upprepansad och i sådant skick att även grövre virke, i flottar om fyra till fem stockar i bredd och fem till sex stockars längd, kunde flottas.⁵³

Belganets kvarn uppges i en källa ha byggts ca år 1871⁵⁴ och sågen tillkommit några år efter. Rester finns kvar i form av fundament och rännor. På en generalstabskarta från år 1870⁵⁵ markeras en kvarnsymbol vid platsen eller i dess närhet. På en häradsökonomisk karta från år 1915–1919⁵⁶ (historisk karta 1) är platsen markerad med en kvarnsymbol. På kartor från år 1842 och år 1856 syns inga sådana markeringar. På en karta från år 1921⁵⁷ (historisk karta 2) är verksamheten begränsad till något färre byggnader.

Turbiner installerades under början av 1900-talet, troligen Francis-turbiner. Från år 1907 utvecklades sågverksamheten och förädling av sågade plankor till produkter påbörjades. Verksamheten startades av människor från Gemla som var tekniskt kunniga, och här tillverkades till en början bobiner (trådrullar) och andra bruksföremål i trä. En svarv köptes in ifrån England år 1917 som sedan användes som prototyp för att tillverka fler svarvar. Under 1920–30-talen utvecklades verksamheten ytterligare till att trä svarvades, hyvlades och frästes i den äldre fabriksbyggnaden.⁵⁸ Stabilisering av dammen skedde vid mitten av seklet.

Med vattenkraft egenproducerad el försörjde produktionen vid sågen samt de omkringliggande husen fram till år 1961. Samma år utökades produktionen och utvecklingen av träprodukter var central. Detta var den största arbetsplatsen för närområdet på 1960-talet och här finns en tradition med kunnande om trä. Idag är fokus på inredningsprodukter av trä med hög designfokus.⁵⁹

Den gamla fabriken rymmer en delvis bevarad interiör (bild 9). En ångmaskin från år 1890 (bild 10), tillverkad av C. J. F. Ljunggrens Mek: Werkstad Christianstad, som från början drev en generator, är fortfarande i bruk men idag för varmvatten. Den ska vara en av de största av sin typ bevarade i landet. Bengt Spade beskriver den som ”liggande ångmaskin med kolvstång och vevstake ledat förenade i ett tvärstycke som styrs av dubbla gejder. Vevstakens storände är inte fäst direkt i svänghjulet utan i en vevskiva på maskinaxeln.”⁶⁰ Den höga

⁵³ Almcrantz, Jon, Sihlberg, Lisa, *Kulturmiljöinventering inför vattenåtgärder för vattenmiljövården i Bräkneån norr om Bräkne-Hoby*, Länsstyrelsen Blekinge län 2016, s. 2

⁵⁴ Torebrink, Petra, *Kulturhistorisk dokumentation av vattendrag i Blekinge 2005–2008 – Mörrumsån, Mieån, Bräkneån och Lyckebyån*, Länsstyrelsen i Blekinge län, Växjö, 2010, s. 105

⁵⁵ Rikets allmänna kartverks arkiv, Generalstabskarta 1870, Blekinge län, J234-11-1

⁵⁶ Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsökonomisk karta 1915–1919, Blekinge län, J112-4-16

⁵⁷ Lantmäterimyndigheternas arkiv, Inställd åtgärd eller förrättning 1921, Blekinge län, 10-ölj-62

⁵⁸ Muntlig uppgift från ägare.

⁵⁹ Ibid

⁶⁰ Spade, Bengt, *En historia om kraftmaskiner*, Riksantikvarieämbetet 2008, s. 149

tegelskorstenen används fortfarande för att avleda ånga från ångmaskinen. ASEA producerade en av de första växelgeneratorerna, och en sådan finns här, tillverkad mellan 1902–1906.⁶¹ Åtminstone ångmaskinen återfinns i den vitputsade äldre fabriksdelen.

Beskrivning av miljön

Den historiska produktionsmiljön Belganet nedre är en publik och estetiskt tilltalande miljö med vattenspegel (bild 1 & 2). Den gamla fabriken (bild 3 & 4), bestående av en del i trä och en vitputsad del, ligger strax söder om dammen ovanför utskoven. En asfaltsbeklädd väg passerar över dammen. På västra sidan av vattendraget i höjd med dammen finns två bostadshus, en bykstuga, en ladugård med stengrund och några andra byggnader med koppling till den äldre miljön. Söder om dessa, väster om kanalerna nedströms ligger ett reningsverk tillhörande kommunen. På östra sidan av dammen och kanalerna nedströms finns byggnader kopplade till den lite modernare eran av industrin.

Den äldre fabriken består av ett flertal hopbyggda huskroppar av trä med varierande storlek och höjd, uppförd på grund av tuktade granitblock och betong över de båda kanalerna. Byggnaden har rödslammad locklistpanel, småspröjsade vitmålade fönster och tak klädda med plåt. En rund, hög och uppåt avsmalnande skorsten, murad i rött tegel, är placerad från marknivå strax utanför dessa byggnadskroppars nordvästra hörn, där de ansluter till den vitputsade fabriksdelen (bild 5). Denna del har i sin tur en mindre, modernare tillbyggnad i sitt nordvästra hörn.

Regleringen av dammen sker med tre utskov från vilka vattnet leds ut i två kanaler, vilka nedströms åter går ihop till en åfåra. Det västra utskovet, turbinintaget (förmodligen två turbiner), regleras med tre spetluckor. Det mellersta och det östra utskovet är placerade intill varandra, och under fabriksbyggnaden är intagen åtskilda av en skiljevägg i betong, men båda utskovens vatten leds ut i samma kanal (bild 6). Det mellersta utskovet regleras med fyra spetluckor, medan det östra utskovet har ett överfall som reglering.

Kanalens som leder ut från turbinsumpen (bild 7) sidor består närmast byggnadskroppen av större, välhuggna kvaderstenar av granit. Detta är enligt Torebrink den tidigare kvarnrännan.⁶² Sex stockhål placerade på rad horisontellt på vardera sidan av kanalen är uthuggna i stenen en halv till en meter ovanför vattennivån, och fem äldre stockar, näst intill murkna, varav en har fallit ner i vattnet, finns bevarade och instuckna här, men saknar funktion idag. I nivå med att stockarna slutar, går kanalens stenväggar över till att bestå av tuktade, men inte lika välformade stenblock, med inslag av mindre sten samt otuktad sten. Ytterligare några meter nedströms finns på bägge sidor av kanalväggarnas krön betonggjutna nedsänkningar för något slags föremål som varit placerat över

⁶¹ Ibid

⁶² Torebrink, Petra, *Kulturhistorisk dokumentation av vattendrag i Blekinge 2005–2008 – Mörrumsån, Mieån, Bräkneån och Lyckebyån*, Länsstyrelsen i Blekinge län, Växjö, 2010, s. 105

kanalen. Därpå följer en gångbro, och efter den är kanalen betongförstärkt och på västra sidan finns 8–9 betongfundament med okänd tidigare funktion (bild 8). Tre av fundamenten har träbeståndsdelar ännu monterade på sig.

Det mellersta och östra utskovet under byggnadskroppen är helt uppfört i betong, och från där byggnaden slutar tar otuktade större stenblock vid som kanalens kanter. Här ska ha funnits en ålkista tidigare.⁶³

Kulturhistorisk värdering

Fabriksbyggnaden med beståndsdelar

Den äldre fabriken som till stor del har välbevarad exteriör och delvis bevarad interiör med äldre maskindelar, utgör en viktig värdebärande beståndsdel inom miljön. Fabriken står på en grund av en tidigare kvarn, och här har skett en kontinuerlig utveckling inom sågverksamhet och träförädlingsindustri, bl.a. turbinsumpen vittnar om en teknisk utveckling. Ångmaskinen från år 1890 är anmärkningsvärd och har ett mycket högt kulturhistoriskt värde. Även ASEA-växelgeneratoren från 1902–1906 har ett högt kulturhistoriskt värde.

Dammen och vattenvägarna

Den stensatta, betongförstärkta dammen med dess vattenspegel har förutom ett pedagogiskt värde en starkt miljöskapande karaktär. De äldre spetluckorna, utskoven av betong, turbinsumpen och de stensatta, välbevarade kanalerna förmedlar tydligt hur vattenkraften har nyttjats här – och fortfarande nyttjas.

Helhetsmiljön

Övriga byggnader tillhörande den äldre miljön, så som de två bostadshusen, bykstugan och ladugården, vidgar upp platsens historik till att inte bara handla om den industri som bedrivits och fortfarande bedrivs här, utan också om de människor som har levt och verkat i miljön, vilket tillför ytterligare en dimension till det kulturhistoriska värdet. Det finns flera historiska lager inom området vilket ger ett kontinuitetsperspektiv där inte minst de nyare fabriksdelarna från 1960-talet ingår. Allt detta sammantaget förmedlar platsens viktiga koppling till bygden och till nyttjande av vattenkraft.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Ändringar i kulturmiljön samt dess beståndsdelar bör utföras varsamt efter noga överväganden, med hänsynstagande till kulturmiljöns komplexitet och med en helhetssyn och långsiktighet, så att inte värden och kvaliteter påverkas negativt. Detta sker lämpligen i samråd med Länsstyrelsens kulturmiljöenhet.

⁶³ Muntlig uppgift från ägare.

Bilder av miljön

Bild 1. Flygfoto över Belganet nedre, mot norr. Foto: Bergslagsbild AB 2007

Bild 2. Panoramabild över dammens vattenspegel, med den gamla fabriken till vänster och en nyare anläggning till höger. Bortanför dammen närmast vattnet är ett äldre bostadshus t.v. och en bykstuga t.h.

Bild 3. Den gamla fabriken i bildens mitt, mot väst. Foto: Petra Torebrink 2007

Bild 4. Den gamla fabriken, mot norr.

Bild 5. Vitputsad äldre fabriksdel i bildens mitt.

Bild 6. De två östra utskoven är under fabriksbyggnaden åtskilda av en skiljevägg i betong, men båda utskovens vatten leds ut i samma kanal.

Bild 7. Kanalen som leder ut från turbinsumpen.

Bild 8. Betongfundament på västra sidan av den västra kanalen, mot sydväst. Kommunalt reningsverk i bakgrunden.

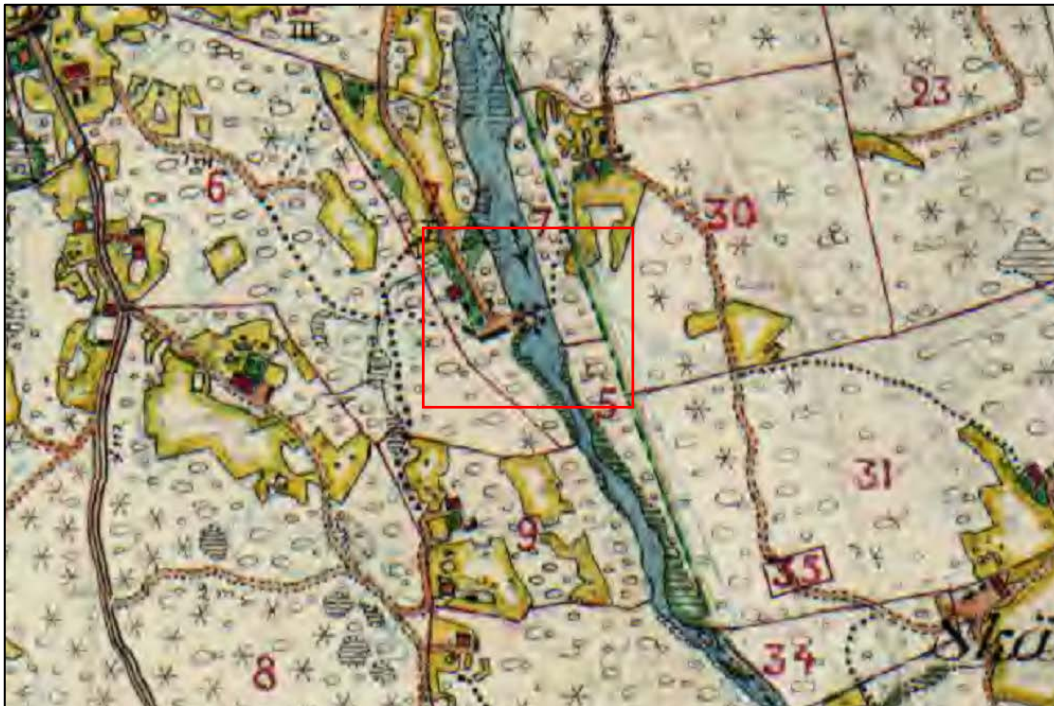

Bild 9. Delvis bevarad interiör i den gamla fabriken, med transmissionssystem i form av axlar och remhjul i taket.

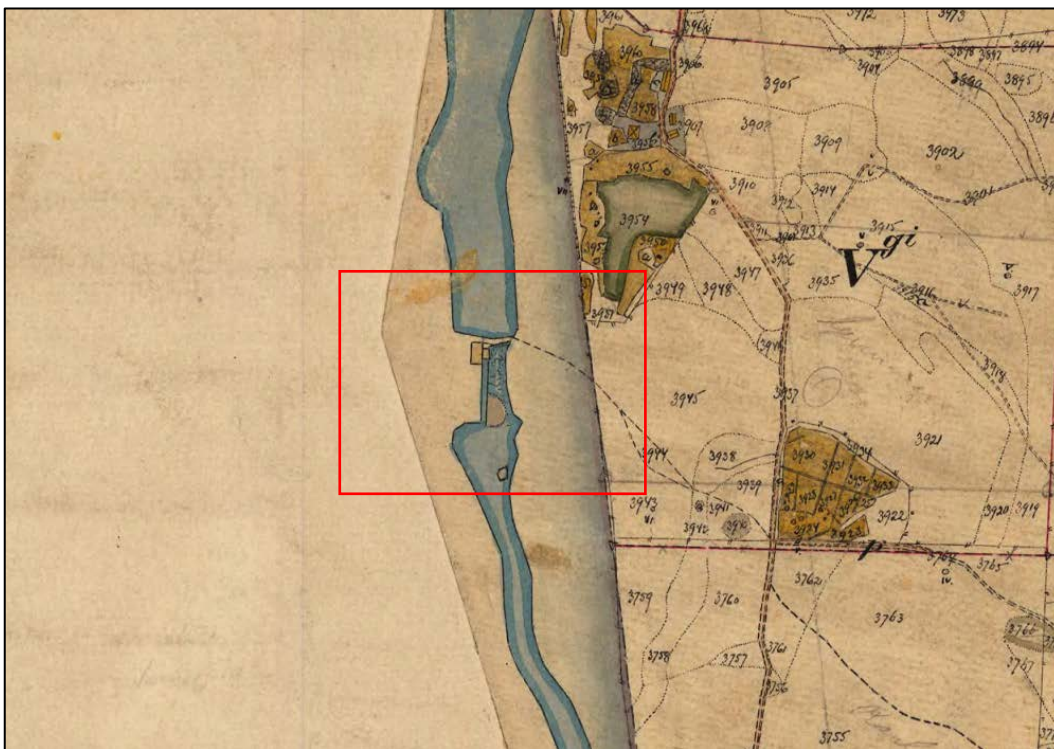

Bild 10. Ångmaskinen från 1890.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Här är platsen markerad med en kvarnsymbol. Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomisk karta 1915–1919, Blekinge län, J112-4-16

Historisk karta 2. Enligt denna karta från år 1921 så var verksamheten begränsad till något färre byggnader. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Inställd åtgärd eller förrättning 1921, Blekinge län, 10-ölj-62

13. Trånhem

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Blekinge län, Ronneby kommun, Bräkne-Hoby socken
<i>HARO:</i>	84 Bräkneån
<i>Byggår:</i>	Såg- och kvarnplats från åtminstone tidigt 1700-tal. Nuvarande såg är från 1891.
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL.
<i>Kulturbistorisk värdering:</i>	Högt kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kvarn och sågverksamhet med bevarad interiör och exteriör, dammspegel, dammvall
<i>Kärnvärden:</i>	Lång kontinuitet som kvarn- och sågplats och som ännu idag har en bibehållen funktion.

Historik

Historiskt sammanhang: Kvarn och såg

Trånhem är förmodligen uppkallad efter den norska staden Trondheim och finns utmärkt på en karta från 1735. På kartan finns gårdar, vägar, åkrar, ängar och till och med träd utritade (se historisk karta 1). På kartan från 1735 finns inte området vid kvarnområdet utritat och det blir därför svårt att datera exakt årtal när kvarnen och sågen byggdes. Eftersom dammen i Trånhem nämns flera gånger i domböckerna från 1740-talet, är det sannolikt att kvarnen och sågen byggdes i början av 1700-talet.

Trånhem förekommer i flera kungörelser i domböckerna, som skrev av häradsrätten. Anteckningar från domboken berättar hur noga det var att man inte dämde vattnet vid fel tidpunkt på året, eftersom då kunde åker och ängar översvämmas. Dammluckorna skulle vara uppe vid Valborg och fick inte sättas ner förrän vid Mickelsmäss den 29 september. Domböckerna berättar att en bonde vid midsommar 1743, borrade hål i dammluckorna vid Trånhem och drog en järnlänk igenom och satte dit ett lås. Han hade sett att dammluckorna varit uttagna och blivit rädd att vattnet skulle gå upp på hans ängar och förstöra hans hö. Han slapp undan med en varning. Vidare beskrivs det också att vårfloeden 1745 tog med sig hela dammverket och att det krävdes 91 stycken ekar för att bygga upp det igen.⁶⁴

Vid inventeringen av sågkvarnar 1796 fanns sex stycken i detta område vid Bräkneån, varav en av dem var kvarnen vid Trånhem. 1825 fanns 7 stycken skattlagda tullkvarnar och 54 oskattlagda husbehovskvarnar längs med ån. Mot slutet av 1800-talet lades många kvarnar ner och för att skapa stabilitet, bestämdes det att malningen skulle koncentreras till ett fåtal större kvarnar. År 1900 fanns endast 11 stycken större kvarnar kvar, varav kvarnen i Trånhem var en av dem.⁶⁵

Den nuvarande kvarnen i Trånhem uppfördes 1891 av släkten Gustavsson. Kvarnen byggdes i 3 våningar. Kvarnen drevs från 1917 av Sven Julius Gustavsson. Taxeringsvärdet 1917 för kvarnen var 15 00 kr. Kvarnens drivkraft var vattenfallet, som låg 3 meter från Bräkneån och lämnade drivkraft under hela året. Kvarnverket drevs av 2 turbiner, på 50 htr tillsammans, bestående av 2 par stenar. Eget kraftverk fanns och elektrisk belysning. Kvarnen sysselsatte en man. Man bedrev även sågverksrörelse och hyvleri.⁶⁶

Sågen och kvarnen är de enda längs Bräkneån som är bevarade i brukbart skick och utvinningen av el fortfarande säljs. 2014 fick kvarnen bidrag från Länsstyrelsen för att rustas upp.⁶⁷

⁶⁴ Hobybygden 2007, s. 6

⁶⁵ Wirén, Folke 1962, s. 242

⁶⁶ Winning, Jacob 1940, s. 381

⁶⁷ Informationstavla vid Tararp

Vattenåtgärd utförd 2016 genom projektet *Målmusslans återkomst, Unio crassus för LIFE, Bräkneån*. Syftet med projektet var att förbättra förutsättningarna för strömlevande organismer i Bräkneån med fokus på tjockskalig målmussla, flodpärlmussla och öring. Projektet avser att skapa fria vandringsvägar förbi vandringshinder samt återställa naturliga miljöer genom att återföra block och sten som rensats bort samt lägga ut nytt lekgrus. Åtgärden som genomfördes i Trånhem var att anlägga en faunapassage i form av ett omlöp. Omlöpet utgörs av en grävd fåra där sidorna fyllts med block och sten. Omlöpet säkerställer vandringen förbi anläggningen och utgör habitat för den strömlevande faunan. Målarterna för faunapassagen är flodpärlmussla, tjockskalig målmussla, havsöring och strömlevande öring.⁶⁸

Beskrivning av miljön

Kvarn och sågbyggnaden från 1891 är fortfarande i bruk och är i bra skick (bild 8 och 9). Kvarnbyggnaden är byggd i två våningsplan med källare. Kvarnverket och maskinell utrustning inne i kvarnen, samt inventarier är i stort sett intakt och är i bra eller mycket bra skick (bild 2–7). Utanför kvarnbyggnaden finns sågverket som står under en öppen takkonstruktion med skärmtak. I byggnaden bredvid kvarnbyggnaden förvaras bräder (bild 13). 2016 byggdes en faunapassage i form av ett omlöp (bild 10–12). Dammvallen fungerar även som bro och runt dammen finns en strandskoning av natursten (bild 1). Bostadshuset finns beläget i närheten av kvarn- och sågbyggnaderna och ligger vackert beläget vid vattnet (bild 10). Under historiska bilder (historisk bild 1) kan man se hur huset har byggts ut och hur trädgården har förändrats under andra hälften av 1900-talet.

Kulturhistorisk värdering

Kvarn- och sågverksbyggnaden med beståndsdelar

Det är den enda anläggningen längs Bräkneån som är i bruk och den är av stort kulturhistoriskt intresse. Ett i stort sett intakt kvarnverk och maskinell utrustning, samt inventarier gör miljön i Trånhem värd att bevara.

Dammen och vattenvägarna

Dammvallen och dammspegeln utgör viktiga beståndsdelar med miljöskapande värden som är pedagogiskt viktiga för förståelsen av platsens tidigare funktion som kvarn- och sågplats.

Helhetsmiljön

Trånhems såg och kvarn, som fortfarande delvis är i bruk, är en anläggning som pedagogiskt skulle kunna fungera för att visa hur vattenkraft använts i äldre tider. Anläggningen visar dessutom hur utbyggnader sker när verksamheten kräver det. Kvarnbyggnadens välbevarade exteriör och interiör motiverar ett högt kulturhistoriskt värde.

⁶⁸ Länsstyrelsen, *Åtgärder i Vatten*, 2017

<https://atgarderivatten.lansstyrelsen.se/frmAtgard.aspx?AtgID=24678&ProjID>

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Ett omlöp anlades 2016 vilket även var en bra lösning ur kulturmiljösynpunkt.

Bilder av miljön

Bild 1. Dammvallen 2007, innan omlöpet byggdes. Dammluckorna till vänster i bild finns kvar än idag medan dammluckorna till höger i bild är borttagna till förmån för byggnationen av omlöpet. Foto: Petra Torebrink 2007

Bild 2.
Kvarninventarier i
mycket gott skick.
Foto: Petra
Torebrink 2007

Bild 3. Kvarninventarier
i mycket gott skick.
Foto: Petra Torebrink
2007

Bild 4. Kvarninventarier
i mycket gott skick.
Foto: Petra Torebrink
2007

Bild 5.
Vattenståndsmätaren kallades "febertermometern".
När det var mycket vatten i dammen, så var
bönderna i omgivningen arga då deras ägor
översvämmats. Foto: Petra Torebrink 2007

Bild 6. Kvarninventarier i mycket gott skick. Foto: Petra Torebrink 2007

Bild 7. Kvarninventarier i mycket gott skick. Foto: Petra Torebrink 2007

Bild 8. Såg- och kvarnbyggnad från 1891, som fortfarande delvis är i bruk.

Bild 9. Kvarnbyggnad till vänster, sågen står under skärmtaket. Virkeslager finns i byggnaden till höger.

Bild 10. Omlöpet och bostadshuset.

Bild 11. Kvarnbyggnad till höger. Till vänster är dammvallen, inloppet till omlöpet, samt dammspegeln.

Bild 12. Inloppet till omlöpet.

Bild 13. Sågen och interiörer till sågverket.

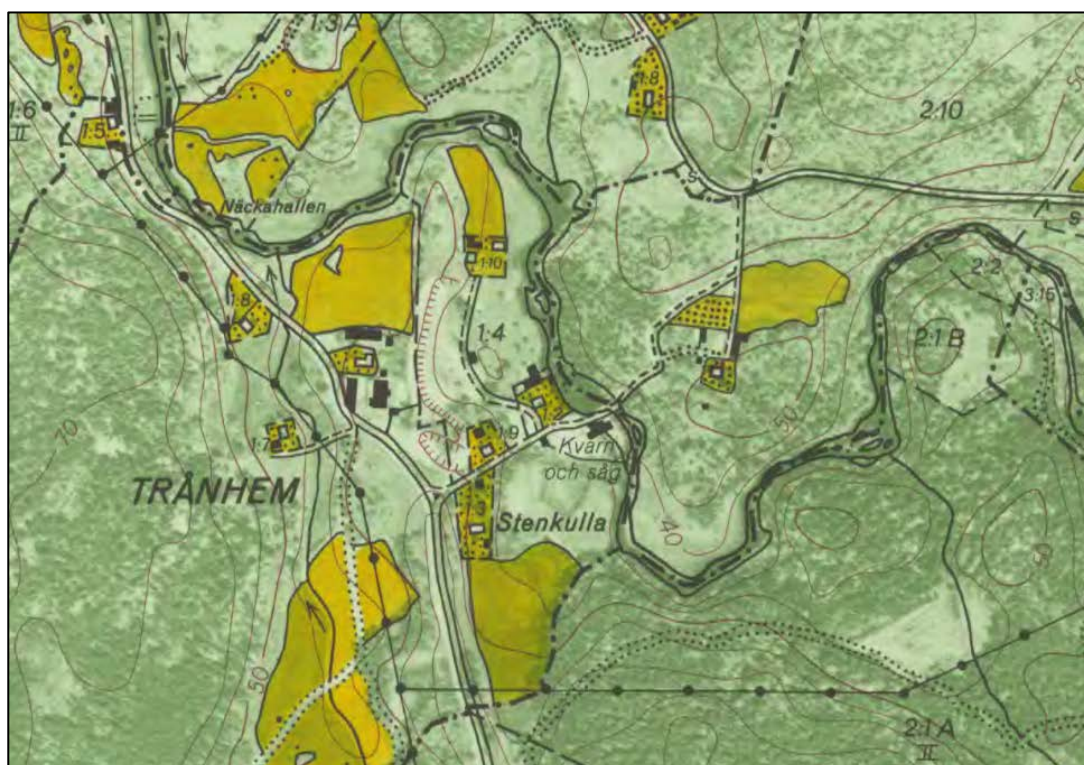
Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Karta över "Trånhem" 1735. Kvarnen och sågen ligger precis utanför kartbilden uppe till vänster. Lantmäteristyrelsens arkiv, Geometrisk avmätning 1735, Blekinge län, Bräkne-Hoby socken, Trånhem nr 1

Historisk karta 2. Trånhem kvarn och såg runt 1915–1919. Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomisk karta 1915–19, Blekinge län, J112-4-20

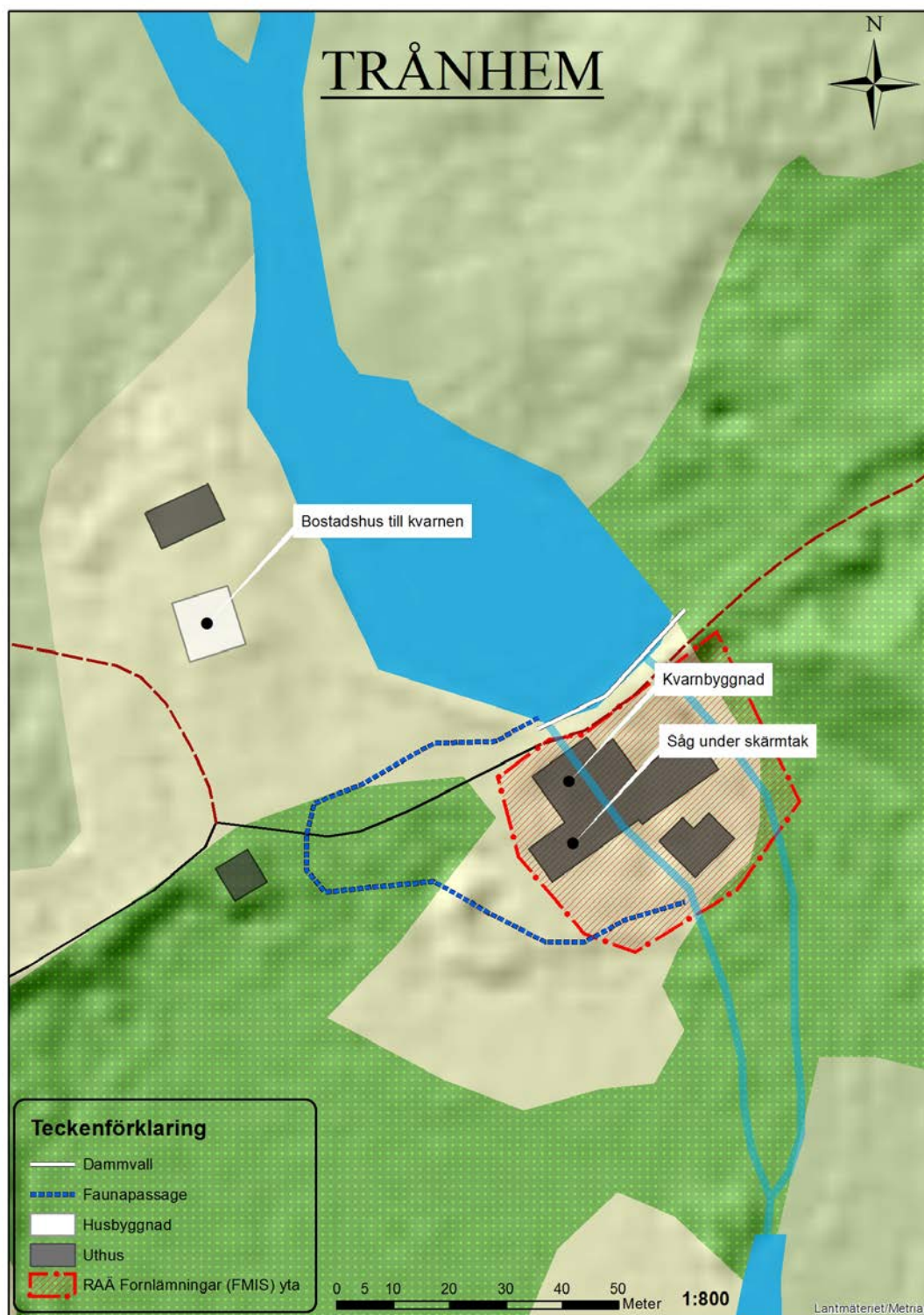

Historisk karta 3. Trånhem kvarn och såg 1971. Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomisk karta 1971, Blekinge län, J133-3F7b73

Historisk bild 1. Det övre fotot är från 1974 och det nedre från 1994. Den lilla byggnaden till vänster på båda bilderna är brygghuset. Ladugården har likande utseende medan bostadshuset har byggts ut mellan de olika bilderna togs. Bild hämtad från: Gustavsson 1995, s.183.

Kartbilaga

14. Tararp

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Blekinge län, Ronneby kommun, Bräkne-Hoby socken
<i>HARO:</i>	84 Bräkneån
<i>Byggår:</i>	1861 byggdes pappersbruket och 1926 byggdes det om till klackfabrik med tillhörande kraftstation.
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL
<i>Kulturbeskydd:</i>	Visst kulturbeskydd
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Ångpannehuset, kraftstationen, dammvall och ränna
<i>Kärnvärden:</i>	De två näringarna pappersbruk och klackfabrik visar på två olika verksamheter där vattnets kraft nyttjas i det tidigindustriella Sverige.

Historik

Historiskt sammanhang: Pappersbruk och klackfabrik

Det första industriella företaget i socknen var pappersbruket i Tararp. År 1861 inköpte häradshövding Jonsson – ”ett wattenfall i Bräkneån med nödigt utmål och rätt till dammfästen”. Hans avsikt var att anlägga både pappersbruk och oljeslageri. År 1865 köptes bruket av professor A. G. Berglind, och driften sköttes sedan under flera år av en apotekare Vinberg. Både pappersmästare, gesäller och 7–8 stycken arbetare ska ha varit anställda här under denna tid. På 1880-talet övertogs bruket av G. Kindberg, som försökte modernisera driften men han saknade tillräckligt stort kapital. Under hans första år gick dock rörelsen bra och år 1890 redovisades en tillverkning av 551 ris karduspapper och 200 ris gråpapper. Fem år senare redovisades 6 000 kg karduspapper och 2 000 kg gråpapper. Under Kindbergs tid översteg antalet arbetare aldrig fyra.

Hemmansägare Karl Andersson i Röaby, som arbetade på bruket, har beskrivit, hur tillverkningen av papper gick till på Kindbergs tid. Han beskrev att lump och avfallspapp revs och blandades i ett stort kar, varpå vatten och kemikalier tillsattes. Massan breddes sedan ut på ramar med filt för att torka. Pappersarken sattes sedan i en stor cylindrisk press. Den spändes för hand med stora spakar men sedan drevs med vattenkraft. Därefter hängdes papperet upp på stänger för att färdigtorka på översta våningen. När de torkat klart, packades de i buntar. Innan järnvägen byggdes, sändes papperet med hästskjuts till Karlshamn eller Järnavik.⁶⁹ På pappersbruket tillverkade man både grövre och finare papper och en s.k. glättmaskin ingick i den maskinella utrustningen. Under Kindberg tid tillverkades bl.a ett läskpapper av mycket fin kvalitet med stor efterfrågan. Ofta var efterfrågan större än de kunde tillverka. När järnvägsstationen byggdes, skickades varorna med tåg från Bräkne-Hoby järnvägsstation till köpare som huvudsakligen fanns i Göteborg och Stockholm. Tillverkningsmetoden var hantverksbetonad och allt visar på att de som drev bruket fasthöll vid detta. När fabriken gick som bäst berättar Karl Andersson vidare att Kindberg gick besök flera gånger av ”fina herrar” som ville köpa verksamheten. Men Kindberg var inte intresserad av att sälja vid denna tidpunkt. Så småningom blev konkurrensen allt hårdare från större och modernare pappersbruk och omkring 1910 ledes driften ned på Tararps pappersbruk.⁷⁰

År 1926 inköpte fabrikör Nils Sandberg det då nedlagda och förfallna pappersbruket, som det endast fanns ruiner kvar av och startade där en fabrik för tillverkning av träklackar för skoindustrin⁷¹. Han anlade även nytt dammfäste och nya byggnader. Tillverkningen av klackar såldes till olika skofabriker runt om i landet och de tillverkade både höga och låga klackar och lackades i olika färger, allt eftersom modet växlade. Materialet som användes var bok, som hade lagrats i flera år. Träavfallet från klacktillverkningen användes som bränsle till spisar och kaminer. Speciellt under krigsåren under 1940-talet var det en

⁶⁹ Wirén, Folke 1962, s. 249

⁷⁰ Andersson, Bror 1983, s. 29–30

⁷¹ Wirén, Folke 1962, s. 249

strykande åtgång på träavfallet, som man då använde som gengas som ersättning för bensin. En sommarnatt i början på 1960-talet brann fabriken ned. Planen var att återuppbygga fabriken men detta verkställdes aldrig eftersom fabrikör Sandberg avled en tid därefter.⁷²

Kraftstationen är från slutet av 1920-talet och ger fortfarande el till fastigheten och överskottet säljs vidare.⁷³

Vattenåtgärd utförd 2016 genom projektet *Målmusslans återkomst, Unio crassus för LIFE, Bräkneån*. Syftet med projektet var att förbättra förutsättningarna för strömlevande organismer i Bräkneån med fokus på tjockskalig målmussla, flodpärlmussla och öring. Projektet avser att skapa fria vandringsvägar förbi vandringshinder samt återställa naturliga miljöer genom att återföra block och sten som rensats bort samt lägga ut nytt lekgrus. Åtgärden som genomfördes i Trånhem var att anlägga en faunapassage i form av ett omlöp. Omlöpet utgörs av en grävd fåra där sidorna fyllts med block och sten. Omlöpet säkerställer vandringen förbi anläggningen och utgör habitat för den strömlevande faunan.⁷⁴

Beskrivning av miljön

Byggnaderna från pappersbruket och klackfabriken är idag både delvis rivna och i viss mån ombyggda. Ångpannehuset vid dammvallen är enligt nuvarande ägare från slutet av 1920-talet har och har underhållits och renoverats i 1800-talsstil (bild 1).

Dammvall och rännan är delvis välbevarad. I dammvallen finns tre luckor. En spetlucka är till för att reglera nivån i dammen (bild 2), en lucka går till omlöpet (bild 4) och en lucka går till kraftverket och. Från kraftverket går ett utlopp (bild 3). Rännan i mitten gjord av sten och är välbevarad. På höger sida om utloppet kommer vattnet från dammvallen. Från dammen till vänster om kraftverket går ett omlöp. Detta omlöp färdigställdes 2016.

Kulturrehistorisk värdering

Ångpannehus och kraftverk med beståndsdelar

Ett ångpannehus och ett kraftverk som båda är från 1926–1930, kvarstår fortfarande och utgör ett visst kulturrehistoriskt värde, eftersom de visar på platsens industriella användning under lång tid.

Dammen och vattenvägarna

Dammvallen är delvis ombyggd med nytt material och teknik men de stenfundament som kvarstår är viktiga för att visa hur den ursprungliga dammvallen sett ut. Utloppskanalen och rännan är tydlig och en viktig del av strukturen för att berätta platsens historia.

⁷² Andersson, Bror 1983, s. 30–31

⁷³ Informationstavla vid Tararp

⁷⁴ Länsstyrelsen, Åtgärder i Vatten, 2017

<https://atgarderivatten.lansstyrelsen.se/frmAtgard.aspx?AtgID=24677&ProjID>

Helhetsmiljön

Delvis bevarade byggnader. Lämningar från tiden när platsen var pappersbruk och klackfabrik är få. Vissa av byggnaderna finns kvar men har byggts om. Detta är ingen representativ miljö för verksamheten.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Ett omlöp anlades 2016 vilket även var en bra lösning ur kulturmiljösynpunkt.

Bilder av miljön

Bild 1. Ångpannehuset från slutet av 1920-tal.

Bild 2. Spettluckor i dammvallen.

Bild 3. Utlopp med kallmurad ränna.

Bild 4. Ångpannehuset och dammvallen.

Bild 5. Åfära med kraftstationen till vänster.

Bild 6. Faunapassage i form av ett omlöp.

Bild 7. Till vänster i förgrunden syns omlöpet som byggdes 2016. Den röda byggnaden är kraftstationen som byggdes i slutet av 1920-talet. I mitten syns de nybyggda dammluckorna till omlöpet. Den vita byggnaden är ångpannehuset, också från slutet av 1920-talet, som renoverats i 1800-talsstil.

Bild 8. Dammspegeln.

Historiska dokument, kartor och bilder

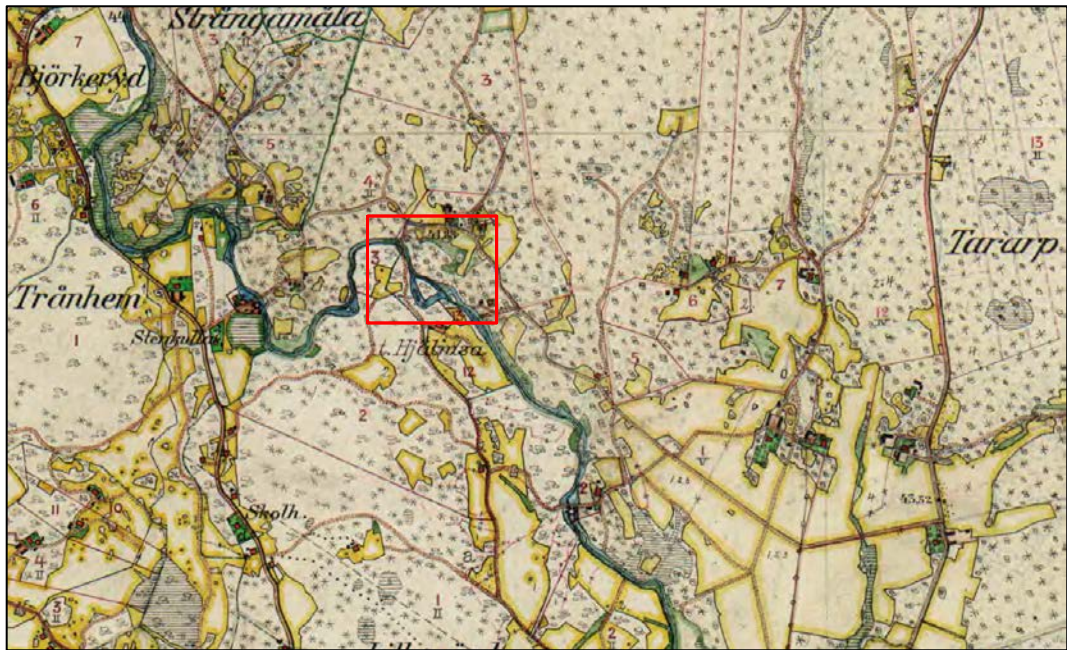
Historisk karta 1. Laga delning i Tararp 1782.

Lantmäteristyrelsens arkiv, Laga delning 1782, Blekinge län, Bräkne-hoby socken, Tararp nr 1–5

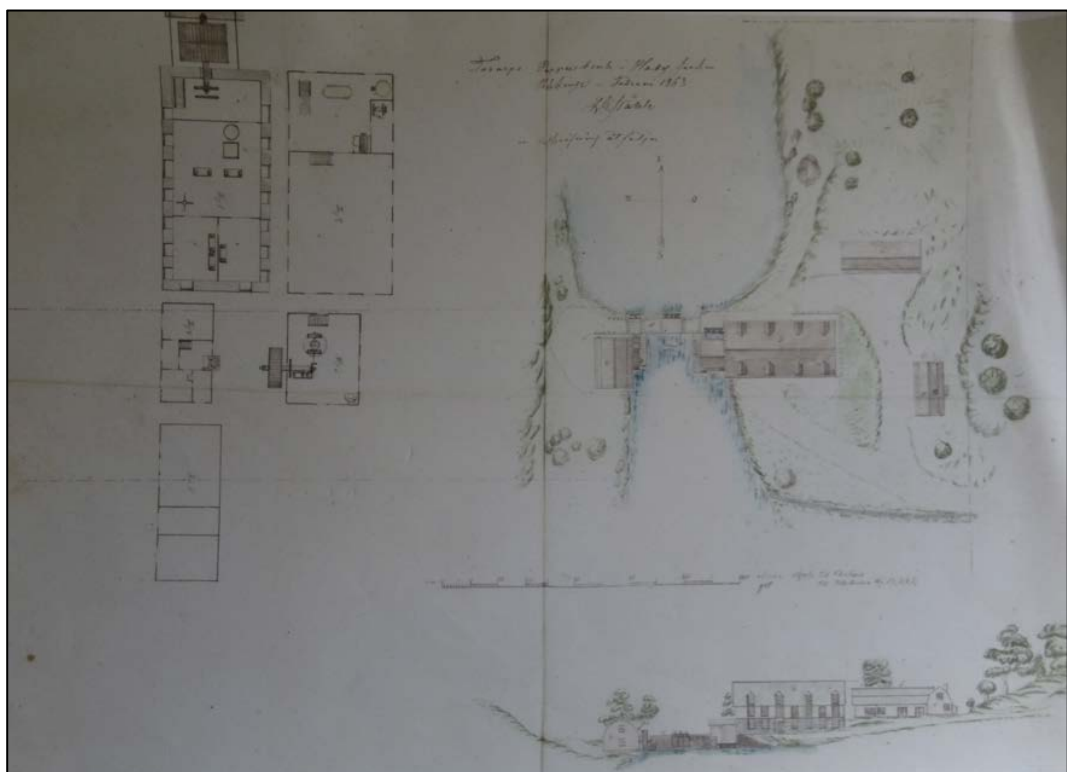

Historisk karta 2. Enskifte 1814 i Tararp.

Lantmäteristyrelsens arkiv, Enskifte 1814, Blekinge län, Bräkne-hoby socken, Tararp nr 1–5

Historisk karta 3. Häradsekonomisk karta över Tararp 1915–19. Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomisk karta 1915–19, Blekinge län, J112-4-20

Historisk karta 4. Ritning från 1863 över industribyggnaderna i Tararp. Från informationstavla vid Tararp.

Historisk bild 1. Ångpannehuset närmast bild, okänt årtal. Foto: Privat

Historisk bild 2. Dammen vid Tararp under mitten av 1950-talet. Från informationstavla vid Tararp.

Kartbilaga

15. Lindefors

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Blekinge län, Ronneby kommun, Bräkne-Hoby socken
<i>HARO:</i>	84 Bräkneån
<i>Byggår:</i>	Kvarnen är troligen byggd under 1800-talet. 1907 uppfördes kvarnen i Lindefors då den flyttades från Hjalmsa.
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL.
<i>Kulturbeskydd:</i>	Kulturbeskydd
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kvarnbyggnaden, såglämningen, dammvallen, vattenrännan
<i>Kärnvärden:</i>	Kvarnlämningen berättar om platsens funktion som kvarnmiljö och sågverk. Vattenkraften har haft en avgörande roll för placering och uppkomst av de båda näringarna.

Historik

Historiskt sammanhang: Kvarn och såg

I Hjälmssa varifrån kvarnen i Lindefors kommer ifrån, finns flera ruiner från olika kvarnar. På kartor från Hjälmssa finns kvarnar utmärkta redan från början av 1700-talet. Utifrån bedömningen av Lindefors kvarn tros den vara från 1800-talet. Vid ett skifte 1833 beskriver man att det fanns både en sågkvarn och en mjölkvarn intill varandra, vilket var en vanlig kombination, speciellt i skogsbygden ⁷⁵. Det skulle kunna vara denna kvarn som flyttats till Lindefors.

I storskifteskartan år 1786 markeras platsen av två kvarnsymboler på var sin sida av vattendraget, detta kan vara markeringar för så kallade skvaltkvarnar.

Kvarnen uppfördes år 1907 i Lindefors efter att ha flyttats från Hjälmssa. Den drevs av ett vattenfall från Bräkneån som lämnade drivkraft under 10 månader om året. När vattenförhållandena var mindre gynnsamma drevs kvarnverket även av en turbin om 25 hk. Den bestod av två par stenar, skalare och havrekross och sysselsatte en man. En man krävdes också för att bedriva sågverksrörelsen. Kvarnen tillhörde Vilhelm Salomonsson mellan 1907–1915. Den köptes sedan av Robert Johansson och drevs efter 1937 av Emmy Axelina Viktoria Johansson, efter att hennes man avlidit. ⁷⁶

Sågverket var i drift fram till 1960-talet och idag finns endast en del av maskinparken kvar ⁷⁷.

Vattenåtgärd utförd 2013 genom projektet; *Målarfusslans återkomst, Unio crassus* för LIFE, *Bräkneån*. Syftet med projektet var att förbättra förutsättningarna för strömlevande organismer i Bräkneån med fokus på tjockskalig målarfussla, flodpärlmussla och öring. Projektet avser att skapa fria vandringsvägar förbi vandringshinder samt återställa naturliga miljöer genom att återföra block och sten som rensats bort samt lägga ut nytt lekgrus. Åtgärden som gjordes i Lindefors var att fördämningen i det mittersta utskovet avlägsnades. Den bestod av bräddor som upprätthöll vattennivån uppströms. Genom att avlägsna bräddorna tryggas organismernas vandring förbi anläggningen. ⁷⁸

Beskrivning av miljön

Kvarnen är uppförd i två och ett halvt våningsplan, sadeltaket är klätt med lertegel, fasaden med liggande panel som är rödslammat (bild 8). Källaren är uppbyggd med murade, huggna stenblock. På den norra gavelsidan finns en entrédörr liksom på dess östra långsida, här i form av en dubbeldörr, en bräddörr. Den tidigare turbinsumpen är gjuten i betong längs med byggnadens västra långsida. Den är idag uttriven liksom den tidigare dammen. Dammkroppen

⁷⁵ Bräknebygden, *Hjälmssafallen*, 2007 <http://webnews.textalk.com/bygd-i-samverkan/5-hjalmsafallen>

⁷⁶ Winning, Jacob 1940, s. 372

⁷⁷ Torebrink, Petra 2010, s 127

⁷⁸ Länsstyrelsen, *Åtgärder i Vatten*, 2017

<https://atgarderivatten.lansstyrelsen.se/frmAtgard.aspx?AtgID=24679&ProjID=14048>

är idag mestadels igenvuxen, endast en smal åfåra rinner förbi (bild 4). Den mesta delen av vattnet löper i den sidofåra som går parallellt med den tidigare intagskanalen och utloppsfåran efter turbinen.

Vid den södra gavelsidan har stenarna i sockeln, delvis raserats vid hörnet (bild 2). Här finns även en tidigare öppning i sockeln för en mittstock. Stocken är fortfarande kvar och användes troligen för att hålla vattenhjulet. Två fåror löper parallellt om mittfundamentet som är uppbyggt av sten.

Betongfundament ifrån den tidigare dammen finns kvar men är öppnade då dammen är utriven. I kvarnkanalen är vattnet mest stillastående (bild 9).

Dammvallen består av huggna, ca 1 m stora stenar och är delvis förstärkt med betong. Längs den västra sidan av kvarnbyggnaden går en ränna, ca 12 meter med gjutna betongkanter. Mot kvarnbyggnaden finns en gjuten vägg, av delvis huggna stenar. Åt söder finns en stensatt och rensad kanal, som är ca 3 m bred och med kallmur längs kanterna.⁷⁹

På motsatt sida av ån från kvarnen ligger Lillagärdes naturreservat. Reservatet ligger i Bräkneåns dalgång och består av blandskogspartier och ädellövskog med inslag av betesmarker samt ett restaurerat hagmarksområde och en äldre slåtteräng. Men reservatet är troligtvis mest känt för dess förekomst av den skyddsvärda arten flodpärlmussla, som lever i ån.⁸⁰

Kulturhistorisk värdering

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Kvarnbyggnaden är i relativt dåligt skick och behöver renoveras, både vad gäller träbyggnaden och stengrunden (bild 2 och 6). Inuti kvarnbyggnaden finns en del av den tidigare kvarninteriören kvar, såsom mittstocken till vattenhjulet, vilka är viktiga historiska beståndsdelar i byggnaden (bild 7 och 8). Den bevarade interiören har ett tydligt pedagogiskt värde för förståelsen av hur byggnaden har använts.

Delar av sågverkets maskinpark finns kvar (bild 4) och är viktiga beståndsdelar för att visa och förstå vilka maskiner som användes och hur man använde vattnets kraft för att bedriva sågverket. Bland lämningarna finns bland annat ett trasigt vattenhjul av gjutjärn och en rostig sågklinga som sitter på en horisontell axel med ett remhjul av trä och ett av gjutjärn. En kvarnsten ligger på marken (bild 5). Dessa lämningar påträffas utomhus och står utan skyddstak, vilket accelererar deras vidare förfall.

Kvarnens och sågens placering visar på deras beroende och nyttjande av vattnets kraft.

⁷⁹ FMIS, Bräkne-Hoby 660

⁸⁰ Länsstyrelsen, 2017, Lillagärde <http://www.lansstyrelsen.se/blekinge/Sv/djur-och-natur/skyddad-natur/naturreservat/ronneby/lillagarde/Pages/index.aspx>

Dammen och vattenvägarna

Dammkroppen är idag mestadels igenvuxen och vattnet rinner endast i en smal fåra. Vid kvarnbyggnaden finns en vattenränna med gjutna kanter samt en gjuten vägg mot kvarnbyggnaden. Det finns även en kallmurad stödmur i kanalen. De sten- och betongfundament som kvarstår visar hur dammvallen sett ut och ger förståelse för hur dammen och vattenvägarna har använts.

Helhetsmiljön

Som helhetsmiljö är det en tydlig plats där vattnets kraft har tagits tillvara, både som kvarn och sågverk. Byggnader och lämningar från båda näringarna finns kvar än idag och därför har platsen ett kulturhistoriskt värde. På motsatta åsidan om kvarnen ligger naturreservatet Lillagärde. Restaurering av bron skulle kunna ge besökare ett mervärde i form av tillgång till kvarnanläggningen och nyttjandet av vattenkraften. Ägaren till kvarnen ställer sig positiv till besökare. Byggnaderna är i behov av omedelbar renovering.⁸¹

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Ur kulturmiljösynpunkt bör kvarnbyggnaden bibehållas vid eventuella åtgärder. Att behålla stenfundament, kallmurade stödväggar och maskinpark vid kvarnbyggnaden är viktigt för att förstå platsens tidigare funktion som kvarnmiljö och sågverk. Ett skyddstak över sågverkets maskinpark rekommenderas.

Platsen verkar ha varit betydelsefull för vattenkraften långt tidigare än den kvarn- och sågbyggnad som finns där idag. B.la markeras platsen på en karta från 1786 med två kvarnsymboler som skulle kunna vara så kallade skvaltkvarnar. Försiktighet bör råda vid eventuella åtgärder vid platsen.

⁸¹ Torebrink, Petra 2010, s 127

Bilder av miljön

Bild 1. Kvarnbyggnaden och bron över ån.

Bild 2. Stengrunden till kvarnbyggnaden, som håller på att rasa.

Bild 3. Åfåra.

Bild 4. Sågklinga som användes i sågverket.

Bild 5. Kvarnsten till kvarnen.

Bild 6. Kvarnbyggnaden, som är i behov av renovering.

Bild 7. Kvarninteriör. Foto: Petra Torebrink 2007

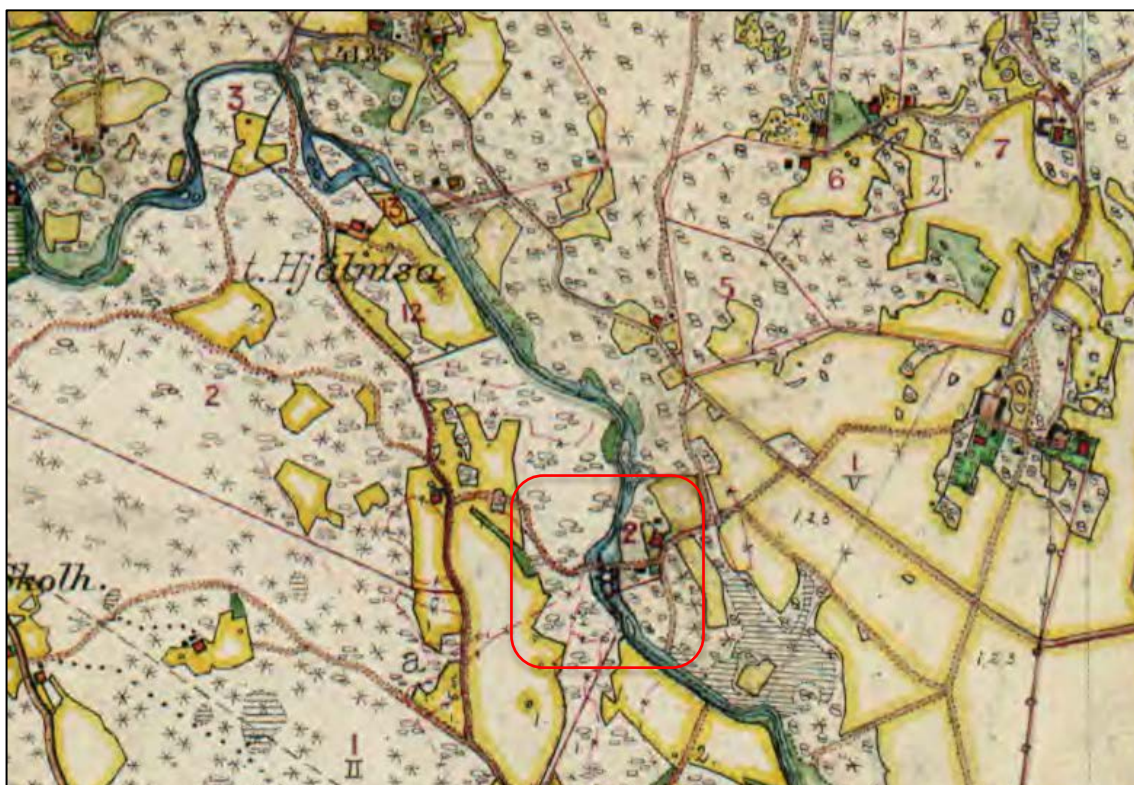

Bild 8. Kvarninteriör. Foto: Petra Torebrink 2007

Historiska dokument, kartor och bilder

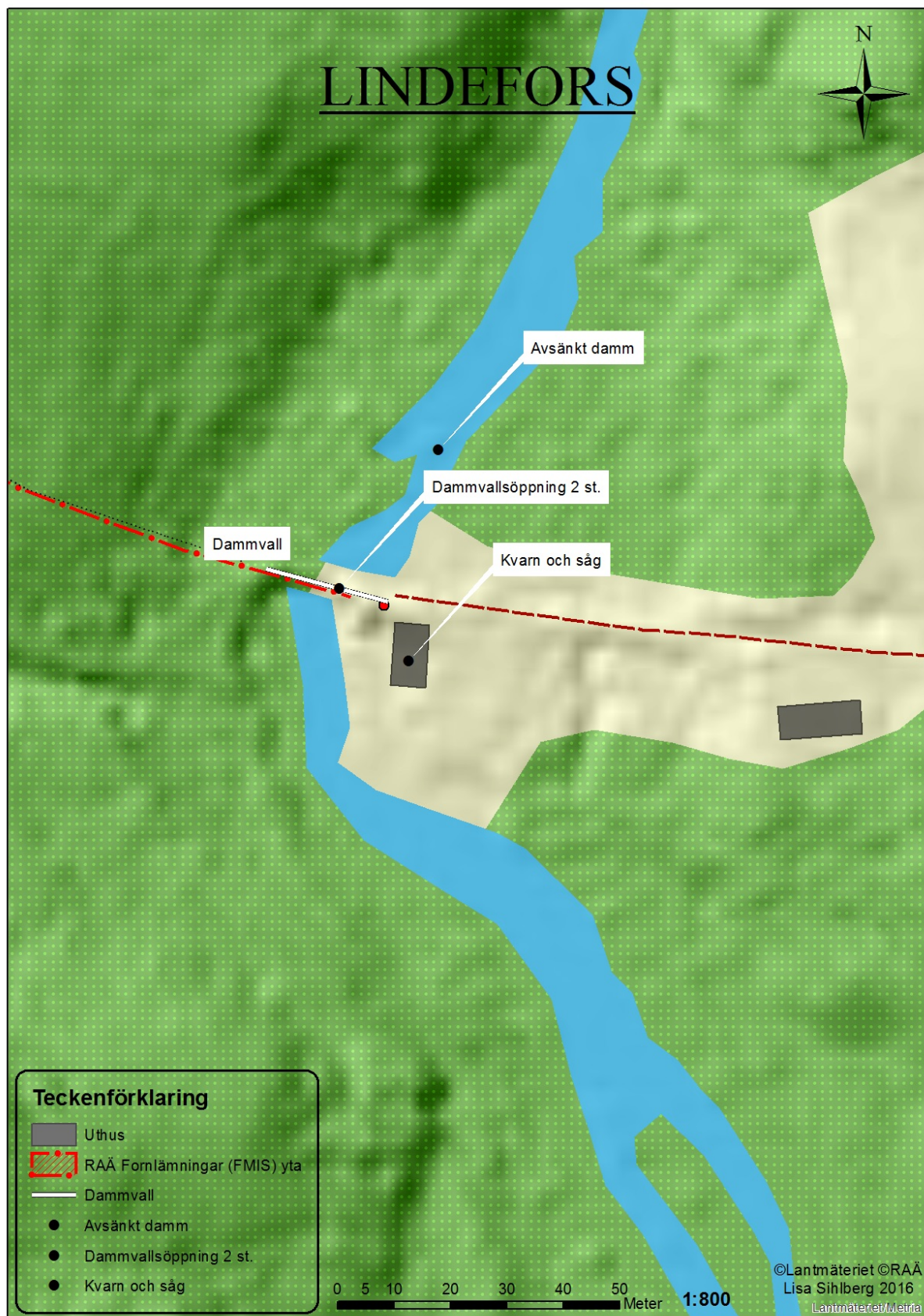
Historisk karta 1. Röd rektangel markerar två kvarnsymboler i kartan. Storskifte 1786, akt 10-brä-20.

Historisk karta 2. Häradsekonomska kartan 1915-19 med kvarnsymbol utritad. Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomska karta 1915-19, Blekinge län, J112-4-20

Historisk karta 3. Här markeras platsen som såg. Den inritade byggnaden som här syns markerar kvarnhuset i nord-sydlig riktning och såghuset, där sågbänken är placerad, i öst-västlig riktning. Ekonomiska kartan 1971. Rikets allmänna kartverks arkiv 1971, Blekinge län, J133-3F7b73

16. Röafors

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Blekinge län, Ronneby kommun, Bräkne-Hoby socken
<i>HLARO:</i>	84 Bräkneån
<i>Byggår:</i>	Omkring 1890
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL.
<i>Kulturbistorisk värdering:</i>	Visst kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Dammvallen, vattenränna, stödmur och byggnadsgrund
<i>Kärnvärden:</i>	Lämningar berättar att platsen varit viktig för traktens tidigindustriella utveckling. Vattenkraften har haft en avgörande roll för placering och uppkomst av industrierna.

Historik

Historiskt sammanhang: Toffelfabrik och snickerifabrik

Röafors toffelfabrik anlades omkring 1890⁸². Ett bolag bildades under köpman Olofssons ledning. Han var även ägare till Dönhults gård och drev Hoby Handelsmagasin. Peter Aron Modigh utsågs som disponent och företagsledare för toffelfabriken. Bolaget drevs som en stor rörelse och tofflor såldes både över hela Sverige och även till utlandet. Röafors var ett väl känt märke för sina gedigna trätofflor. Under fabriken storhetstid var ett 20-tal personer var anställda och fabriken maskiner drevs dels med en vattenturbin och dels med ett vattenhjul. I efterhand berättade fabrikör Ivar Elmelin att eftersom fallhöjden var låg fungerade dock driften med vattenhjul dåligt. Det var ett övervattenshjul och därför blev inte kraften så stor. Efter ett förslag från Elmelin så ändrade man det till att drivas som undervattenshjul och på det viset skapades mer kraft till maskinerna. Fabriken övertogs senare av Rudolf Karlsson i Måstad. Trots att de bl.a deltog i världsutställningar, så blev konkurrensen för stor när gummistöveln kom ut på marknaden och i och med det så sjönk intresset för trätofflorna markant. Fabriken drevs till slutet av 1920-talet.

Dammen byggdes år 1900 och är påbyggd 1923 och 1944. På en karta för åren 1915–19 finns även en markering som visar att det funnits en såg på platsen.⁸³

Efter att toffelfabriken lades ner så revs fabriken och ersattes av en modern snickerifabriksanläggning⁸⁴.

Beskrivning av miljön

Röafors toffelfabrik/såg består av rester av en dammvall och ränna, men har ingen välbevarad anläggning. Delar av dammvallen är välbevarad och tydligt i miljön (bild 3).

Dammvallen är ca 30 meter lång och 2 meter bred med en kallmurad stödmur i huggen sten (bild 2 och 4). Norra sidan av dammvallen är förstärkt med cement. I dammvallen finns fyra stycken 2 meter breda öppningar. Nedströms finns rester av en byggnadsgrund (bild 1).⁸⁵

Öster om platsen där toffelfabriken låg, finns numera en modern träindustriverksamhet⁸⁶.

⁸² Wirén, Folke 1962, s. 150.

⁸³ Torebrink, Petra 2010, s 128

⁸⁴ Andersson, Bror 1983, s. 32–33

⁸⁵ FMIS, Bräkne-Hoby 712

⁸⁶ Olsson, Birgitta 2008, Bräknebygden, Dönhult. <http://webnews.textalk.com/bygd-i-samverkan/donhult>

Kulturhistorisk värdering

Fabriksbyggnaden med beståndsdelar

Stenfundamenten i form av en byggnadsgrund är det som finns kvar av toffelfabriken. Ruinen är en viktig del i platsens historia och berättar om platsens tidigare funktion.

Dammen och vattenvägarna

Dammvallen, rännan och stödmurarna är fortfarande tydliga och är viktiga beståndsdelar och strukturer som berättar om platsens tidigare funktion. Dessa lämningar har tillsammans ett visst kulturhistoriskt värde eftersom de berättar om platsens historia och tidigare funktion och användning.

Helhetsmiljön

Dammvallen, vattenrännan och byggnadsgrunden har tillsammans ett visst kulturhistoriskt värde eftersom de ger uttryck för en verksamhet i det tidigindustriella Sverige. Dock är det få lämningar kvar som visar på hur fabriksverksamheten har sett ut. Den välbevarade dammvallen är det som tydligast går att läsa i miljön.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Dammen verkar redan vara avsänkt och ytterligare åtgärder liknande en avsänkning kommer inte att påverka kulturmiljön något nämnvärt. Vid andra typer av åtgärder såsom exempelvis stenläggning i vattendraget, är det inte lämpligt att sten och annat material tas från de kallmurade eller från de kallmursliknande strukturerna.

Bilder av miljön

Bild 1. Stengrund efter toffelfabriken.

Bild 2. Kallmurad stödmur i åfåran.

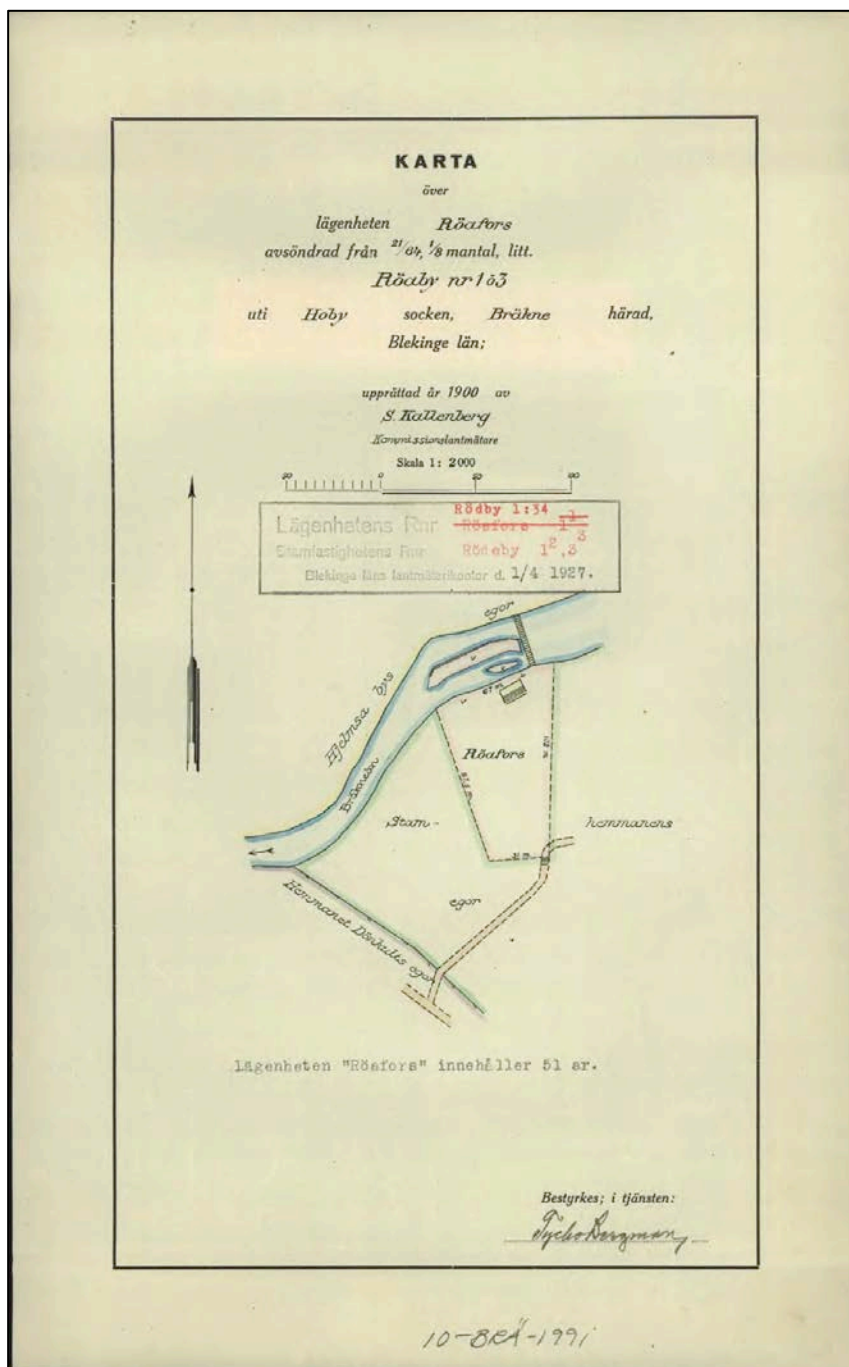

Bild 3. Rester av dammvallen.

Bild 4. Rester av kallmurad stödmur i åfåran.

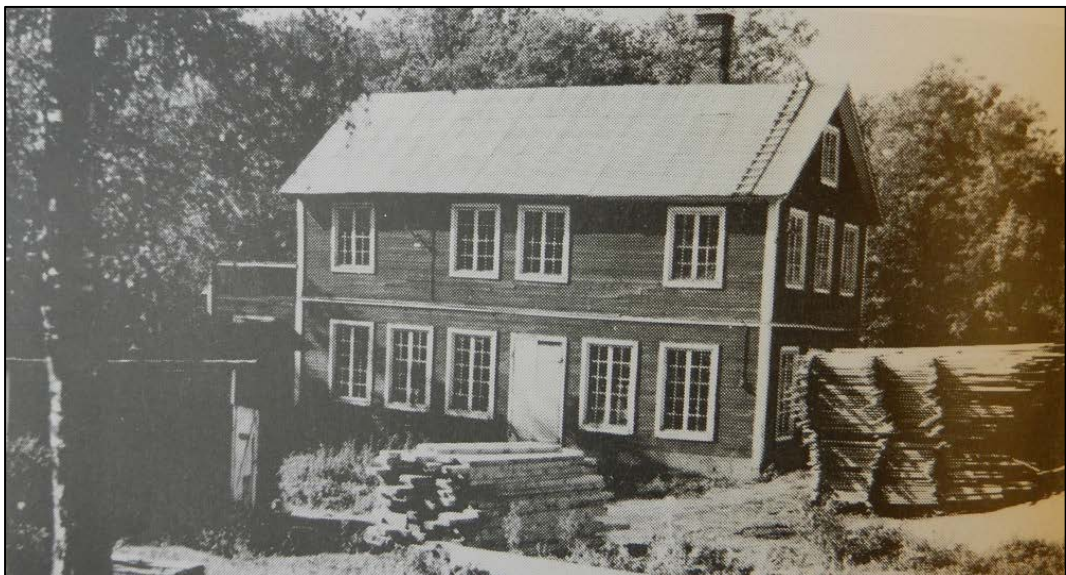
Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Avsöndring från år 1900. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1900, Blekinge län, 10-brä-1991

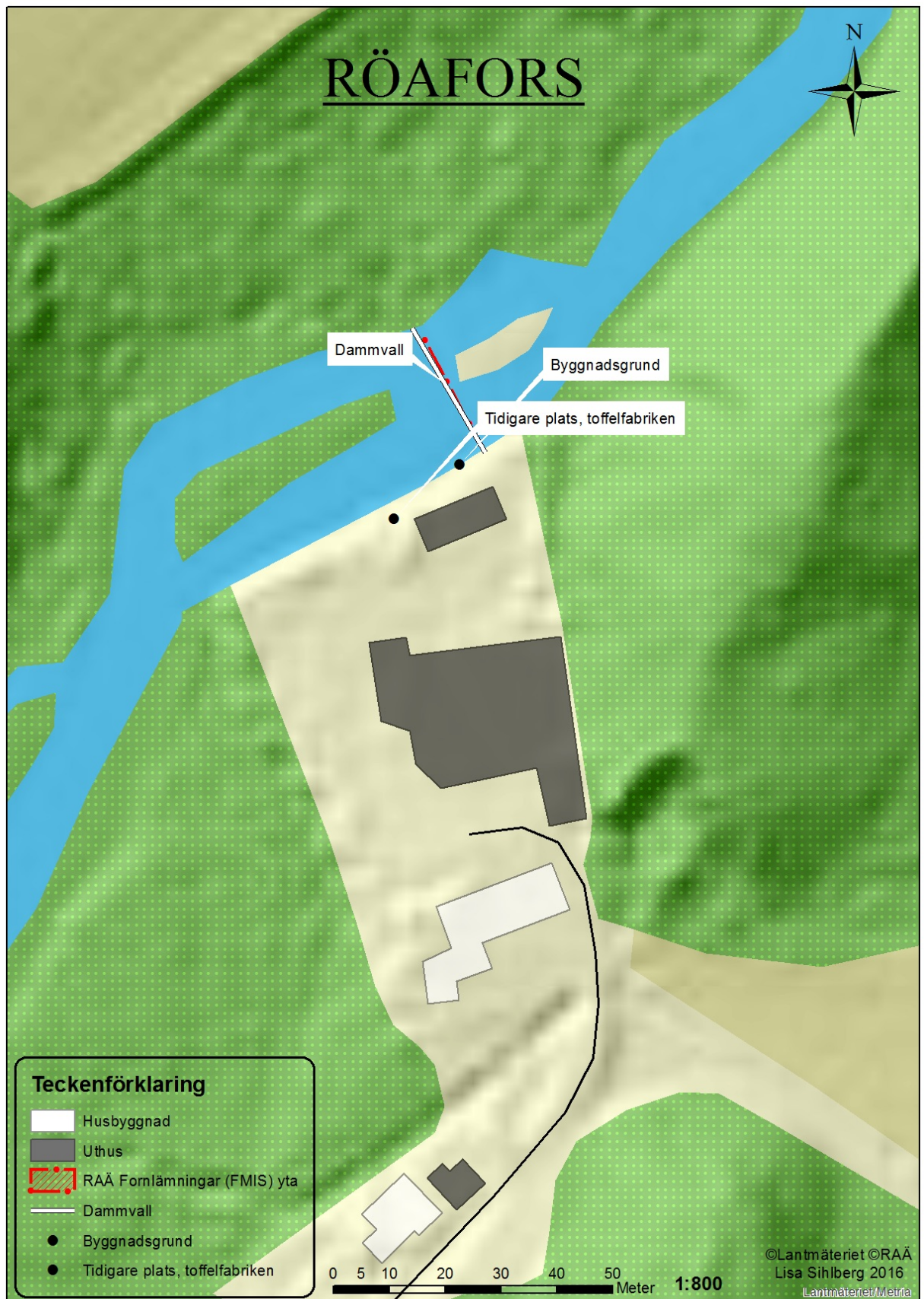

Historisk karta 3. Häradsekonomska kartan visar Rönnefors kvarn från 1915–19. Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomska karta 1915–19, Blekinge län, J112-4-20

Historisk bild 1. På platsen där Rönnefors toffelfabrik låg byggdes efter 1920-talet en modern snickerianläggning som fortfarande är i bruk. Hämtad från: Andersson, 1983, s.32

Kartbilaga

17. Ekfors

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Blekinge län, Ronneby kommun, Bräkne-Hoby socken
<i>HARO:</i>	84 Bräkneån
<i>Byggår:</i>	1899
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL.
<i>Kulturbistorisk värdering:</i>	Kulturbistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kvarvarande byggnad tillhörande kraftstationen. Den murade dammvallen och kvarnrännan. Grundfundament efter byggnader. Dammspegeln.
<i>Kärnvärden:</i>	Lämningarna efter flera olika näringar visar att vattnets kraft har haft en avgörande roll för placering och uppkomst av de olika industriverksamheterna.

Historik

Historiskt sammanhang: Kullagerfabrik, järnmanufaktur och kraftstation

Vid Ekfors anlades 1899 en fabrik för tillverkning av kullager. Henry Olsson och Anders Olsson var de som startade fabriken och de träffades på en resa hem från USA. Anders Olsson utgav sig för att vara ingenjör och hade arbetat många år på en kullagerfabrik i USA. I Bräkne-Hoby kände de fler svensk-amerikanare vilket var anledningen till att de valde att starta en fabrik i detta område. Henry Olsson hade tjänat stora pengar i USA och var den som stod för kapitalet och Anders Olsson ritade maskinerna. Tillverkningen sattes igång och flera arbetare anställdes. När kullagren kom ut på marknaden var det åtskilliga av dem som inte motsvarade fodringarna som köparna hade. Alla kulorna skulle vara lika runda och denna exakthet saknades. Maskinen som utförde den sista finputsningen på kulorna saknades på fabriken och var svår att få tag på. Anders Olsson lämnade plötsligt fabriken och Ekfors efter att några svensk/amerikanska ”fina herrar” hade varit i byn och letat efter honom. Enligt stinsen hade Anders Olsson köpt en biljett till Karlshamn samma dag och inte setts mer i Ekfors. Tillverkningen av kullager upphörde därefter och Henry Olsson drev istället verksamheten vidare med tillverkning av järnvaruartiklar under några år.⁸⁷

På avsöndringskartan från 1899 finns även köpekontraktet för marken där kullagerfabriken byggdes. Säljarna är Edvard Jönsson och hans hustru Karolina Jönsson. Köparna är fabrikörerna Henry A. Ohlsson från Hällaryd och Anders Ohlsson från Malmö. Marken utgjorde 1/71 av stamhemmanets Ekfors No1 areal. Köpesumman var 3000 kronor och en överenskommelse var skriven att 1 maj varje år skulle köparna erlägga jordskäl till stamhemmanet till en avgift på 50 öre.⁸⁸

G. Th. Bogren järnmanufaktur var en fortsättning på den kullagerfabrik som anlagts av Henry Olsson. Bogren var anställd vid kullagerfabriken och när den upphörde så övertog han tillverkningen av olika artiklar, bl.a ryktskrapor, saxslipare, beslag till möbler och koffertar mm. Fabriken brann ner efter några år och Bogren flyttade verksamheten till Hoby samhälle. I tillverkningen användes mycket lättantändligt material bl.a beck och syror och i mitten av 1920-talet, brann även denna fabrik ned. Efter branden i Hoby slutade Bogren med sin verksamhet.⁸⁹

Efter att fabriken i Ekfors brann ned så bildade Henry Olsson, Otto Olsson och Carl Pagels, Hoby kraftaktiebolag. Det blev ett av de första bondekraftverken för elproduktion i landet.⁹⁰

⁸⁷ Andersson, Bror 1983, s. 31–32

⁸⁸ Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1899, Blekinge län, 10-brä-1901

⁸⁹ Andersson, Bror 1983, s. 32

⁹⁰ Wirén, Folke 1962, s. 249–250.

Kraftstation uppfördes 1904 och moderniserades 1921. På 1920-talet byggdes även den nuvarande dammen. Delar av dammvallen, ränna och kraftstationen finns fortfarande kvar. Kraftanläggningen hade ett centralställverk för en spänning av 6000 volt samt två turbiner om 60 hkr. Fallhöjden var 4,6 meter.⁹¹ 1965 upphörde driften av kraftstationen. 1969 ansökte Sydkraft, ägare av kraftstationen, om att få lägga ned kraftverket och samtidigt få bibehålla dammbyggnaden med vissa ändringar. I domstolsmålet förespråkade dåvarande fiskerintendent att hela dammen skulle rivas ut för att gynna fisken i ån. Detta mötte dock hård kritik från lokalbefolkningen som menade att en utrivning skulle innebära en stark förföljning av området. I slutändan beslöts om att behålla dammen och att anlägga en fisktrappa. Dammen revs delvis och en fisktrappa byggdes under 1970-talet.⁹²

Beskrivning av miljön

Ekefordsdammen består av två huvudsakliga delar. Den vänstra delen är en ca 29 meter lång dammbyggnad i huggen sten. Den högra delen är ett ca 14 meter långt skibordsöverfall i betong. I skibordet har det gjutits ett antal betongmurar för att bromsa upp vattnet, öka vattendjupet och skapa en fisktrappa för vattenlevande organismer (bild 3).⁹³

Vid byggnadsgrunderna i det sydöstra området, ner i slänten, finns allehanda skrotdetaljer, såsom betongpannor, eternitplattor och lätt järnslag. Äldre fotografier talar om var det tidigare har stått byggnader (historisk bild 3 och 4).

Lämningen efter kraftverket samt järnmanufakturindustrin är ca 100 x 30 m. Inom området finns en dammvall, kvarnränna, 2 husgrunder (bild 5) samt en kvarstående byggnad (bild 1). Dammvallen är ca 45 meter lång, 3 meter bred och ca 3,5 meter hög (bild 2). Stödmuren är kallmurad i huggen sten. Dammvallen har tre öppningar och är förbunden med en stenramp (bild 4).⁹⁴

Byggnaden som angränsar till åfåran är byggd i ett våningsplan med källare (bild 1 och 6). Fasaden är klädd med rödslammad liggande träpanel. Två korpostfönster av trä i vit kulör finns på byggnadens entrésida liksom på byggnadens baksida. En enkeldörr av trä har ett skyddande skärmtak ovan sig. Ytterligare en lägre, möjligen tillbyggd del finns på byggnadens västra gavelsida. På den här sidan av byggnaden syns även en uppbyggd stensockel av murade huggna stenblock. Byggnadens pulpettak är belagt med takpapp, murad skorsten. En bit bakom byggnaden, ned mot en tidigare åfåra finns murade stenfundament, detta kan vara lämningar från ett tidigare turbinhus. Två torrlagda fåror löper längs med den ena kortsidan av byggnaden.

⁹¹ Torebrink, Petra 2010, s. 129

⁹² Fiskevårdsteknik i Sverige AB (2017) *Ekefors Kvarn, Bräkneån Konsekvensutredning Utrivning*, Länsstyrelsen Blekinge, s. 11–12

⁹³ Fiskevårdsteknik i Sverige AB (2017) *Ekefors Kvarn, Bräkneån Konsekvensutredning Utrivning*, Länsstyrelsen Blekinge, s. 8

⁹⁴ FMIS, Bräkne-Hoby 694

Kulturhistorisk värdering

Fabriksbyggnaden med beståndsdelar

Den kvarvarande byggnaden efter bondekraftverket är en viktig beståndsdel för att förstå platsens användning till näringar av olika slag. Några lämningar efter kullagerfabriken och järnmanufaktur finns inte kvar eftersom de båda brunnit ner.

Stengrunderna är viktiga beståndsdelar för att visa läget för de tidigare industribyggnaderna på platsen.

Dammen och vattenvägarna

Dammen är delvis utriven och ombyggd till fisktrappa under 1960- eller 1970-talet. Dammvallen liksom rännan är väl avläsbara i miljön. Dessa beståndsdelar berättar om platsens tidigare funktion. Vattenmagasinet var en förutsättning för drivandet av verksamheten och är en beståndsdel i att förstå platsen och dess kulturhistoria.

Helhetsmiljön

Den kvarvarande byggnaden tillhörande kraftstationen, den väl bevarade dammvallen och rännan, dammspegeln samt grundfundament efter byggnaderna utgör tillsammans ett kulturhistoriskt värde för platsen. Miljön visar att vattnets kraft nyttjas till olika näringar i ett tidigindustriellt och industriellt Sverige. Lokalbefolkningen har påtalat att dammspegeln har ett rekreativt värde och är viktig för platsens helhetsintryck.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Ekforsdammen bedöms som ett vandringshinder på grund av den branta forsen samt att fisken måste hoppa för att passera dammen. För bottenlevande fauna och fisk som inte hoppar är Ekforsdammen ett definitivt vandringshinder⁹⁵. I förslag till åtgärder begärs en fullständig återställning av Bräkneån vid Ekforsdammen, vilket skulle innebära att helt avlägsna dammbyggnader och skibord och låta ån återgå till sin naturliga fåra till vänster vid dammen⁹⁶.

Ur kulturmiljösynpunkt vore det önskvärt att behålla mer av dammvallen, för att fortsatt kunna förstå kulturmiljön. Den nuvarande fisktrappan är byggd under 1960- eller 1970-tal och har ringa kulturhistoriskt värde. Om denna tas bort skulle en avsänkning kunna göras här, medan den östra delen av dammvallen bibehålls för att fortsatt kunna förstå miljön. Nackdelen ur kulturmiljösynpunkt vid detta alternativ är att dammspegeln förloras.

⁹⁵ Fiskevårdsteknik i Sverige AB (2017) *Ekefors Kvarn, Bräkneån Konsekvensutredning Utrivning*, Länsstyrelsen Blekinge, s. 8

⁹⁶ Fiskevårdsteknik i Sverige AB (2017) *Ekefors Kvarn, Bräkneån Konsekvensutredning Utrivning*, Länsstyrelsen Blekinge, s. 20

Bilder av miljön

Bild 1. Kvarvarande byggnad från tiden då bondekraftverket anlades.

Bild 2. Dammvallen och dammluckor.

Bild 3. Laxtrappan från 1970-talet.

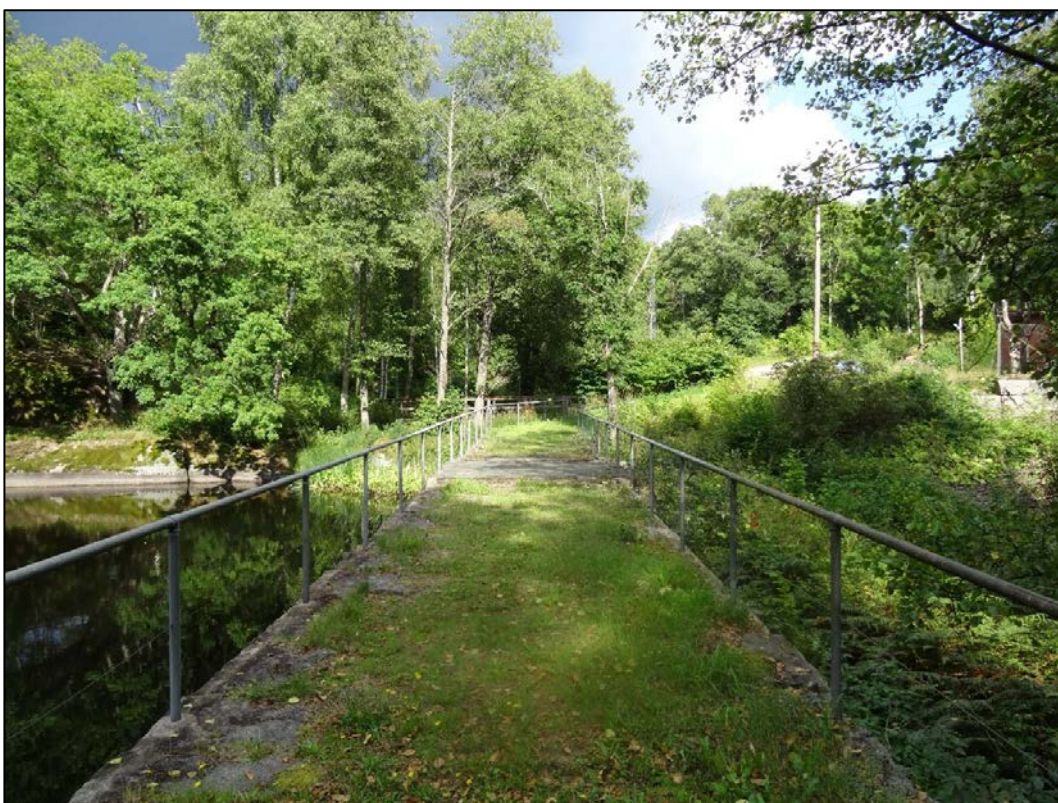

Bild 4. Dammvallen som också fungerat som bro. Foto mot öster.

Bild 5. Stengrund.

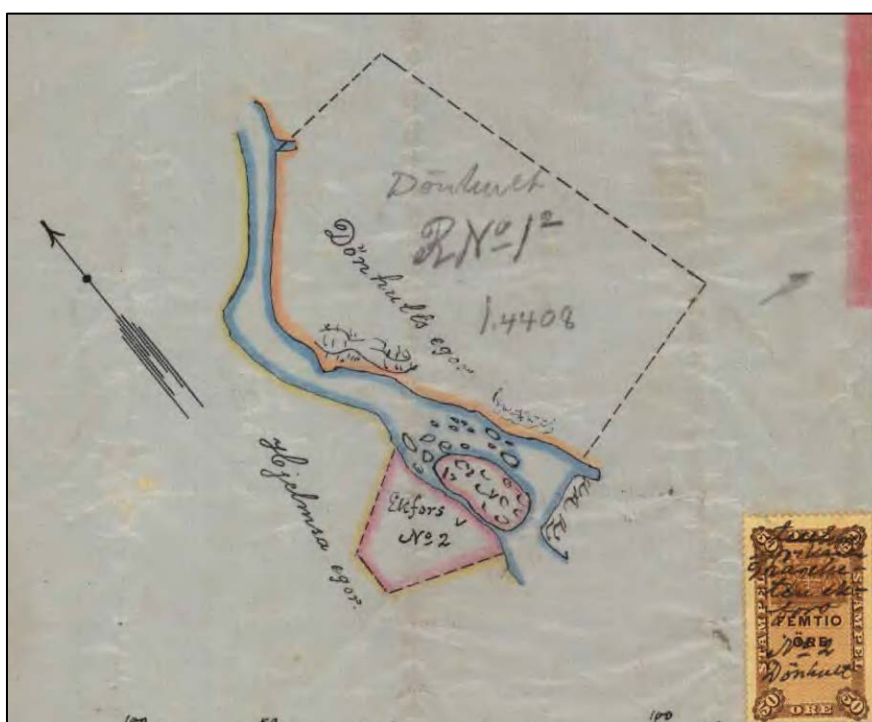

Bild 6. Murad källare till den kvarvarande byggnaden.

Historiska dokument, kartor och bilder

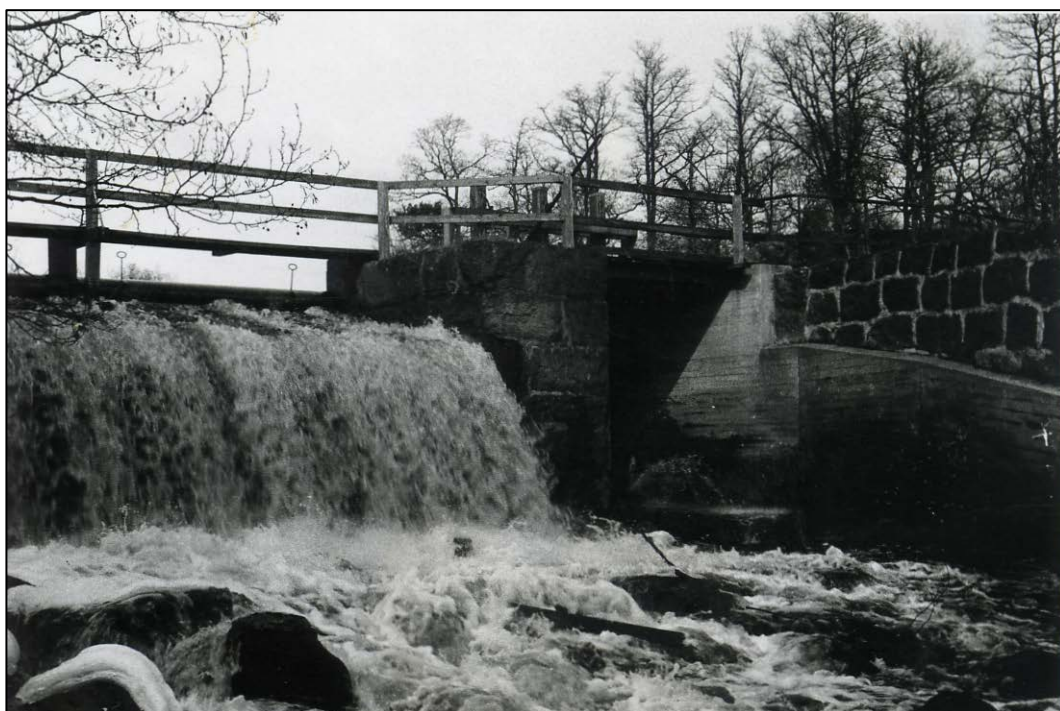
Historisk karta 1. Häradsekonomisk karta över Ekfors fabriksområde 1915–19. Rikets allmänna kartarkiv, Häradsekonomisk karta 1915–19, Blekinge län, J112-4-21

Historisk karta 2. Avsöndringskarta från 1899. Marken köptes av Henry A. Ohlsson och Anders Ohlsson för 3000 kr. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1899, Blekinge län, 10-brä-1901

Historisk bild 1. Äldre på bild på dammvallen. Foto: Privat

Historisk bild 2. Äldre på bild på dammvallen. Foto: Privat

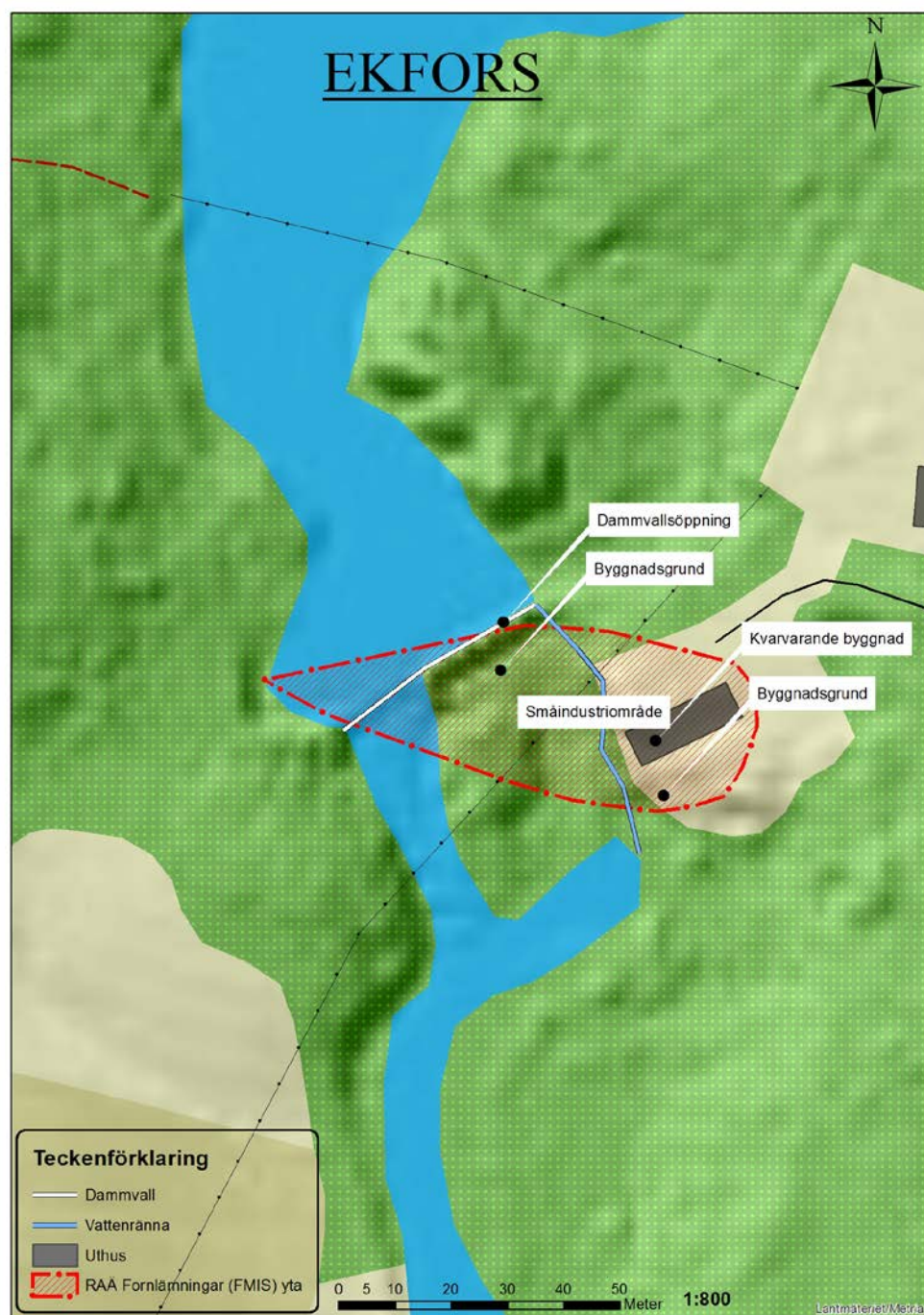

Historisk bild 3. Foto mot öster. Den enda byggnaden som idag finns kvar är den, centralt placerad i bild, byggnad med snedställt plant tak och källare. Källa: Wirén, Folke 1962, s.250

Historisk bild 4. Foto mot öster. Den enda byggnaden som idag finns kvar är den, centralt placerad i bild, byggnad med snedställt plant tak. Foto: Privat

Kartbilaga

18. Evaryds kvarn

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Blekinge län, Ronneby kommun, Bräkne-Hoby socken
<i>HARO:</i>	84 Bräkneån
<i>Byggår:</i>	Evaryds första kvarn byggs troligtvis tidigt 1400-tal eller ännu tidigare. 1840-tal byggdes bostadshuset och gästgiveriet.
<i>Lagskydd:</i>	Kvarnlämningarna samt lämningarna efter bostadshuset och övriga byggnadslämningar är fornlämningar. Lämningarna är i dagsläget felaktigt registrerade som övrig kulturhistorisk lämning men rättelse görs i samband med rapportskrivning.
<i>Kulturhistorisk värdering:</i>	Kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Lämningarna efter kvarnen och sågen. Fundamenten efter dammvallen. Lämningarna efter broöverfarten. Grunderna efter bostadshuset, gästgiveriet, ekonomibyggnaderna och den gamla trädgården.
<i>Kärnvärden:</i>	Kvarnplats med mycket lång kontinuitet. Platsens näringar har brukat vattnets kraft i över 600 år och har en väl dokumenterad historia under flera århundraden.

Historik

Historiskt sammanhang: Kvarn, såg, gård och gästgiveri

Evaryds kvarnhistoria sträcker sig tillbaka ända till medeltiden. År 1419 omnämns Mölleskog (mölla är ett annat ord för kvarn) i den donationshandling till kyrkan som upprättades av adelsmannen och godsägaren Sten Nilsson i Röaby. Därefter kom marken att tillhöra kyrkan i cirka 300 år. Däremot hade kvarnanläggningen i Evaryd olika privata ägare. Under medeltiden skrivs Evaryd i dokumenten som Awerde eller Efredhe. Av de medeltida ägarna av kvarnen finns bl.a dokumenterat att rådsheren och riddaren Johan Slavika på Aspnäs i Uppland köpte Evaryds kvarn 1471 av fru Kristina Mattsdotter i Martorp. Några årtionden senare, under den feodala tiden, återfinns kvarnen i en egendomsförteckning avseende Skåne och Blekinge för adelsmannen Erik Turesson och hans hustru Gunhild Johansson. Platsen har kartbelägg från slutet av 1600-talet och på kartan därifrån markeras tre kvarnsymboler i direkt anslutning till denna plats. En kvarnsymbol markeras ca 100 meter norr om dagens lämningar efter Evaryds kvarn. Mölleskog var ju kyrkans egendom men övergick under prostens Lars Schlyters försorg till privat ägo 1681. Prosten menade att han hade haft utgifter vid uppodlingen av marken och räknande därför den som sin privata mark. Han var en mycket affärsmässig person i andra sammanhang också och hade dessutom juridiska kunskaper, därför är det troligt att försäljningen skedde medvetet och i motsats till donationshandlingarna.⁹⁷ Ryktet sade att anledningen till att prostens sålde Mölleskogsområdet var för att finansiera sin dotters hemgift. Kyrkan försökte senare ogiltigförklara prostens försäljning av marken, utan att lyckas. När exakt som marken i Mölleskog sammanfördes med Evaryds kvarns ägor vet man inte. Däremot processade prostens emot kvarnens dåvarande ägare Måns Klementsson, först 1720 och sedan 1722. Anledningen var att prostens ville stämma kvarnägaren för att denne byggt en bro mellan Evaryd och Hoby. Prosten hävdade att folk som gick över bron var inne och skadade ”hans” egendom i Mölleskog. Under 1700-talet fanns ca 40 kvarnar i Hoby socken och de flesta var små husbehovskvarnar. Däremot de två kvarnarna som låg i Evaryd och som på denna tid beskrevs som ”Efvaryd Qvarnar”, var större och därmed skattepliktiga. De två närliggande kvarnarna hade periodvis olika ägare och periodvis samma ägare. Under början av 1700-talet är Evaryds kvarnar iblandade i en rad tvister och stämningar fram och tillbaka mellan olika personer. Efter många turer tar till slut Måns Persson över den ena Evaryds kvarnen 1724. Måns Persson verkar inte vilja gräva ner stridsyxan, utan fortsätter med olika stämningar. Först stämmer han den tidigare ägaren Måns Klementsson, sedan går han ihop med den andra kvarnägarens i Evaryd, Nils Andersson och stämmer en rad hemmansägare i bygden och påstår att de malt säd åt andra än sig själva, vilket var förbjudet i deras kvarnar. 1727 fortsätter den rättsliga härvan när man försöker reda ut om köpehandlingarna bara avser kvarnen eller om de även inkluderar inventarierna. Samma år gör även Persson och Andersson en ny stämning på samtliga hemman som äger skvaltkvarnar och sågverk, både uppströms och nedströms i Hoby socken.

⁹⁷ Persson, Göran 2003, s. 50

Anklagelserna handlar åter igen om b.la olovlig malning och olagliga uppdämningar som orsakar vattenbrist. De anklagade nekar förstås till anklagelserna. Nils Andersson höll sig inte alltid själv till lagen, utan åkte fast 1745 i en brännvinsrazzia. Han åtalades men slapp undan med en varning.⁹⁸

I dokumentation från 1734 beskrivas att byarna längs Bräkneån levererar timmer genom utflottning. Bräkneån blev inte allmän flottled förrän 1817. Vid Evaryds hjulkvarnar anlades en flotträdda på 107 meter genom flodluckan. Timret kunde flyta obehindrat flyta genom Evaryd, fram till strömfallet där Vasabäcken infaller.⁹⁹

1840 köpte Sven Peter Håkansson Evarydskvarnen och det är nu kvarnens storhetstid börjar. Han var krögare ifrån Karlshamn och han lät bygga ett vackert bostadshus och ett pampigt stenhus för att bedriva ett gästgiveri. Platsen låg strategiskt längs den vältrafikerade vägen mellan Ronneby och Karlshamn. Han avlider 1858, endast 52 år.¹⁰⁰ Därefter tar dottern Sara Matilda över verksamheten. Hon gifter sig med en välbärgad sjökapten, vid namn Christian Lantau. Båda makarna är driftiga och utvecklar successivt verksamheten. B.la bygger de en sågkvarn i närheten av mjölkvarnen. Under samma tid försvinner den konkurrerande kvarnen i Evaryd, på vilket sätt är okänt. 1867 avlider Christian Lantau och verksamheten bedrivs vidare av änkan Sara Matilda. Hon gifter sedan om sig med handlaren och nämndemannen Per Persson. När sedan Sara Matilda går bort 1898, tar yngsta dotter Nona över verksamheten. Per Persson och hans son från tidigare äktenskap Ernst Persson, hjälper Nona i sin roll som kvarnägare.¹⁰¹ Evaryds kvarn blomstrade under Nonas ledning och hon ansågs vara mycket driven och handlingskraftig. Kvarnen var under denna period också känd för sina festligheter, där musiker bjöds in för att spela för de extravaganta gästerna. Kvarnen och sågen hyrdes ut och familjen levde gott på arrendeinkomsterna.¹⁰²

Evaryds bron har även den varit ett objekt för konflikter under olika perioder, så även på familjen Lantaus tid. Bron var en genväg både för bönder och skolbarn men både Nona och Ernst var förargade över att de genade på deras privata mark. Lokalbefolkningen gick till den stränga prästen som först tyckte att familjen Lantau hade rätten på sin sida att neka folk att använda bron. Ernst vaktade den noga. Det var inte förrän prästens konfirmander kom försent till församlingsverksamheten, som prästen tog tag i problemet. Efter att prästen talat kvarnägarna till rätta infördes ”dispens” för skolelever och konfirmander.¹⁰³

Under 1920-talet började de ekonomiska problemen, genom b.la de skattemässiga förändringar som skedde i landet och de varierande inkomsterna som långsiktigt visade på att kvarnen gick med förlust. Nona kallar hem sin

⁹⁸ Persson, Göran 2003, s. 52.

⁹⁹ Torebrink, Petra 2010, s. 28

¹⁰⁰ Persson, Göran 2003, s. 53

¹⁰¹ Persson, Göran 2003, s. 54–55

¹⁰² Persson, Göran 2003, s. 56

¹⁰³ Persson, Göran 2003, s. 67

Harry som bor i Tyskland, för att hjälpa henne att rädda kvarnen. Tyvärr var det inte mycket han kunde göra i och med den stora börs krisen som skedde i Wall Street 1929 och förde med sig massarbetslöshet och den värsta depressionen som världen hade skådat.¹⁰⁴ 1932 nådde krisen till Sverige och Evaryds kvarn gick i konkurs och verksamheten hamnade under förvaltning. Sydkraft gick samtidigt in och köpte anläggningarna med avsikt att nyttja vattenkraften i ån. Familjen Lantau bodde kvar i boningshuset men nu som hyresgäster. Under 1930-talet dog alla i den äldre generation och det var bara sönerna Harry och Rolf kvar från familjen Lantau. Rolf flyttade därefter och kvar på gården fanns bara Harry. Han hankade sig fram genom lön från arrendatorerna och från att fiska i ån.

Otaliga vandringssånger och spökhistorier som berättats av ögonvittnes finns kopplade till Evaryds kvarn. Det sägs också ligga en förbannelse över gården som finsk arbetare ska ha uttalat vid sekelskiftet. Finländaren blev på något sätt lurad på pengar av gårdens ägare och uttalade förbannelsen: ”Lika fattig som jag är idag, lika fattiga ska ni själva bli innan ni dör”. Och lika fattiga blev de ju till slut. Det finns även otaliga historier där personer som arbetat eller befunnit sig på gården, sett de döda familjemedlemmarna i familjen Lantau gå igen.¹⁰⁵

Intresset från arrendatorer svalnar och under 1940–50-talet börjar gården och kvarnen förfalla. Även Sydkrafts har tappat intresse för kraftförsörjning och de försöker istället att komma ur affären.¹⁰⁶ 1959 köper juristen Ivan Wahren från Stockholm, gården och kvarnen som sommarbostad. Wahren är först lite skeptisk till hur han ska hantera situationen med Harry. Han får till sist bo kvar i sitt rum i huset mot att han hjälper till med praktiska saker angående husets skötsel. Efter att Harry avlidit 1969, stod nu huset helt tomt förutom några veckor på sommaren när familjen Wahren vistas där. Ovälkomna gäster och vandaler återkommer ständigt, trots att en granne hjälper till att hålla uppsikt över huset. En aprilnatt 1973 så larmas den lokala brandkåren, det är boningshuset som brinner. Man misstänker att de nattliga objudna gästerna lekt med tändstickor eller med vilja tänt på huset. Huset brinner ner och kvar blir bara stengrunden.¹⁰⁷ Härmed tar den långa kontinuitet av verksamheter slut och kvar finns i dagsläget endast ruiner.

Numera äger en samfällighet fallet tillsammans. Kommunen köpte marken runtomkring fallet på 1960-talet.

Beskrivning av miljön

I FMIS beskrivs Evaryds kvarn på följande sätt: I område finns lämningar efter 1 dammvall (bild 5 och 6), 1 kvarngrund, 1 grund efter ett sågverk (bild 7), 1 bostadshusgrund (bild 1) samt 2 grunder efter ekonomibyggnader.

¹⁰⁴ Persson, Göran 2003, s. 59–60

¹⁰⁵ Persson, Göran 2003, s. 62

¹⁰⁶ Persson, Göran 2003, s. 61

¹⁰⁷ Persson, Göran 2003, s. 68–69

Dammvallen är ca 25 meter lång och 3–4 meter bred gjord av kallmurad, huggen sten.

På åns västra sida finns lämningar kvar från kvarngrund, bostadshusgrund och 2 grunder efter ekonomibyggnader. I västra delen ligger det också två halva kvarnstenar. Kvarngrunden är kallmurad och ca 9x8 meter och 1 meter hög. Bostadshusgrunden är 15x10 meter med en 5x5 meter stor vinkel. I grunden finns även ett spismursröse.

Söder om husgrunden finns en terrassmur och i väst och norr ligger stenmurar. Norr om husgrunden finns två grunder efter ekonomibyggnader. Den ena är kallmurad och 16x6 meter. Mot vägen i väster finns ytterligare en lämning efter en byggnad. Den är 17 meter lång och väggpartiet är 2 meter hög och gjort av hålsten. Norr om grunderna finns en ca 65 meter lång och 1–2 meter bred, torrlagd åfåra. På den östra åstranden finns grunden efter sågkvarn, den är kallmurad och ca 15x10 meter och 2 meter hög. Nedströms från dammvallen finns en gångbro i betong med brofästen av huggen sten (bild 5).¹⁰⁸

På andra sidan av ån, från lämningarna efter kvarnbyggnaden finns en bevarad träbyggnad med källare och röd panel (bild 4). Byggnaden finns med på ett vykort från 1903 (historisk bild 4) samt på kartan från den häradseconomiska kartan från 1915–1919 (historisk karta 3).

Det finns rester av dammvallen och grunder på båda sidor om ån. Marken sydväst om bron är omrörd med högt vatten p.g.a. dammen vid Snittinge. Det finns eventuellt fler lämningar på denna sida nedströms bron. Delar av kvarnstenar är utspridda över området.

Kulturhistorisk värdering

Kvarn och sågbyggnaden samt gårdsbyggnader med beståndsdelar

Platsen har flertalet grunder och lämningar efter kvarnen, sågen, bostadshuset, gästgiveriet och ekonomibyggnader. Den enda byggnad som står kvar i gott skick är den röda 1 ½ plans byggnad med tillhörande källare. Den bedöms vara från andra hälften av 1800-talet. Grunderna samt ekonomibyggnaden anses ha ett kulturhistoriskt värde eftersom de är viktiga spår efter den långa kvarnverksamhet som funnits på platsen i över 600 år.

Dammen och vattenvägarna

Dammen är utriven, möjligen utgör stenar i vattenfåran någon form av vandringshinder. Stora delar av strukturerna finns kvar efter den gamla Evarydsbron som går över Bräkneån, vissa delar är renoverade. Brostrukturerna är viktiga beståndsdelar i miljön som visar hur bron sett ut under lång tid.

¹⁰⁸ FMIS, Bräkne-Hoby 973

Helhetsmiljön

Lämningarna efter äldre tiders verksamheter i Evaryd är till stor del borta och kvarstår endast i form av grunder. Den långa och rika historien kring Evaryd motiverar dock att platsen sammantaget bedöms ha ett kulturhistoriskt värde.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Ur kulturmiljösynpunkt vore det önskvärt att behålla lämningarna efter de verksamheter som funnits på platsen, samt fundamenten efter bron även om denna inte anses som en fornlämning eftersom den fortfarande används. Då kvarnen, sågen samt bostadshuset, gästgiveriet och dess ekonomibyggnader är fornlämningar krävs tillstånd enligt kulturmiljölagens (KML) 2 kapitel för att få utföra eventuella ingrepp i miljön. Kulturmiljön beskrivs i FMIS som ett Småindustriområde och innefattar de lämningar som nämns ovan.

Den äldre dammvallen och åfårorna kan rensas och förändras utan att göra påtaglig inverkan på kulturmiljön.

Bilder av miljön

Bild 1. Lämningar efter boningshuset, som byggdes 1840 och brann ner 1973.

Bild 2. Stengrund.

Bild 3. Stentrappa med stengrund till bostadshus i bakgrunden.

Bild 4.
Ekonomibyggnad som ligger i nära anslutning till kvarnen och sågen. Byggnaden finns med på vykortet från 1903 i Historisk bild 4.

Bild 5. Den renoverade bron vid Evarydskvarn och resterna av den borttagna dammvallen i förgrunden.

Bild 6. Lämningar efter dammvallen som delvis är utriven.

Bild 7. Lämningar efter sågen som troligen är från senare delen av 1800-talet. Info och bild: Petra, Torebrink, 2007

Bild 8. Dammspegeln.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Geometrisk avmätning från 1688 visar Evaryds kvarnar i Evaryds by. Lantmäteristyrelsens arkiv 1688. Tre kvarnsymboler markeras på denna karta, två markeras som Evaryds kvarnar och en kvarnsymbol markeras ca 100 meter norr om Evaryds kvarn. Geometrisk avmätning från 1688 visar Evaryds kvarnar i Evaryds by. Lantmäteristyrelsens arkiv, Geometrisk avmätning 1688, Bräkne-hoby socken, Evaryd nr 1–11 o 13

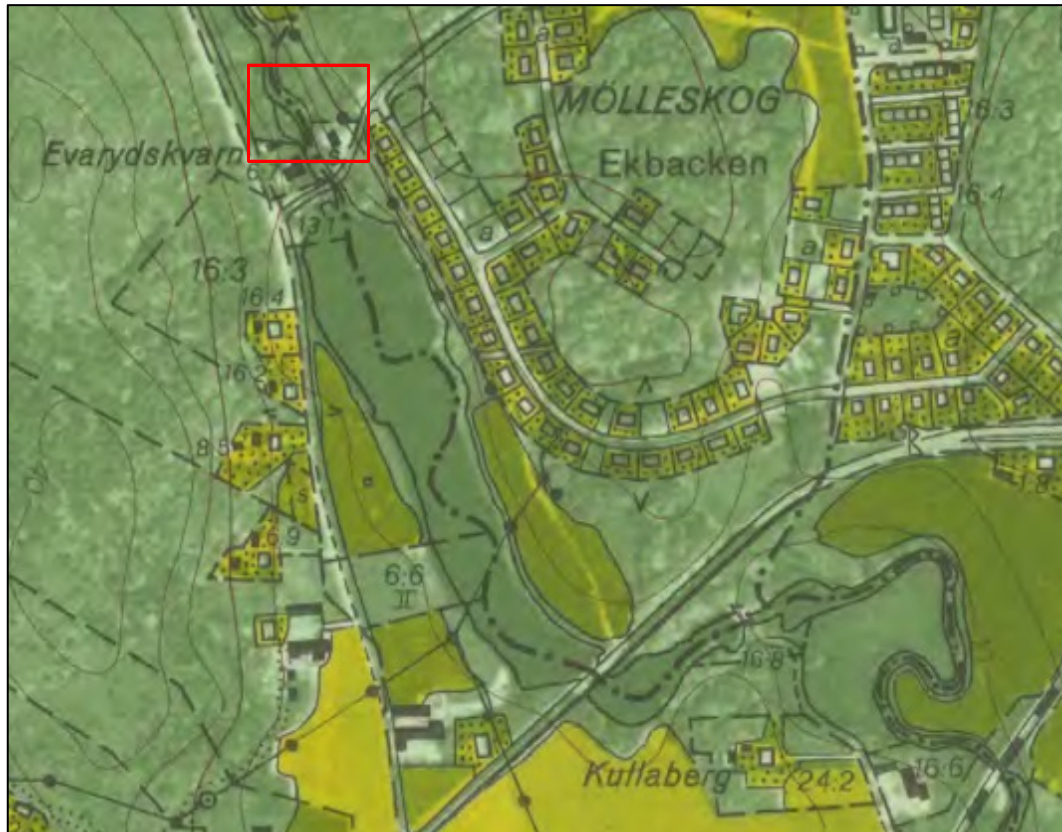
Historisk karta 2. Vid storskiftet på Evaryd bys inägor 1797 syns Evaryds kvarnar och alla byggnader är markerade. Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på inägor 1797, Blekinge län, Bräkne-hoby socken, Evaryd nr 1–11 o 13

Historisk karta 3. Hemmansklyvning 1913. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Hemmansklyvning 1913, Blekinge län, 10-brä-310

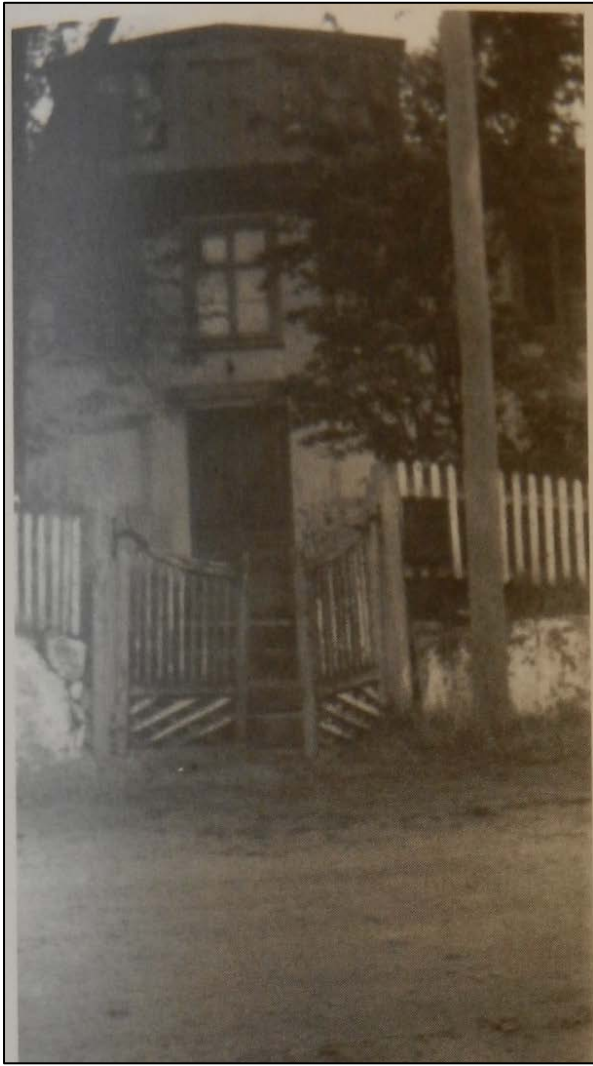

Historisk karta 4. Häradsekonomska kartan från 1915–19. Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomska kartan 1915–19, Blekinge län, J112-4-21

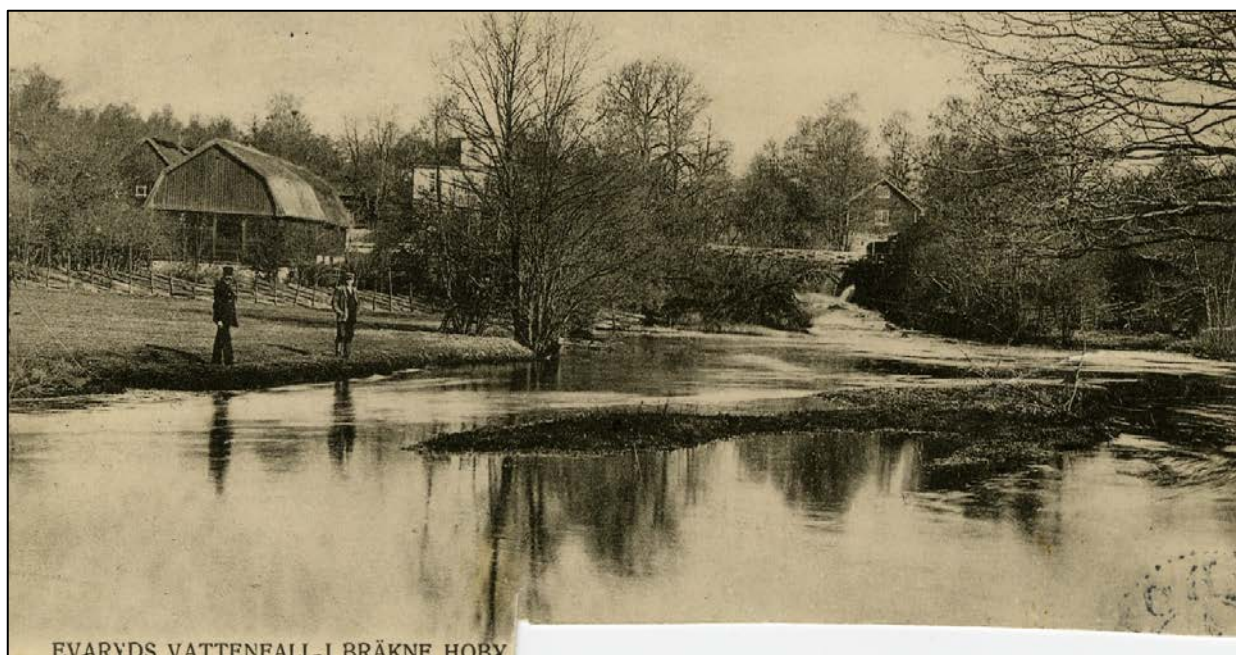

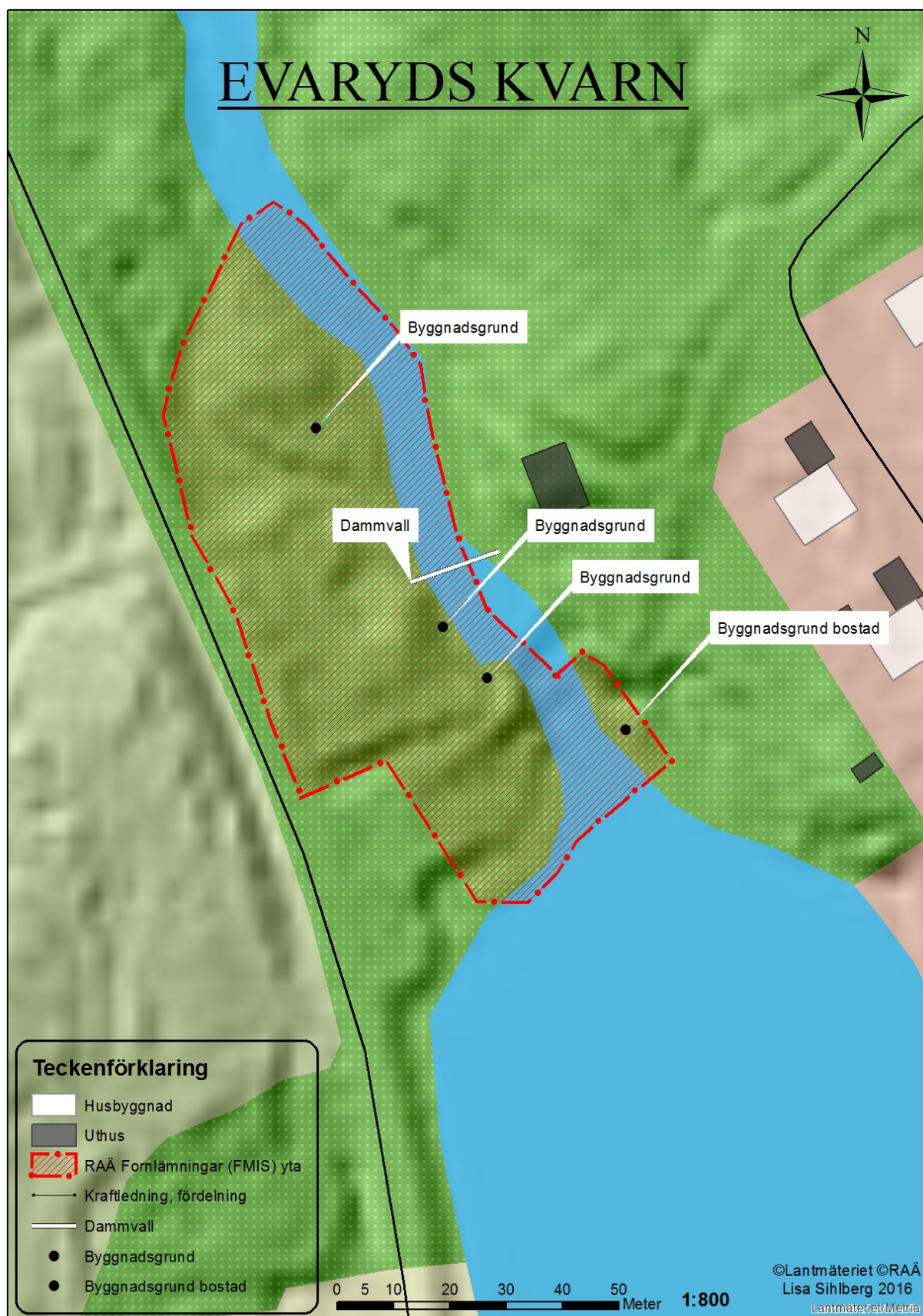
Historisk bild 2. Ernst Persson står på Evarydsbron, framför boningshuset, tidigt 1900-tal. Bild hämtad från: Persson, Göran 2003, s. 55

Historisk bild 3. Många rykten gick att det spökade vid Evaryds kvarn och gård och många var rädda att gå förbi efter mörkets inbrott. Flera gengångare hade setts vid olika tillfällen. Efter 1940-talet blir kvarnen och gården alltmer förfallen och intrycket av en spöklik plats blir ännu tydligare. Årtal okänt. Bilden är hämtad från: Persson, Göran 2003, s. 65

Historisk bild 4. Vykort poststämplat 1903, som visar Bräkneån, Evarydskvarn och gården. Ekonomibyggnaden längst till höger på bilden, finns kvar än idag. Vykort från privat ägo.

19. Snittinge

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Blekinge län, Ronneby kommun, Bräkne-Hoby socken
<i>HLARO:</i>	84 Bräkneån
<i>Byggår:</i>	Den första kvarnen byggdes på 1600-talet. Den sista kvarnen och sågen byggdes år 1900.
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL. Kan finnas fornlämningar under mark.
<i>Kulturbistorisk värdering:</i>	Visst kulturbistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Lämningar efter kvarnar, såg och kraftstation på den södra sidan av Bräkneån. Dammvallen.
<i>Kärnvärden:</i>	Kvarnplats med lång kontinuitet. Lämningarna berättar om platsens funktion under flera århundranden. Vattenkraften har haft en avgörande roll för näringarna.

Historik

Historiskt sammanhang: Kvarn, såg och kraftstation

I Snittinge har det funnits kvarnar sedan 1600-talet. På en karta från 1688 finns Snittinges kvarn utritad strax söder om Evaryds kvarnar¹⁰⁹. Snittinge omnämns i domböckerna första gången 1739 och en kvarn finns med på storskifteskartan från 1797 som en samfälld kvarn för två gårdar i Evaryds by. Kvarnen finns även med på enskifteskartan från 1807 och laga skifteskartan från 1847.

Under 1800-talet fanns många kvarnar, både tullkvarnar och husbehovskvarnar längs denna del av Bräkneån. Mot slutet av 1800-talet lades många kvarnar ner och för att skapa stabilitet, bestämdes det att malningen skulle koncentreras till ett fåtal större kvarnar. År 1825 fanns ca 61 kvarnar vilket hade minskat till endast 11 stycken år 1900. På initiativ av häradshövding Trädgårdh anlades i samband med enskiftet, en kvarn och en såg vid Snittinge. Kvarnen stod klar år 1900 och var i bruk till åtminstone till 1930-talet.¹¹⁰

Under 1940-talet fick folkskolanselever lära sig simma nedanför Snittingefallet. För att klara simborgarmärket fick de simma flera gånger fram och tillbaka för att få ihop de 200 meter som krävdes. Man var noga med att barnen skulle akta sig för fallet och inte bada nära det. Barnen simmade och badade här fram till att kraftverket byggdes 1950.¹¹¹

Sågen och hyvelverket drevs fram till 1945. 1947 höjdes dammen med en meter och fallet elektrifierades med en generator på 130 kWA. Den togs sedan bort 1959. Skyddsräcket som syns idag byggdes under mer modern tid.¹¹²

Fiskvägen i form av en kammartrappa byggdes och togs i bruk 1972¹¹³.

Beskrivning av miljön

Det finns idag ett betongdämme, enstaka och fragmentariska grundfundament, en gjuten vattenränna och en fisktrappa. Betongdämmet är ca 30 meter långt i vinkel. Vallen är ca 2 meter hög med en total fallhöjd av 3 meter. I vallen finns 4 gjutna strävpelare, ca 0,5 meter tjocka. Möt söder finns en spetlucka som är ca 2 m bred (bild 2). Vid besöket rann vattnet över delar av betongdämmet och vid norra delen i en öppning till fisktrappan (bild 3). I den södra delen finns en gjuten vattenränna som är ca 7x4 meter (Ö-V). Den är ca 4 meter hög och består av 0,5–1 meter tjocka gjutna betongväggar. I den södra delen av vattenrännas väggpartier finns en ingjuten kallmurad del, som är ca 5 meter lång, 1 meter hög och ca 0,5 m tjock, med 2 inkilade järndubbar.

¹⁰⁹ Lantmäteristyrelsens arkiv, Geometrisk avmätning 1688, Blekinge län, Bräkne-Hoby socken, Evaryd nr 1–11 o 13, akt I1:35

¹¹⁰ Wiren, Folke 1962, s. 242–243

¹¹¹ Informationsskylt vid Snittinge

¹¹² Hobybygden 2007, s.31

¹¹³ Länsstyrelsen, 2017, Åtgärder i Vatten.

<https://atgarderivatten.lansstyrelsen.se/frmAtgard.aspx?AtgID=23312&ProjID>

På den södra sidan av vattendraget är platsen för den äldre kvarnen och kraftverket. Spåren av sten och stenfundament är sporadiska.

Ca 4 meter sydväst om dämnet finns en grund. Den är ca 4x3 meter och består av kallmurade kanter av tuktade stenar. Den är delvis fylld av sentida grusbeläggning (bild 4). Vid den södra sidan av vattendraget, öster om vattenrännan och dämnet, finns spridda och fragmentariska rester från byggnadsgrunderna som fanns här tidigare. Platsen består mest av sten med inslag av enstaka kallmurade strukturer.

Platsen har de senaste åren ingått i leaderprojektet "På Bräknecykel i Sveriges Trädgård", där syftet har varit att välja ut ett antal platser längs med Bräkneån som ska röjas och förbättras för att bli mer attraktivt för allmänheten. Vid Snittingefallet har man bland annat röjt upp och byggt en ny trappa och gångbroar vid fallet. Man har även gjort parkeringsplatser, anlagt stigar, sått gräs och gjort sittplatser och grillplatser.¹¹⁴

Kulturhistorisk värdering

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Lämningarna efter kvarn, såg och kraftstationen består endast av fragmentariska grundfundament och är i dåligt skick. Lämningarna har därför endast ett visst kulturhistoriskt värde.

Dammen och vattenvägarna

Dammvallen som är gjord i gjuten betong är det bärande uttrycket i den kulturhistoriska miljön vid Snittinge. I kulturmiljön vid Snittinge är dammvallen därför den viktigaste komponenten ur ett kulturmiljöperspektiv.

Helhetsmiljön

Platsens har haft kontinuitet som kvarnplats under flera hundra år. Som helhetsmiljö är spåren mer eller mindre svåra att avläsa i miljön med undantag av dammvallen. Sammantaget bedöms platsen ha ett visst kulturhistoriskt värde.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Det är av stort biologiskt värde att vandringsmöjligheterna förbättras vid Snittinge. Då de kulturhistoriska värdena är av ett visst värde gjordes en avvägning av de olika intressena av Länsstyrelsen i yttrande 2015-09-24 i ärende 531-4222-14. Sammantaget gjordes bedömningen att en utrivning var det bästa alternativet. Om möjligt rekommenderade att delar dammkroppen skulle bevaras som minne från den tidigare verksamheten.

¹¹⁴ Nordström, M. 2013, Bräknebygden, Snittingefallet - ett nytt utflyktsmål .
<http://webnews.textalk.com/bygd-i-samverkan/snittingefallet-ett-nytt-utflyktsmal>

Bilder av miljön

Bild 1. Snittingefallet med fiskväg till höger. Foto: Petra Torebrink 2007

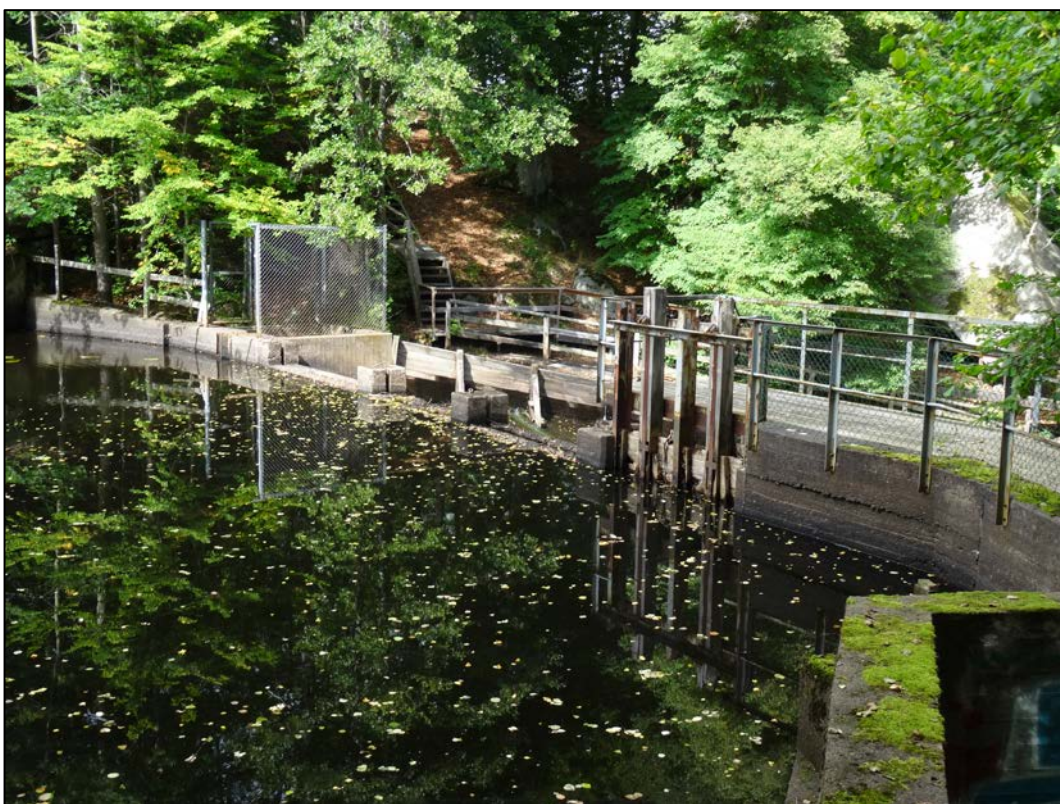

Bild 2. Dammvallen med spettlucka.

Bild 3. Snittingefallet med fiskväg till höger.

Bild 4. Stengrund.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Geometrisk avmätning från 1688 visar Snittings kvarn vid nr 4, strax söder om Evaryds kvarnar och var samfällad mellan två gårdar i Evaryd by. Lantmäteristyrelsens arkiv, Geometrisk avmätning 1688, Blekinge län, Bräkne-Hoby socken, Evaryd nr 1–11 o 13

Historisk karta 2. Vid storskiftet på Evaryd bys inägor 1797 är Snitting tydligt utmärkt på kartan. Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på inägor 1797, Blekinge län, Bräkne-hoby socken, Evaryd nr 1–11 o 13

Historisk karta 3. Häradsekonomska kartan från 1915–19. Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomska karta 1915–19, Blekinge län, J112-4-21

Historisk karta 4. Ekonomiska kartan från 1971. Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomisk karta 1971, Blekinge län, J133-3 F6b73

Historisk bild 1. Målning av Gustav Arnolds, okänt årtal. Nedanför fallet hade byns män ett badställe och en bit längre neråt ån badade kvinnorna. Hämtad från: Hobybygden 2007, s.31

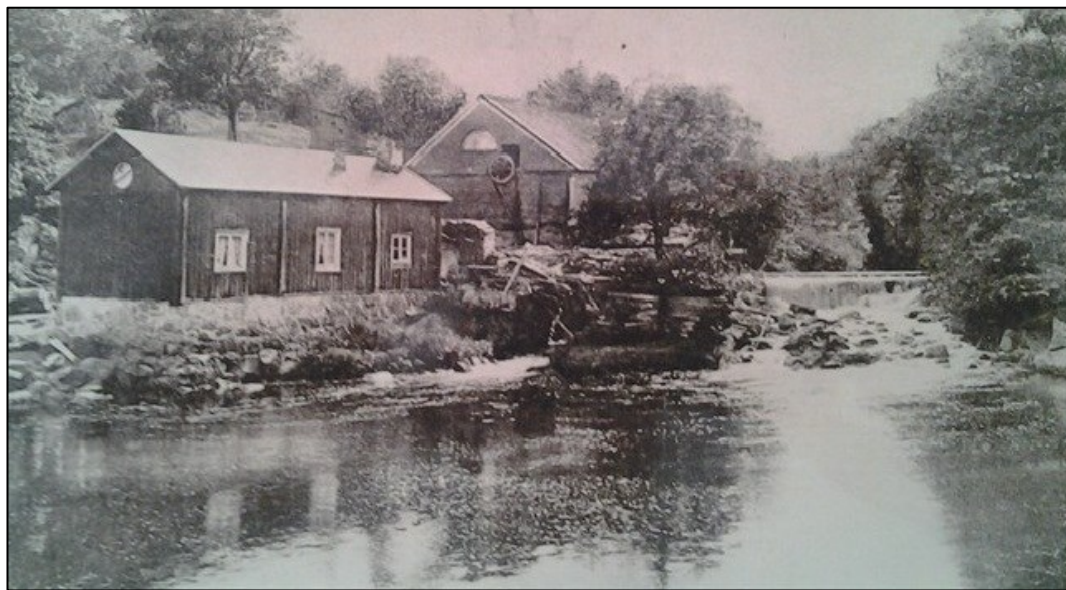
Historisk bild 2. En av de kvarn- och sågverksbyggnader som uppfördes i Snittinge år 1900 på initiativ av häradshövding Trädgårdh. Foto från Wiren, Folke 1962, s 243

Historisk bild 3. Vykort från 1903 som visar sågen och kvarnen vid Snittinge. Foto: Privat.

Historisk bild 4. Snittinges kvarn tidigt 1900-tal. Foto tillhörande Blekinge Museum.

Historisk bild 5. Snittinges kvarn. Okänt årtal. Foto: Privat.

Kartbilaga

20. Björstorps kvarn och såg

<i>Län, Kommun, Socken:</i>	Blekinge län, Ronneby kommun, Bräkne-Hoby socken
<i>HARO:</i>	84 Bräkneån
<i>Byggår:</i>	Skriftliga belägg för skvaltsåg 1699. Nuvarande kvarnbyggnad troligen 1800-tal, ombyggd 1933.
<i>Lagskydd:</i>	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL.
<i>Kulturbistorisk värdering:</i>	Högt kulturhistoriskt värde
<i>Värdebärande beståndsdelar:</i>	Kvarnbyggnad med turbiner, kvarnverk och maskiner, lämningar efter äldre bro och hjulgrav, kallmurade sidovallar i ån, bykstuga, ekonomibyggnad, bostadshus, äldre vägsträckning, stengärdesgård.
<i>Kärnvärden:</i>	Kvarn- och sågverksamhet sedan 1600-tal. Teknikhistoria tidigt 1900-tal. Mötesplats i byden.

Historik

Historiskt sammanhang: Kvarn och såg, mötesplats i bygden

På Brudaberget vid kvarnområdet finns ett stenåldersröse vilket indikerar att platsen har en lång kulturell kontinuitet som boplat. ¹¹⁵

År 1699 finns en hänvisning i domböckerna till en tvist om en skvalta i Björstorp där två nämndemän beordras besiktiga "kvarnen med damm och såg" ¹¹⁶. Här kan vi inte säkert veta om det var en skvalta som drev både ett kvarnstenspar och en såg, eller om det var en skvalta som enbart var en såg (en skvaltsåg), eftersom det ofta händer, att vattendrivna sågar trots att de inte är sågar, ändå kallas för kvarnar. Detsamma gäller väderkvarnar, att det händer att de kallas kvarnar trots att de är vädersågar. Däremot vet vi att det åtminstone var en skvaltsåg.

År 1735 handlar det åter om konkurrens och förfång för andra. En bonde i Väby har trots Evaryds (uppströms) protester fått tillstånd att sätta upp en kvarn. I samband med detta noteras att "större delen av åborna på varan (utmarkerna vid kusten) menade på hur nyttigt och angeläget för dem det var om de finge betjänas av denna kvarn och därmed undvika den mycket längre och svårare vägen till Evaryds kvarnar. I synnerhet som de ofta får vända hem i oförrättat ärende då kvarnarna i brist på vatten inte kan mala." Det framgår också att Evaryds kvarnar vid denna tidpunkt fortfarande är skvaltkvarnar. ¹¹⁷

På en storskifteskarta från år 1760 ¹¹⁸ (historisk karta 1) markeras vid platsen en vattenanknuten byggnad på vardera sidan vattendraget, ytterligare två vattennära byggnader söder om dessa på östra sidan ån, samt en vägbro strax norr om byggnaderna.

På en enskifteskarta från år 1813 ¹¹⁹ (historisk karta 2) markeras en kvarnsymbol på bägge sidor om vattendraget vid platsen, där den östra bär namnet "Wäby qwarn". Även här markeras en vägbro strax norr om.

På en generalstabskarta från år 1870 ¹²⁰ är en kvarnsymbol utmärkt på östra sidan av vattendraget strax söder om en vägbro vid platsen.

Anläggningen hade tidigare två vattenhjul. Upptagningsområdet var relativt stort, södra halvan av Bräkne-Hoby och det var en mötesplats. ¹²¹ Den nuvarande kvarnbyggnaden uppfördes troligen på 1800-talet i tre våningar. ¹²² Omkring år

¹¹⁵ Wennerberg, Klas, 20. *Björstorps kvarn*, i Hobybygden 2007, Bräkne-Hoby en blekingsk socken, Bräkne-Hoby Samhälls- och Hembygdsförening, Kristianstad 2007

¹¹⁶ Olsson, Birgitta, *Att få vatten på sin kvarn*, i Hobybygden 2007, Bräkne-Hoby en blekingsk socken, Bräkne-Hoby Samhälls- och Hembygdsförening, Kristianstad 2007, s. 51

¹¹⁷ Ibid

¹¹⁸ Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte 1760, Blekinge län, Bräkne-Hoby socken, Väby nr 1–13

¹¹⁹ Lantmäterimyndigheternas arkiv, Enskifte 1813, Blekinge län, 10-brä-73

¹²⁰ Rikets allmänna kartverks arkiv, Generalstabskarta 1870, Blekinge län, J243-11-1

¹²¹ Muntlig uppgift från ägaren.

¹²² Winning, Jacob, 1940, s. 363

1913 ersattes vattenhjulen av tre turbiner, eventuellt Francisturbiner.¹²³ En ombyggnad skedde år 1933. Anläggningen drevs av ett vattenfall på 2,5 meter, som lämnade drivkraft under hela året. Maskinerierna drevs av två turbiner om tillsammans 50 hk samt en turbin om 10 hk för lyse och värme.¹²⁴ Själva kvarnen bestod av två par kvarnstenar, en valsstol och ett fullständigt rensverk. Kvarnen sysselsatte två man och jämsides bedrevs även en sågverksrörelse¹²⁵ (historiska bilder 1–4). Endast två av turbinerna är i drift idag, inte den minsta.¹²⁶ En såg fanns tidigare i anslutning till kvarnhuset under ett skärmtak på kvarnbyggnadens södra långsida. Kvarnen var i sporadisk drift fram till 1990-talet. Sågen monterades ner omkring 2002.¹²⁷

Minst fem (av fotografierna att döma) träkolonner i kvarnbyggnadens källarplan sägs härstamma från den gamla kyrkan i socknen.¹²⁸ Den kyrkan var en större, tornlös korskyrka från 1100-talet, vilken revs i slutet av 1860-talet för att ge plats åt den nuvarande kyrkan i Bräkne-Hoby, som stod klar år 1872, ritad av Helgo Zettervall.¹²⁹ I och med att kyrkor kontinuerligt har genomgått ombyggnationer innebär detta att träkolonnerna kan härröra från någon gång mellan 1100-tal till 1800-tal. Mest troligt är kanske att pelarna har burit upp en orgelläktare eller liknande, vilka vanligen installerades i kyrkorna under 1600-tal eller 1700-tal. En dendrokronologisk undersökning kan avgöra detta. Märkligt är dock att dessa träkolonner kröns av kapitäl tillverkade i gjutjärn, vilka antingen kan vara av samma ålder som kolonnerna, eller ditsatta i ett senare skede. Gjutjärn blev allmänt förekommande i vårt land först under 1800-talet, även om det förekom tidigare. Sex stycken snarlika eller identiska träkolonner med gjutjärnskapitäl, samt två stycken träkolonner med träkapitäl, finns i Korrö kvarn i Kronobergs län (Tingsryds kommun) och på en uppsatt skylt där står det skrivet att de kommer från den gamla kyrkan i Linneryd.

Den siste aktive kvarnägaren var Nils Sandberg (1917–2001), son till Einar Herbert Sandberg (f. 1896), som i sin tur lärde sig yrket från sin far kvarnägaren Axel Sandberg.¹³⁰ Nils hade många katter och var mycket snäll. Han tände levande ljus på stenarna i ån, och bjöd alltid på en karamell till kunderna.¹³¹

På 1980-talet tillkom en laxtrappa i västra sidan av vattendraget, på initiativ av Folkhögskolans Vatten- och fiskevårdskurs, i samarbete med Mörtströmmens

¹²³ Muntlig uppgift från ägaren.

¹²⁴ Winning, Jacob, 1940, s. 363

¹²⁵ Ibid

¹²⁶ Muntlig uppgift från ägaren.

¹²⁷ Ibid

¹²⁸ Ibid

¹²⁹ Bräkne-Hoby kyrka, Kyrkoberskrivning, Svenska kyrkan, <https://www.svenskakyrkan.se/ronneby/brakne-hoby-kyrka>

¹³⁰ Winning, Jacob, 1940, s. 363

¹³¹ Wennerberg, Klas, 20. *Björstorps kvarn*, i Hobybygden 2007, Bräkne-Hoby en blekingsk socken, Bräkne-Hoby Samhälls- och Hembygdsförening, Kristianstad 2007

Fiskevårdsområdesförening och Länsstyrelsens fiskerikonsulent. Trappan är av underströmstyp.¹³²

Beskrivning av miljön

Björstorps kvarn och såg är den sista av alla dammar nedströms om sjön Tiken vid Tingsryd innan Bräkneån rinner ut i havet. Den gamla kustvägen gick förr över kvarnplanen, men idag löper endast en gångbro av trä (bild 2) över dammen. På västra sidan ån kantar en välbyggd stengärdesgård den äldre vägsträckningen. Gångbron bärs upp av ett landfäste på varsin sida ån bestående av robusta stenfundament samt ett rejält stenfundament i ån – lämningar efter den äldre bron. Över det mellersta fundamentet, som ligger mer åt öster i vattendraget, är utbyggt ett trädäck, som har anslutning både till land och till kvarnbyggnadens västra utbyggnad dvs. nuvarande turbinhuset. Stenfundamenten utgörs av både kallmurade och murade partier bestående av större och mindre stenblock. Det mellersta fundamentet utgör en vägskiljare för vattnet – en östra väg in i turbinhuset och en västra väg över överfallen.

Dammen har ett fall på ca 2,5 meter. En laxtrappa av trä (bild 2) leds upp på dess västra kant; därpå följer österut två överfallsöppningar på varsin sida om en lucköppning som regleras med en spetlucka. Nedanför överfallsöppningarna finns varsitt skibord, och mellan dessa – nedanför lucköppningen – finns en nedsänkning, allt utfört i betong (bild 3). Nedströms har fortsättningen på ån här mer karaktären av en fåra än en kanal. Lucköppningen öster om mittfundamentet regleras av tre spetluckor, och leder in vatten i turbinhuset och därpå följande kanal.

Strax norr om dammen på östra sidan av vattendraget ligger en avlång ekonomibyggnad med långsida utefter åkanten (bild 1). Den har stomme av stolpverk med liggande, rödslammad panel, vita fönster och plåtbeklädda sadeltak i två nivåer – högre åt syd; den lägre huskroppen är dessutom smalare. Husgrunden i norr är av sten och i söder av betong. Den södra, större delen verkar således vara en tillbyggnad.

I slutningen strax söder om dammen på östra sidan av ån ligger en kvarnbyggnad (bild 4 & 5) i tre plan som idag fungerar som ett minikraftverk, med grund och källare av sten, stomme av stolpverk med rödslammad panel, vita fönster och plåtbeklätt sadeltak, med gavelsida mot vattendraget. Öster om kvarnbyggnaden ligger ett bostadshus. Från västra gaveln sträcker sig en utbyggnad med pulpettak – det nuvarande turbinhuset - över hjulgraven där de två vattenhjulen en gång funnits, i vilken turbinhåljet av betong idag är placerat (bild 6). Tillbyggnadens grund är av betong, uppbackad av äldre stenfundament. Strax utanför turbinhuset västerut i ån finns rester av vad som en gång troligtvis var hjulgravens västra fundament, alternativt eller även en kanalsärskiljande vägg.

Nedströms om tillbyggnaden fortsätter kallmurade sidoväggar på båda sidor av kanalen (bild 7), betongförstärkt till en början på östra sidan, och längre

¹³² Erlandsson-Hammargren, 19. *Laxtrappan vid Björstorps kvarn*, i *Hobybygden 2007*

nedströms ca 30 meter från laxtrappan mynnar kanalen och fåran i en större håla (bild 8). Här ligger på åns östra sida en bykstuga med stående panel och plåtbeklätt sadeltak (bild 9). I bykstugan finns en vedeldad varmvattenberedare av gjutjärn, ett zinkkar och en gammal brunns pump – oklart om den är kopplad till en brunn eller om den endast är monterad på en bräda - och diverse äldre fångstburar.

Den gamla sågplanen söder om kvarnbyggnaden är idag en gräsmatta. Rester efter sågens skärmtak är tydligt synliga i kvarnens södra fasad (bild 5, jämför med historisk bild 1). Utväxlingen från maskineriet ut till sågen finns kvar i en fönsteröppning under glastrutorna.

Mycket av kvarnens interiör är bevarad såsom flertalet kvarnmaskiner bland annat en sikt. Äldre kvarnverk byggda helt i trä från vattenhjulstiden verkar inte finnas kvar, även om delar av dessa kan kvarstå. De kvarnverk som finns i kvarnen idag är av gjutjärn, med inslag av trä, och härstammar till större delen troligtvis från den tid då kvarnen övergick till turbindrift ca år 1913. En ombyggnad år 1933 är omnämnd, och därför är det tänkbart att åtminstone en del av maskineriet härstammar från den tiden också. Maskiner kan ha köpts in även senare.

Åtminstone två av tre turbiner finns kvar i turbinhuset. Två ska vara i drift. I turbinhuset sker en omväxling av kraften, från turbinernas vertikala axlar till två horisontella huvudaxlar som leds in i kvarnbyggnaden, medelst kugghjul av gjutjärn med snedställda kuggar - vinkelkuggväxlar. Den södra axeln (bild 10–12) drev det ena kvarnstensparet på våningen över, sågen utanför södra väggen och är nu kopplad till en generator. Den norra axeln (bild 13–14) drev det andra kvarnstensparet, även det en våning upp, och som utväxlingsutrustning är minst fem remhjul påkopplade, bl.a. till en sikt (bild 15). De flesta maskiner i kvarnen är på mellanvåningen.

Kvarnverket består av diverse kugghjul av gjutjärn med snedställda kuggar (vinkelkuggväxlar) – somliga kuggar är ingjutna, andra är av trä, fastsatta med kilar – olika typer av utväxlingsanordningar, remhjul i trä och gjutjärn. Utväxlingshjulet till sågen (bild 12), till exempel, är helt i gjutjärn, inpassat i ett större kugghjul av gjutjärn med snedställda kuggar av trä fastsatt på en huvudaxel.

Maskinerna i kvarnbyggnaden är av gjutjärn, stål och plåt med träinslag. På en av dem står ”Aktiebolaget Kvarnmaskiner Malmö-Örebro” (bild 16), på en annan ”Röber’s Petkus”. Vidare påträffas bl.a. två kvarnkar i trä (oklart om kvarnstenarna är kvar i dem – äldre kvarnstenar påträffas i trädgården), mjölkistor och kvarntrattar i trä och minst en vridbar kvarnstenslyft av trä med gripklor av järn (bild 17). Det finns även en äldre maskin av oklart slag, möjligen en fotogenmotor från sent 1800-tal (bild 18).

Kulturhistorisk värdering

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Framförallt kvarnbyggnaden med interiör är av högt kulturhistoriskt värde. Mycket av interiören är kvar såsom kvarnverk och flertalet kvarnmaskiner bland annat en sikt, även turbiner med omväxlingar i turbinhuset. Dessa industri- och teknikhistoriska lämningar är ovärderliga för vår förståelse av det tidiga 1900-talets teknik och teknikutveckling, och samhällets utveckling i stort. Även 1800-talet talar till oss genom lämningarna. Träkolonnerna i källarplan kan härstamma från den gamla kyrkan i socknen, och har i så fall ett högt kulturhistoriskt värde.

Dammen och vattenvägarna

Lämningarna efter den gamla bron i form av ett landfäste på vardera sidan ån bestående av robusta stenfundament samt ett rejält stenfundament i ån, visar var den äldre färdvägen gick och hur den passerade vattnet. Resterna efter den gamla hjulgraven och kallmurade kantvallar vid dämnet och nedströms är beståndsdelar som ger information om vattenkraftens nyttjande på platsen.

Helhetsmiljön

Den äldre gårdsmiljön och helhetsmiljön är tydligt läsbar, vilket inkluderar bostadshus, ekonomibyggnad, kvarnbyggnad, turbinhus, bykstuga, rester av den gamla bron och den äldre vägsträckningen, stengärdesgård på västra sidan ån, dammen, vattenrännorna, rester efter den gamla hjulgraven och kallmurade kantvallar. Vissa egenskaper hos miljön är förändrade eller borta, så som den äldre hjulgraven med de två vattenhjulen och tillhörande kvarnverk, men har ersatts av turbiner med senare varianter av kvarnverk, vilka utgör årsringar i byggnadens och platsens historia. Helhetsmiljön är intakt och ger en god förståelse för platsens bruk och historiska sammanhang. Bykstugan ger med sin utformning, placering och interiör kunskap om tvättning förr.

Förslag till kulturmiljöhänsyn

Stor hänsyn bör tas vid åtgärder. Brons äldre stenfundament, den gamla hjulgraven och kallmurade kantvallar bör bevaras och lämnas intakta.

Gällande bykstugan finns det idag inte så många bevarade, åtminstone inte med ursprunglig funktion. Kunskapen om bykstugor och hur man tvättade förr, vilket är en del av vårt vardagliga kulturarv, riskerar att försvinna, och därför är det av värde att bevara dessa stugor.

Bilder på miljön

Bild 1. Ån till vänster, ekonomibyggnaden till höger, uppströms från dammen, mot nordnordväst.

Bild 2. Gångbron med ett relativt nytt trädäck, mot väst. Laxtrappan skymtas till vänster bakom räcket. Vålgjord stengärdesgård på andra sidan ån bortanför grinden.

Bild 3. Skiborden nedanför överfallen, med nedsänkning dem emellan nedanför den enkla spettluckan.

Bild 4. Kvarnbyggnaden med turbinhuset, mot öst.

Bild 5. Kvarnbyggnadens södra fasad, mot norr. Rester efter sågens skärmtak tydligt synliga i kvarnens södra fasad. Utväxlingen från maskineriet ut till sågen finns kvar i fönsteröppningen t.v. om porten.

Bild 6. Turbinhuset med turbinhöljet av betong uppsatt i den gamla hjulgraven, mot norr.

Bild 7. Kallmurad kantvall på västra sidan av (den östra) kanalen nedströms om turbinhuset.

Bild 8. Kanalen och fåran mynnar i den större hålan, ca 30 meter nedströms om laxtrappan, mot syd.

Bild 9. Bykstugan, mot sydsydöst. Foto: Petra Torebrink 2007

Bild 10. Interiör kvarnbyggnaden, detalj kvarnverk där södra huvudaxeln kommer ut ur väggen från turbinhuset, med fränkopplad utväxling upp till ett kvarnstenspar på våningen över.

Bild 11. Interiör kvarnbyggnaden, fortsättningen av södra huvudaxeln från förra bilden. Närmast bortre väggen sker en utväxling upp till övre våningen; därnäst följer utväxlingen till sågen söderut; närmast sker medelst ett remhjul en utväxling till en generator som alstrar elektrisk ström. Foto: Petra Torebrink 2007

Bild 12. Utväxlingen till sågen, som syns utifrån under fönstret på södra fasaden.

Bild 13. Den norra huvudaxeln. Utväxlingen till kvarnstensparet våningen ovan syns vid bortre väggen; diverse remhjul är påkopplade. Syns gör även tre av de träkolonner som sägs vara från socknens gamla kyrka. Foto: Petra Torebrink 2007

Bild 14. Utväxlingen upp till kvarnstensparet från den norra turbinaxeln.

Bild 15. Två av de träkolonner som sägs härröra från den gamla sockenkyrkan, med en sikt bakom.

Bild 16. "Aktiebolaget Kvarnmaskiner Malmö-Örebro".

Bild 17. Kvarnstenslyft med järnklor vid ett av de två kvarnstensparen på mellanvåningen.

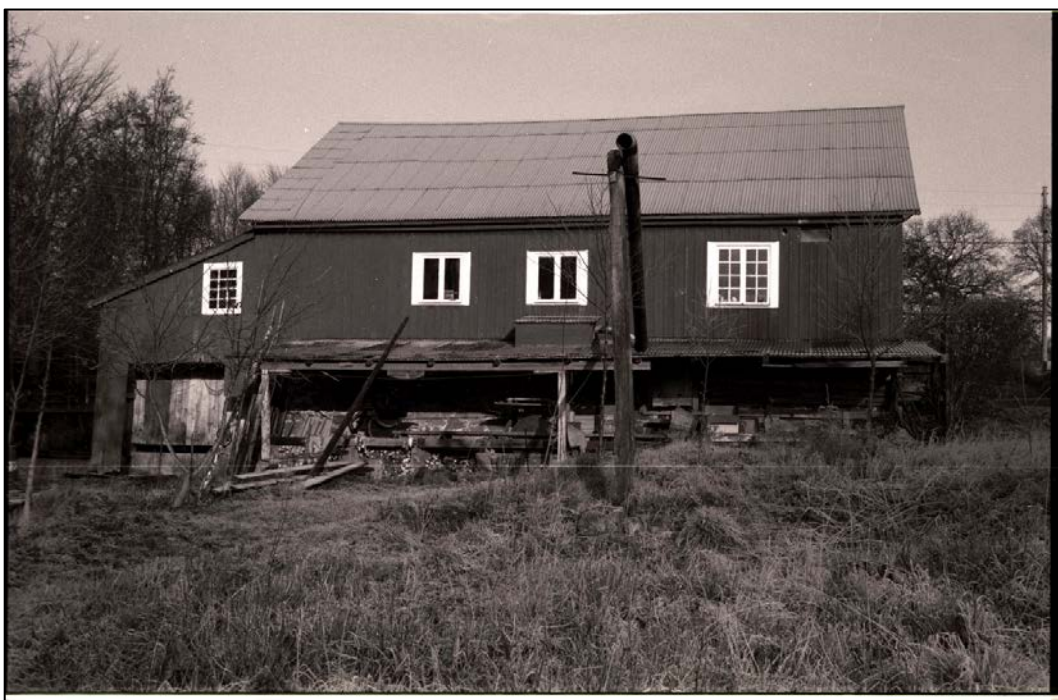
Bild 18. Äldre maskin av oklart slag, möjligen en fotogenmotor från sent 1800-tal.

Historisk karta 1. Ett antal byggnader i anslutning till ån och en vägbro år 1760.
Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte 1760, Blekinge län, Bräkne-hoby socken, Väby nr 1–13

Historisk karta 2. År 1813 markeras en kvarnsymbol på bägge sidor om vattendraget med en vägbro strax norr om. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Enskifte 1813, Blekinge län, 10-brä-73

Historisk bild 1. Björntorps kvarn och såg, mot norr. Foto: från ägaren, okänt årtal.

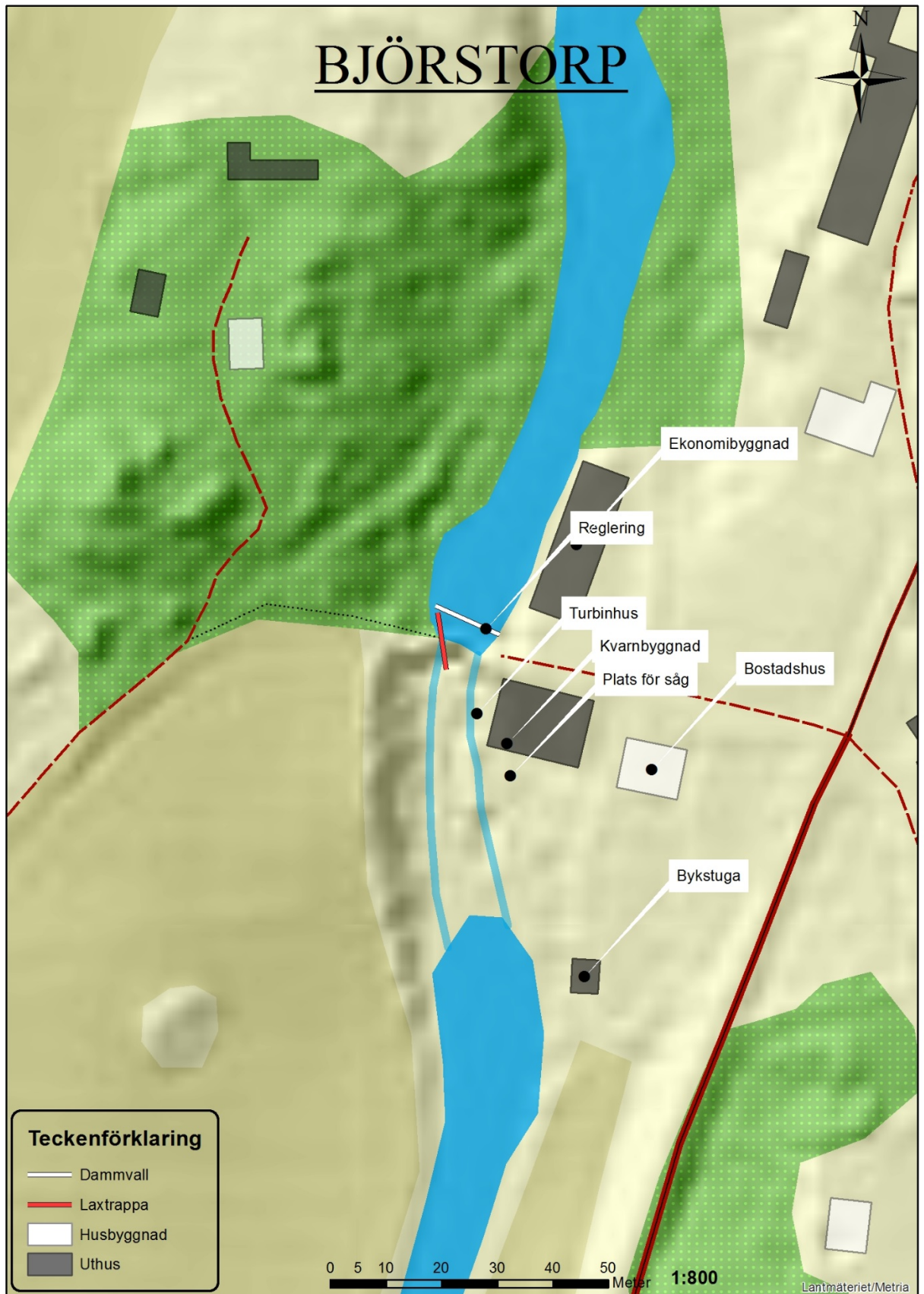
Historisk bild 2. Björntorps kvarn och såg, 1920-tal. Foto: från ägaren

Historisk bild 3. Björstorps bro och damm, 1950-tal. Foto: från ägaren

Historisk bild 4. Björstorps såg, okänt årtal. Foto: från ägaren

Begreppsförklaringar

Fornlämning

Fornlämningar definieras i kulturmiljölagens (1988:950) andra kapitel och omfattas därmed av ett lagskydd.

FMIS – Riksantikvarieämbetets digitala fornminnesregister

Innehåller Sveriges alla hittills registrerade fornlämningar.

HARO - Huvudavrinningsområde

I Sverige finns 119 huvudavrinningsområden (avrinningsområden större än 200 km² med mynning i havet). De är numrerade norrifrån och Bräkneån är nummer 84 (HARO 84).

KML – Kulturmiljölag (1988:950)

Den centrala lagen för kulturmiljövården i Sverige.

Levande vattendrag och sjöar, miljömål

”Sjöar och vattendrag ska vara ekologiskt hållbara och deras variationsrika livsmiljöer ska bevaras. Naturlig produktionsförmåga, biologisk mångfald, kulturmiljövården samt landskapets ekologiska och vattenhushållande funktion ska bevaras, samtidigt som förutsättningar för friluftsliv värnas.”

-Riksdagens definition av miljömålet¹³³

MB – Miljöbalk (1998:808)

En svensk balk som rör lagstiftning på miljöområdet.

Natura 2000

Natura 2000 är ett nätverk av skyddade områden i hela EU med målet att hejda utrotningen av arter och livsmiljöer.

PBL – Plan- och bygglag 2010:900

En svensk lag som reglerar planläggning av mark, vatten och byggande.

Riksintresse

Riksintressen är områden som långsiktigt ska skyddas enligt 3 och 4 kapitlet i miljöbalken.

¹³³ Sveriges miljömål, <http://sverigesmiljomal.se/miljomalen/levande-sjoar-och-vattendrag/>, hämtat 2017-09-29

Referenslista

Publicerat material

Ahlbäck, Arnold & Albertsson, Rolf, *Flottning och flottider i södra Sverige*, Jönköping, 2006.

Andersson, Bror, *Från Hobyhorisonten: en hembygdsskrift*, Lions club, Bräkne-Hoby, 1983

Dicksson, Ida & Spade, Bengt, *Dammägarens handbok* 2016

En bok om Blekinge, Minnesskrift 1924–1942, Blekinge musei- och hembygdsförbund, Karlskrona

Ett bildverk om Blekinge, Allhems tryckerier Malmö, Allhems förlag 1952

Gustavsson, Roland (red.), *Hobybygden: Bräkne-Hoby en blekingsk socken*, 1995, Bräkne-Hoby samhälls- och hembygdsförening, Bräkne-Hoby, 1995

Hobybygden 1995, *Bräkne-Hoby en blekingsk socken*, Bräkne-Hoby samhälls- och Hembygdsförening, Lagerblads tryckeri AB, Karlshamn 1995

Hobybygden 2003, *Bräkne-Hoby en blekingsk socken*, Bräkne-Hoby samhälls- och Hembygdsförening, Kristianstads Boktryckeri AB, 2003

Hobybygden 2007, *Bräkne-Hoby en blekingsk socken*, Bräkne-Hoby Samhälls- och Hembygdsförening, Kristianstad 2007

Ingemarson Linus, *Minns det gamla Bräkne-Hoby, del 2*, Bräkne-Hoby 2014

Kulturmiljöarbete i en ny tid, Betänkande av Kulturmiljöutredningen (SOU 2012:37), Stockholm 2012

Persson, Göran (red), *Hobybygden: Bräkne-Hoby en blekingsk socken*, 2003, Bräkne-Hoby samhälls- och hembygdsförening, Bräkne-Hoby, 2003

Persson, Thomas, *Skog och historia*, Blekinge museum rapport 2004:9

Spade, Bengt, *En historia om kraftmaskiner*, Riksantikvarieämbetet, Värnamo 2008

Tingsås hembygdsförenings årsskrift 1975

Stråkendal, Petra, *Kunskapsöversikt för kulturmiljö och vattenförvaltning HLARO 84*, Länsstyrelserna i Blekinge och Kronobergs län, Växjö, 2014

Sydsvenska Dagbladet, *BELGANET – industrisambället vid sidan av landsvägen*, 1951-08-07

Tingsås Hembygdsförening Årsskrift 1959. Tingsås Hembygdsförening 1959

Tingsås Hembygdsförening Årsskrift 1965. Tingsås Hembygdsförening 1965

Tingsås Hembygdsförenings Årsskrift 1975. Tingsås Hembygdsförening 1975

Tingsås Hembygdsförenings Årsskrift 1979. Tingsås Hembygdsförening 1979

Torebrink, Petra, *Kulturbistorisk dokumentation av vattendrag i Blekinge 2005–2008 – Mörrumsån, Mieån, Bräkneån och Lyckebyån*, Länsstyrelsen i Blekinge län, Växjö, 2010

Rismark, Eugen (red.), *Tingsås hembygdsförenings årsskrift 1979, Kvarnarna i Tingås*, Tingsås hembygdsförening, Tingsryd, 1979

Winning, Jacob (red.), *Svenska kvarnar*, Svenska tullkvarnars riksförbund, Helsingborg 1940

Wirén Folke (red.), *Bräkne-Hoby En bok om en blekingsk socken, 1962*, AB Ragnar Lagerblads Boktryckeri, Karlshamn 1962

Väckelsångsboken 1991, Väckelsånga Hembygdsförening, Tingsryds tryckeri AB 1991

Opublicerat

Almcrantz, Jon, Sihlberg, Lisa, *Kulturmiljöinventering inför vattenåtgärder för vattenmiljövården i Bräkneån norr om Bräkne-Hoby*, Länsstyrelsen Blekinge län 2016

Andersson, Lizzie, *Stenfors i sägen och verklighet*, texthäfte sammanställt 2007

Länsstyrelsen Blekinge, Ekefors kvarn, Bräkneån, konsekvensutredning utrivning, Fiskevårdsteknik i Sverige AB, 2017

FMIS, Tingsås 172:1

FMIS, Tingsås 174:1

FMIS, Ölgehult 490

FMIS, Ölgehult 491

FMIS, Bräkne-Hoby 660

FMIS, Bräkne-Hoby 694

FMIS, Bräkne-Hoby 712

FMIS, Bräkne-Hoby 973

Kulturbistorisk broinventering 1977, Kronobergs län

Marktorp, Jakob & Stråkendal, Petra, *Kunskapsöversikt för kulturmiljö och vattenförvaltning, Bräkneån HARO 84, Delrapport inom Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för Södra Östersjöns vattendistrikt, Blekinge län och Kronobergs län, Arbetsmaterial Mars 2014*, Vattenmyndigheten Södra Östersjön, Länsstyrelserna

Kartor

Generalkartor Kronoberg och Blekinge Tryckt 1788, Kronobergs län, Gk/8

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1899, Blekinge län, 10-brä-1901

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1900, Blekinge län 10-brä-1991

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avstyckning 1938, Kronobergs län, 07-nöb-225

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avstyckning 1946, Blekinge län, 10-ölj-209

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avstyckning 1967, Blekinge län, 10-ölj-366

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Delning 1791, Kronobergs län, 07-tin-104

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Enskifte 1813, Blekinge län, 10-brä-73

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Enskifte 1823, Kronobergs län, 07-tin-73

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Fastighetsreglering 1973, Blekinge län, 10-ölj-414

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Gränsbestämning 1937, Blekinge län, 10-ölj-239

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Gränsbestämning 1952, Blekinge län, 10-brä-1208

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Hemmansklyvning 1870, Kronobergs län, 07-tin-111

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Hemmansklyvning 1913, Blekinge län, 10-brä-310

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Inställd åtgärd eller förrättning 1921, Blekinge län, 10-ölj-62

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Karta 1701, Kronobergs län, 07-väc-13

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Laga skifte 1842, Blekinge län, 10-ölj-27

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Laga Skifte 1850, Kronobergs län, 07-väc-57

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Laga Skifte 1862, Kronobergs län, 07-tin-99

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Laga Skifte 1863, Kronobergs län, 07-tin-108

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Laga Skifte 1920, Kronobergs län, 07-nöb-124

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskifte 1776, Kronobergs län, 07-tin-101

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskifte 1784, Kronobergs län, 07-väc-54

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskifte 1803, Kronobergs län, 07-väc-14

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskifte, 1805, Blekinge län, 10-ölj-10

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Sämjedelning 1855, Kronobergs län, 07-väc-15

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Reglering av vattenstånd torrläggning av vattenskadad mark 1902, Kronobergs län, 07-koh-s103

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Vattenåtgärd sjön Tiken 1916, Kronobergs län, 07-tin-444

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Övrigt 1856, Blekinge län, 10-ölj-31

Lantmäterimyndigheternas arkiv, Övrigt 1885, Kronobergs län, 07-tin-113

Lantmäteristyrelsens arkiv, Enskifte 1814, Blekinge län, Bräkne-Hoby socken
Tararp nr 1–5

Lantmäteristyrelsens arkiv, Enskifte 1818, Blekinge län, Ölgehults socken,
Gummagölsmåla nr 1

Lantmäteristyrelsens arkiv, Enskifte 1821, Kronobergs län, Tingsås socken,
Knällsberg nr 1

Lantmäteristyrelsens arkiv, Geografisk karta 1663, Kronobergs län, F18

Lantmäteristyrelsens arkiv, Geometrisk avmätning 1688, Blekinge län, Bräkne-
Hoby socken, Evaryd nr 1–11 o 13

Lantmäteristyrelsens arkiv, Geometrisk avmätning 1735, Blekinge län, Bräkne-
hoby socken, Trånhem nr 1

Lantmäteristyrelsens arkiv, Laga delning 1782, Blekinge län, Bräkne-hoby
socken, Tararp nr 1–5

Lantmäteristyrelsens arkiv, Laga Skifte 1859, Kronobergs län, Tingsås socken,
Tingsmåla nr 1–2

Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte 1760, Blekinge län, Bräkne-hoby socken,
Väby nr 1–13

Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på inägor 1774, Kronobergs län, Tingsås
socken, Tingsryd nr 1–3

Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på utmark/utägor 1777, Kronobergs län,
Tingsås socken, Tingsryd nr 1–3

Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på utmark/utägor 1781, Kronobergs län,
Nöbbele socken, Orraryd nr 1–6

Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på utmark/utägor 1783, Kronobergs län,
F86-36:1

Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på utmark/utägor 1788, Kronobergs län,
Tingsås socken, Djuramåla nr 1–4

Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på inägor 1797, Blekinge län, Bräkne-hoby
socken, Evaryd nr 1–11 o 13

Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på utmark/utägor 1801, Kronobergs län,
Väckelsångs socken, Möckleryd nr 1–5

Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomisk karta 1949, Kronobergs län, 4e1j

Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomisk karta 1949, Kronobergs län, J133-
4e1j51

Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomisk karta 1949, Kronobergs län, 4e5j

Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomisk karta 1949, Kronobergs län,
Tingsryd 4e3j

Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomisk karta 1971, Blekinge län, J133-3F6b73

Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomisk karta 1973, Blekinge län, J133-4f0a73

Rikets allmänna kartverks arkiv, Generalstabskarta 1869, Kronobergs län, J243-15-1

Rikets allmänna kartverks arkiv, Generalstabskarta 1870, Blekinge län, J243-11-1

Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonisk karta 1663, Kronobergs län, F18.

Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonisk karta 1915–1919, Blekinge län, J112-4-16

Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonisk karta 1915–1919, Blekinge län, J112-4-21

Riksarkivet, Fabriker och handtverk 1905, Kommerskollegium, Avd för näringsstatistik, Primärmaterial från fabriker 1905, Hlaaa:68, Gotlands och Blekinge Län

Riksarkivet, Fabriker och handtverk 1915, Kommerskollegiet, Avd för näringsstatistik, Primärmaterial från fabriker 1915, Gotlands och Blekinge Län

Digitala referenser

Bräknebygden, *Hjälmsafallen*, 2007

<http://webnews.textalk.com/bygd-i-samverkan/5-hjalmsafallen>

Svenska kyrkan, *Bräkne-Hoby kyrka*

<https://www.svenskakyrkan.se/ronneby/brakne-hoby-kyrka>

Länsstyrelsen i Blekinge län, Gummagölsmåla naturreservat

<http://www.lansstyrelsen.se/blekinge/Sv/djur-och-natur/skyddad-natur/naturreservat/ronneby/gummagolsmala/Pages/index.aspx>

Länsstyrelsen i Blekinge län, *Lillagärde*

<http://www.lansstyrelsen.se/blekinge/Sv/djur-och-natur/skyddad-natur/naturreservat/ronneby/lillagarde/Pages/index.aspx>

Länsstyrelsen, Åtgärder i Vatten, 2017

<https://atgarderivatten.lansstyrelsen.se/frmAtgard.aspx?AtgID=23312&ProjID>

<https://atgarderivatten.lansstyrelsen.se/frmAtgard.aspx?AtgID=24679&ProjID=14048>

Nordström, M, Bräknebygden, *Snittingfallet - ett nytt utflyktsmål*, 2013

<http://webnews.textalk.com/bygd-i-samverkan/snittingfallet-ett-nytt-utflyktsmal>

Olsson, Birgitta, Bräknebygden, *Dönhult*, 2008

<http://webnews.textalk.com/bygd-i-samverkan/donhult>

Länsstyrelsen i Kronobergs län, *Stenfors naturreservat*

<http://www.lansstyrelsen.se/kronoberg/Sv/djur-och-natur/skyddad-natur/naturreservat/stenfors/Pages/default.aspx>

Övrigt

Bergslagsbild AB (flygfoto över Belganet nedre)

Historiska fotografier från ägare och grannar

Informationsskyltar

Muntliga uppgifter från ägare

LÄNSSTYRELSEN BLEKINGE LÄN

SE-371 86 Karlskrona
Telefon 010-224 00 00

E-post: blekinge@lansstyrelsen.se www.lansstyrelsen.se/blekinge

Rapporter Länsstyrelsen Blekinge län ISSN 1651 -8527